

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДЕНИСЮК АНАСТАСІЇ ВАЛЕНТИНІВНИ

УДК 323.21(477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОЛІТИЧНИЙ ДІАЛОГ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Спеціальність 052 – Політологія
(Галузь знань 05 — Соціальні та поведінкові науки)

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А. В. Денисюк**

Науковий керівник: **Комарова Тетяна Геннадіївна**, доктор політичних наук, доцент

Науковий керівник: **Корнієнко Валерій Олександрович**, доктор політичних наук, професор

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Денисюк А. В. Політичний діалог як чинник консолідації українського суспільства. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – Політологія (Галузь знань 05 — Соціальні та поведінкові науки). — Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2023.

Дисертаційна робота присвячена комплексному теоретико-прикладному дослідженню політичного діалогу як на рівні політологічної рефлексії, так і в межах найбільш актуального для нього проблемного поля і завдань консолідації українського суспільства. Вибір теми зумовлений новою суспільно-політичною потребою у ефективному політичному діалозі, що викликано необхідністю демократизації суспільства, у побудові взаємодії на основі довіри і спільних цінностей між суб'єктами політики, владної елітою і громадянським суспільством в умовах широкомасштабного воєнного конфлікту між Російською Федерацією і Україною. Доведено, що розвиток інформаційно-комунікативних технологій сприяв появі нових діалогових форм. Проаналізовано їх переваги та ризики в політичному просторі. Вивчення феномену політичного діалогу дозволило поглибити знання про закономірності політичного вибору, формування національної ідентичності, побудову цивілізованої комунікації на різних рівнях взаємодії та оцінити ефективність діяльності суб'єктів політики. Тому діалог досліджено як механізм, чинник і процес у площині політичної комунікації.

Проаналізовано феномен політичного діалогу як засобу єднання суспільства, як соціально-політична категорія й чинник політичної взаємодії, його ціннісна основа та механізм формування, а також запропоновані шляхи оптимізації діалогічної взаємодії в українському суспільстві. Визначено, що проблема дослідження ролі діалогу належить сьогодні до низки пріоритетних як у вітчизняній, так і в зарубіжній соціогуманітарній науці, що підтверджується

науковими розробками у галузі філософії, культурології, лінгвістики, соціології, психології, а також політології.

У дослідженні застосовано міждисциплінарний та політологічний комплекс методологічних підходів, методів і принципів пізнання, які всебічно розкривають змістове наповнення, практичну цінність, актуальність вивчення політичного діалогу, забезпечують єдність соціально-філософського, гносеологічного, політологічного аналізу цього феномену та виявлення його взаємозв'язку і взаємозалежності з політичною культурою українського суспільства. Це дозволило проаналізувати політичний діалог з урахуванням національного менталітету, базових архетипів та психологічних особливостей учасників взаємодії в контексті формування політичної ідентичності українських громадян.

Обґрунтовано феномен політичного діалогу як певної універсалії політичної культури суспільства, що являє собою цілісну структуру, у якій символічно і нерозчленовано згорнуті, з одного боку, ситуативні смисли комунікативної взаємодії, а з іншого, сенси і диспозиції світолюдської цілісності, що дозволило його розуміти не лише як певний комунікативний режим у царині політики, а більш глибоко — як імператив розв'язання нагальних політичних проблем у суспільстві й у міждержавних взаємовідносинах.

Розглянуто особливості формування політичного діалогу в рамках основних положень політичної науки, розширено межі дослідження процесу його формування та класифікації, проведено теоретико-методологічний аналіз діалогових форм політичної консолідації. Доведено, що політичний діалог є не лише одним з її феноменів, але й одним з ідеально-сміслових принципів, тому він повинен бути предметом тривалої теоретичної реконструкції.

Визначено, що політичний діалог є певною ідеальною моделлю раціонального регулювання суперечностей у царині політики, в умовах соціальних змін, політичних конфліктів і криз. Він представляє собою конфігурацію взаємодії, переговорний процес і партнерство, що будуються на принципах дискурсивної рівноправності та прагнення досягти взаємовигідного результату. Показано, що політичний діалог слід розуміти як певну технологію

не лише узгодження інтересів між суб'єктами, але і як метод політичної комунікації

Акцентується увага на побудові діалогу між владою і громадянським суспільством, оскільки цей вид діалогу виступає чинником демократизації суспільства, що впливає на консолідацію суспільства і репутацію держави на міжнародній арені.

Визначено кореляцію і досліджено діалектичний взаємозв'язок політичного діалогу із рівнем політичної культури і свідомості як політичної еліти, так і громадян, національним характером і усталеними традиціями. Виокремлено головні ознаки політичного діалогу та показано його роль як чинника консолідації суспільства, що спрямований на оптимальне узгодження інтересів різних соціальних груп, розв'язання конфліктів.

Сформульовано головні функції політичного діалогу: комунікативна; консолідуюча; когнітивна; регулятивна; контролююча; емотивна; прогностична; інформаційна; конативна; креативна тощо.

Акцентовано увагу на важливості врахування впливу національної ідентичності на процес формування політичного діалогу. Такий підхід дозволив зосередити увагу на розробленні, в першу чергу, саме стратегічного планування і управління, що встановлює загальні цілі та способи поведінки суб'єктів політики, які розробляють і приймають важливі політичні рішення та програми.

Проаналізовано ціннісні орієнтації та різноманітні форми поведінки, характерні для представників субкультурних утворень, що проявляються у ставленні до влади та держави в цілому. Стверджується, що чим вище рівень політичної свідомості, тим більш консолідованим є суспільство, тим більш конструктивним є самий політичний діалог.

Охарактеризовано політичні субкультури екстериторіального характеру (національно-демократична, національно-радикальна, українських росіян та інерційна комуно-більшовицька) та регіональні національні ідентичності в Україні. Показано що з урахуванням їх характерних рис, РФ вдається до підбору і застосування маніпулятивних політичних технологій з метою створення конфліктів в українському суспільстві.

Очевидною є кореляція актуальних цінностей з політичним вибором, наявною суспільно-політичною ситуацією та ставленням громадян до зовнішньополітичної стратегії держави. Нині більшість українців підтримують курс держави на євроатлантичну інтеграцію, демократизацію та побудову прозорих відносин із владними структурами, що додатково згуртовує українців.

Встановлено, що зовнішня загроза (російсько-українська війна) стала чинником активізації волонтерського руху, що сприяв зростанню довіри населення до громадських організацій, усвідомленню солідарності та зміцненню національної ідентичності українців. Акцентовано увагу на наслідках від певної небезпечної конкуренції між українською та російською ідентичностями на теренах України.

Підкреслено важливість розвитку політичного діалогу з українцями, які проживають на тимчасово окупованих територіях, з метою консолідації суспільства і розвитку національної ідентичності. Запропоновано механізми консолідації різних соціальних груп та залучення їх до участі у процесах державотворення України, спільного протистояння агресору, зокрема, за допомогою спеціально створених онлайн-платформ, каналів у соціальних мережах тощо.

Показано, що політичний діалог в українському суспільстві опосередкований як конструктивними, так і деструктивними детермінантами. До конструктивних чинників віднесено: розвиток політичної культури свідомості громадян; актуальні суспільно-політичні цінності; активізацію діяльності громадських організацій і рухів; обмін політичним досвідом з громадянами інших держав світу в умовах глобалізаційних процесів; впровадження інформаційно-комунікативних технологій та інструментів електронної демократії у політичній сфері.

З'ясовано деструктивні (суб'єктивні і об'єктивні) детермінанти побудови політичного діалогу, що зумовлені реальними суспільно-політичними процесами; проблемами у політичній комунікації; недовірою у суспільстві; різноманітними політичними кризами — урядовою, парламентською, конституційною, зовнішньополітичною, загально-національною тощо.

Розглянуто наслідки впливу описаних детермінант, які у практичній площині здатні стимулювати позитивні зміни у політичній комунікації між владою і громадянами та знову виводити на політичний діалог за новими правилами, оновленим законодавством, реформуванням органів влади тощо.

Виокремлено стадії консолідації суспільства, в залежності від розвитку політичної культури і свідомості та процесів у політичній системі суспільства: консолідація-адаптація, консолідація-ідентифікація, консолідація-трансформація.

Систематизовано суб'єктивні (політична культура, цінності, професіоналізм, особистісні характеристики та рівень інтелекту учасників діалогу, від якого залежить сприйняття політичних маніпуляцій;) та об'єктивні (політичний режим; міра консолідації суспільства; рівень соціально-економічного розвитку держави; політична культура та свідомість суспільства; соціокультурні умови життєдіяльності громадян; рівень політичної конфліктогенності у суспільстві; етнокультурні особливості) підвалини формування політичного діалогу.

Визначено його політико-культурний, технологічний, економічний і психологічний компоненти, що детермінують особливості побудови діалогу з метою консолідації суспільства.

Обґрунтовано підходи до класифікації політичного діалогу на основі його особливостей, масштабів реалізації, реальної політичної ситуації та учасниками політико-комунікативної взаємодії. Виокремлено види політичного діалогу на таких засадах: рівнях формування (між міжнародними організаціями, між державами, між політичними інституціями, громадянином і певною інституцією тощо); поінформованості учасників (з повною і неповною інформованістю); ефективності (демократичний і «фасадний») тощо.

Доведено, що на ефективність проведення політичного діалогу впливає характер демократії, функціонування системи «держава–громадянське суспільство» тому, що активна громадськість здатна сформувати запит і орієнтації на використання у суспільстві діалогових форм політичної участі.

У структурі політичного діалогу виявлено системотворчі характеристики розуміння його природи: від процесу обміну інформацією, — до його усвідомлення як складної творчої взаємодії суб'єктів, які мають різні типи мислення, інтелекту, системи цінностей, ідейні позиції, соціальні установки й очікування, цілі, стратегії та володіють особливими методами.

Підкреслено, що зміст та результат політичного діалогу залежать не лише від учасників цього процесу, але й від певного політичного режиму та використаних політико-комунікативних технологій. Стверджується, що політичний діалог передбачає поширення в суспільстві принципів толерантності та консенсусу. Розглянуто цей феномен як ґрунт для майбутніх переговорів між сторонами політичного конфлікту, як основа комунікативного майданчику, коли розв'язання суперечки можна відкласти у часі, але продемонструвати волю до переговорів. Показано, що політичний діалог може виступати фундаментом для спільних дій із метою забезпечення безпеки, політичної та соціально-економічної стабільності держави.

Проаналізовано своєрідні форми політичного діалогу, які виникли під впливом нових інформаційно-комунікативних технологій та демократизації відносин. Розкрито потенціал громадської дипломатії, громадського лобіювання та електронної демократії як форм політичного діалогу між правлячою елітою і громадянами, які містять значний потенціал для розвитку довіри між правлячою елітою і громадянами. Показано, що наявність механізму регулювання лобізму дає громадськості можливість отримувати реальну інформацію про діяльність суб'єктів політики, які приймають важливі політичні рішення або чинять конкретні дії.

З'ясовано, що електронна демократія сприяє налагодженню ефективного політичного діалогу між правлячою елітою і громадськістю через наявність таких атрибутів як свобода і якість інформації; реординація владних повноважень через перерозподіл повноважень між державою та громадянами; координація та гармонізація приватних і публічних інтересів шляхом узгодження позицій і спільне прийняття важливих рішень; інформаційна правова забезпеченість через ЗМІ; е-участь і особлива система ідентифікації; загальна

доступність механізмів е-демократії; інформаційна безпека. Разом з тим, систематизовано ризики, що можуть виникнути в процесі реалізації описаних форм політичного діалогу.

Акцентовано увагу на тому, що в умовах воєнного конфлікту між Російською Федерацією і Україною значне місце займає інформаційно-психологічне протиборство. Систематизовано головні компоненти інформаційної війни, які представляється необхідним враховувати для розробки системи протидії (мінімізації) впливу на масову свідомість українців: цілі; опис сутності політичного конфлікту; історичний аспект виникнення війни; особливості учасників війни; міра участі у війні певних політичних акторів; методи та прийоми інформаційно-психологічного впливу; інструменти тощо.

Виявлено, принципові відмінності у базових ціннісно-світоглядних орієнтаціях та національному характері між українцями і росіянами, які стали конфліктогенним чинником як на рівні міжособистісної, міжгрупової так і міждержавної взаємодії.

Проаналізовано роль засобів масової інформації та засобів масової комунікації, які часто використовують маніпулятивні технології і тому виступають деструктивними чинниками у формуванні діалогу. Здійснено моніторинг новин російських державних ЗМІ та російських сайтів, які поширюють дезінформацію про Україну, та з'ясовано причини використання таких прийомів.

Змодельовано теоретично можливі сценарії майбутнього політичного діалогу між Україною і Російською Федерацією за конкретних нових умов. Акцентовано увагу на виконанні вимог України щодо звільнення окупованих території, усуненні різних наслідків війни, відновленні та компенсації за зруйновані об'єкти інфраструктури, знешкодження відходів війни Російською Федерацією.

Сформульовано припущення щодо підвалин майбутнього діалогу з Російською Федерацією, в основі якого лежать зміни у внутрішній політиці держави, процеси демократизації відносин та розвиток політичної культури свідомості росіян. Підкреслено, що майбутній політичний діалог між Україною

і Російською Федерації ускладнюється значними втратами людського капіталу Україною, що закарбувалось в історичній пам'яті українців та всього цивілізованого світу. Запропоновано сценарії майбутнього політичного діалогу, які не вичерпують всі варіанти міждержавної взаємодії, але звертають увагу на роль політичної культури як вагомого компонента кожної моделі.

У висновки дисертації представлено основні результати дослідження та їх теоретико-практичне значення. Сформульовано напрями для подальших політологічних досліджень цієї проблеми. Зокрема, потребують дослідження розробка методів і технологій, спрямованих на консолідацію українського суспільства в умовах продовження російсько-української війни.

Зазначено, що теоретико-практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх застосування у діяльності органів державної влади, в інформаційно-аналітичній сфері – для розширення знань про діалогові форми у просторі політики, у навчально-освітньому процесі, науково-дослідних інститутах та центрах у процесі формування засад державної стратегії у сфері політики, культури, національної безпеки. Вони можуть бути використані при підготовці нормативних і спеціальних курсів, що присвячені проблемам політології, конфліктології, політичної комунікації, міжнародних відносин, зовнішньої політики України, новітньої історії тощо.

Ключові слова: політичний діалог, політична консолідація, національна ідентичність, політична культура, політичні технології, інформаційний простір, дипломатія, лобізм, електронна демократія, політичні режими, політичний конфлікт, громадянське суспільство, демократія, політичне управління, вибори.

ABSTRACT

Denysiuk A. V. Political Dialogue as a Factor of Consolidation of Ukrainian Society.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 052 - Political Science (Field of Knowledge 05 — Social and Behavioral Sciences). — Kharkiv

National University named after V. N. Karazin of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2023.

The dissertation is devoted to a comprehensive theoretical and applied study of political dialogue both at the level of political science reflection and within the framework of the most relevant problem field and the tasks of consolidating Ukrainian society. The choice of the topic is determined by the new socio-political need for effective political dialogue, which is caused by the need to democratize society, to build interaction based on trust and common values between political actors, the ruling elite and civil society in the context of a largescale military conflict between the Russian Federation and Ukraine. It is proved that the development of information and communication technologies has contributed to the emergence of new forms of dialogue. Their advantages and risks in the political space are analyzed. The study of the phenomenon of political dialogue allowed to deepen knowledge about the patterns of political choice, the formation of national identity, the construction of civilized communication at different levels of interaction and to assess the effectiveness of political actors. Therefore, the dialogue is investigated as a mechanism, factor and process in the field of political communication.

The thesis analyses the phenomenon of political dialogue as a means of uniting society, as a socio-political category and a factor of political interaction, its value basis and mechanism of formation, and also suggests ways to optimise dialogue interaction in Ukrainian society. It is determined that the problem of studying the role of dialogue is one of the priorities in both domestic and foreign socio-humanitarian science today, which is confirmed by scientific developments in the field of philosophy, cultural studies, linguistics, sociology, psychology and political science.

The study applies an interdisciplinary and political science set of methodological approaches, methods and principles of knowledge that comprehensively reveal the content, practical value, relevance of the study of political dialogue, ensure the unity of socio-philosophical, epistemological, political science analysis of this phenomenon and identify its interconnection and interdependence with the political culture of Ukrainian society. This made it possible to analyse the political dialogue taking into account the national mentality, basic archetypes and psychological characteristics of

the participants in the interaction in the context of the formation of the political identity of Ukrainian citizens.

The author substantiates the phenomenon of political dialogue as a certain universal of the political culture of society, which is an integral structure in which, on the one hand, the situational meanings of communicative interaction are symbolically and indivisibly rolled up, and on the other hand, the meanings and dispositions of the world's integrity, which allowed it to be understood not only as a certain communicative regime in the field of politics, but more deeply as an imperative to solve urgent political problems in society and in interstate relations.

The work considers the peculiarities of the formation of political dialogue within the framework of the basic concepts of political science, expands the scope of the study of the process of its formation and classification, and conducts a theoretical and methodological analysis of dialogue forms of political consolidation. It is proved that political dialogue is not only one of its phenomena, but also one of the ideal-semantic principles, so it should be the subject of a longterm theoretical reconstruction.

It is determined that political dialogue is a certain ideal model of rational regulation of contradictions in the field of politics, in the context of social change, political conflicts and crises. It is a configuration of interaction, negotiation and partnership based on the principles of discursive equality and the desire to achieve a mutually beneficial result. It is shown that political dialogue should be understood as a certain technology not only for reconciling interests between actors, but also as a method of political communication.

The author focuses on building a dialogue between the government and civil society, since this type of dialogue is a factor in the democratisation of society, which affects the consolidation of society and the reputation of the state in the international arena.

The correlation and dialectical relationship of political dialogue and the level of political culture and consciousness of both the political elite and citizens, national character and established traditions are determined and studied. The main features of political dialogue are highlighted and its role as a factor of society consolidation aimed

at optimal coordination of interests of different social groups and conflict resolution are shown.

The main functions of political dialogue are formulated: communicative, consolidating, cognitive, regulatory, controlling, emotional, prognostic, informational, conative; creative, etc.

The importance of taking into account the influence of national identity on the process of forming a political dialogue is emphasized. This approach allowed us to focus on the development, first of all, of strategic planning and management, which establishes the general goals and ways of behaviour of political actors who develop and adopt important political decisions and programmes.

The thesis analyses the value orientations and various forms of behaviour typical of representatives of subcultural formations, which are manifested in their attitude to the government and the state as a whole. It is argued that the higher the level of political consciousness, the more consolidated the society is, and the more constructive the political dialogue is.

The author describes political subcultures of extraterritorial nature (national-democratic, national-radical, Ukrainian Russians and inertial communist-bolshevik) and regional national identities in Ukraine. It is shown that, taking into account their characteristics, the Russian Federation resorts to the selection and use of manipulative political technologies in order to create conflicts in Ukrainian society.

The correlation of current values with political choices, the current socio-political situation and the attitude of citizens to the state's foreign policy strategy is obvious. Today, the majority of Ukrainians support the state's course towards Euro-Atlantic integration, democratisation and building transparent relations with the authorities, which rallies Ukrainians even more.

It has been stated that the external threat (the Russian-Ukrainian war) has become a factor in the intensification of the volunteer movement, which has contributed to the growth of public confidence in NGOs, awareness of solidarity and strengthening of the national identity of Ukrainians. The consequences of a certain dangerous competition between Ukrainian and Russian identities on the territory of Ukraine are elucidated.

The importance of developing a political dialogue with Ukrainians living on the temporarily occupied territories in order to consolidate society and develop national identity is emphasised. The author suggests mechanisms for consolidating different social groups and involving them in the processes of state-building in Ukraine and jointly confronting the aggressor, in particular, through specially created online platforms, social media channels, etc.

It is shown that political dialogue in Ukrainian society is mediated by both constructive and destructive determinants. The constructive factors include: the development of political culture of citizens'; consciousness; current socio-political values; intensification of the activities of public organisations and movements; exchange of political experience with citizens of other countries in the context of globalisation processes; introduction of information and communication technologies and e-democracy tools in the political sphere.

The author identifies the destructive (subjective and objective) determinants of building a political dialogue, which are caused by real socio-political processes; problems in political communication; distrust in society; various political crises — governmental, parliamentary, constitutional, foreign policy, national, etc.

The author considers the consequences of the impact of the described determinants, which in practical terms can stimulate positive changes in political communication between the authorities and citizens and re-enter the political dialogue according to the new rules, updated legislation, reform of government bodies, etc.

The stages of consolidation of society, depending on the development of political culture, consciousness and processes in the political system of society, are identified: consolidation-adaptation, consolidation-identification, consolidation-transformation.

The author systematises the subjective (political culture, values, professionalism, personal characteristics and level of intelligence of dialogue participants, which determines the perception of political manipulations;) and objective (political regime; degree of consolidation of society; level of socio-economic development of the state; political culture and consciousness of society; socio-cultural conditions of citizens'; lives and activities; level of political conflictogenicity in society; ethno-cultural features) foundations of political dialogue formation.

The political, cultural, technological, economic and psychological components which determine the peculiarities of building a dialogue with the aim of consolidating society are defined in the dissertation.

Approaches to the classification of political dialogue are substantiated on the basis of its features, the scale of implementation, the actual political situation and the participants in political and communicative interaction. The types of political dialogue are distinguished on the following grounds: levels of formation (between international organisations, between states, between political institutions, between a citizen and a particular institution, etc.); information of participants (with complete and incomplete information); effectiveness (democratic and «facade»), etc.

It is proved that the efficiency of political dialogue is influenced by the nature of democracy and the functioning of the state-civil society system, since active public is able to form a demand and orientation for the use of dialogue forms of political participation in society.

The structure of political dialogue reveals the systemic characteristics of understanding its nature: from the process of information exchange to its awareness as a complex creative interaction of subjects with different types of thinking, intelligence, value systems, ideological positions, social attitudes and expectations, goals, strategies and special methods.

It is emphasised that the content and outcome of political dialogue depend not only on the participants in this process, but also on a particular political regime and the political and communication technologies used. It is stated that political dialogue involves the spread of the principles of tolerance and consensus in society. The author considers this phenomenon as a basis for future negotiations between the parties of a political conflict, as the basis of a communication platform where the resolution of a dispute can be postponed in time, but the will to negotiate can be demonstrated. It is shown that political dialogue can serve as a basis for joint actions to ensure the security, political and socio-economic stability of the state.

The author analyses the peculiar forms of political dialogue that have emerged under the influence of new information and communication technologies and democratisation of relations. The potential of public diplomacy, public lobbying and

e-democracy as forms of political dialogue between the ruling elite and citizens, which have significant potential for developing trust between the ruling elite and citizens, is revealed. It is shown that the existence of a mechanism for regulating lobbying gives the public the opportunity to obtain real information about the activities of political actors who make important political decisions or take specific actions.

It is clarified that e-democracy facilitates the establishment of an effective political dialogue between the ruling elite and the public through the presence of such attributes as freedom and quality of information; re-ordination of power through redistribution of powers between the state and citizens; coordination and harmonisation of private and public interests through coordination of positions and joint decision-making; information and legal support through the media; e-participation and a special identification system; general availability of e-democracy mechanisms; information and communication. At the same time, the risks that may arise in the process of implementing the described forms of political dialogue are systematised.

The author points out that in the context of the military conflict between the Russian Federation and Ukraine, information and psychological confrontation play a significant role. The author systematises the main components of information warfare that should be taken into account in order to develop a system of counteracting (minimising) the impact on the mass consciousness of Ukrainians: goals; description of the essence of the political conflict; historical aspect of the war; characteristics of the war participants; the extent to which certain political actors participate in the war; methods and techniques of information and psychological influence; tools, etc.

The study reveals fundamental differences in the basic value and worldview orientations and national character between Ukrainians and Russians, which have become a conflictogenic factor at the level of interpersonal, intergroup and interstate interaction.

The author analyses the role of mass media and mass communication outlets that often use manipulative techniques and therefore act as destructive factors in shaping dialogue. The author has monitored the news of Russian state media and Russian websites that spread disinformation about Ukraine and identifies the reasons for the use of such techniques.

Theoretically possible scenarios of future political dialogue between Ukraine and the Russian Federation on radically new conditions are modelled. The author focuses on the fulfilment of Ukraine's demands for the liberation of the occupied territories, elimination of various consequences of the war, restoration and compensation for destroyed infrastructure, and neutralization of war wastes by the Russian Federation.

The author formulates assumptions about the basis of the future dialogue with the Russian Federation, which is to be based on changes in the domestic policy of the state, the processes of democratisation of relations and the development of the political culture of Russians. It is emphasised that the future political dialogue between Ukraine and the Russian Federation is complicated by significant losses of human capital in Ukraine, which is imprinted in the historical memory of Ukrainians and the entire civilized world. The author suggests scenarios for future political dialogue which do not exhaust all options for interstate interaction, but draw attention to the role of political culture as an important component of each model.

The conclusion of the thesis presents the main results of the study and their theoretical and practical significance. Directions for further political science research on this issue are formulated. In particular, the development of methods and technologies aimed at consolidating Ukrainian society in the context of the ongoing Russian-Ukrainian war requires research.

It is noted that the theoretical and practical significance of the results obtained lies in the possibility of their application in the activities of public authorities, in the information and analytical spheres, i.e. to expand knowledge about dialogue forms in the political space, in the educational process, research institutes and centres in the process of forming the foundations of the state strategy in the field of politics, culture, national security. They can be used in the preparation of normative and special courses on the problems of political science, conflictology, political communication, international relations, foreign policy of Ukraine, modern history, etc.

Keywords: political dialogue, political consolidation, national identity, political culture, political technologies, information space, diplomacy, lobbying, e-democracy, political regimes, political conflict, civil society, democracy, political governance, elections.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

**Публікації у наукових фахових виданнях України,
віднесених до категорії «Б»:**

1. Денисюк А. В. Політичний діалог в умовах глобалізаційних змін. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2022. 41. С. 23-29.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-41-03>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/21526/20048>

2. Денисюк А. В. Механізми реалізації політичного діалогу в умовах кризи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2022. 42. С. 13-20.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-42-02>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/22080>

3. Денисюк А. В. Політичний діалог в сучасний умовах: політико-культурний аспект. *Politicus*. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. № 1. 2023. С. 51-57.

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-1.9>

URL: http://politicus.od.ua/1_2023/9.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Денисюк А. В. Особливості владно-громадського діалогу в українському суспільстві. *Science, society, education: topical issues and development prospects: Abstracts of II International Scientific and Practical Conference Kharkiv. Ukraine. 20-21 January 2020*, Харків. С. 547-550.

5. Денисюк А. В. Діалог влада–громадянське суспільство: рівні інституалізації. *Збірник матеріалів молодіжної науково-практичної інтернет-конференції студентів аспірантів та молодих науковців «Молодь в науці:*

дослідження, проблеми, перспективи (МН-2020)». Вінниця: Вінницький національний технічний університет, 2020. С. 1248-1250.

6. Денисюк А. В. Форми політичного діалогу: ефективність в сучасному українському суспільстві. *Збірник матеріалів LIX Науково-технічної конференції Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету*. 2020.

URL: file:///Users/user/Downloads/9743-34632-1-PB%20(6).pdf

7. Денисюк А. В. Математична моделювання політичного діалогу. *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-методичної Інтернет-конференції «Проблеми вищої математичної освіти: виклики сучасності», 1-3 травня 2020 р.* Вінниця. ВНТУ. URL:

https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/30679/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%8E%D0%BA_%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y

8. Stepanova I., Neprytska T., Denysiuk A. Peculiarities of the political-cultural dialogue in conditions of globalization. *Збірник матеріалів XLIX Науково-технічної конференції Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету*. 27-28 April 2020.

URL:<https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum2020/paper/view/9955/8320>

Особистий внесок: авторкою був здійснений аналіз політичного діалогу як детермінанти змін певних складових політичної культури в умовах глобалізаційних змін, проаналізовані літературні джерела і підготовлений матеріал українською мовою.

9. Денисюк А. В. Е-демократія в Україні: механізми діалогу чи маніпулювання? *Збірник матеріалів L Науково-технічної конференції Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету*, 18 березня 2021.

URL:<https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/31637/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%8E%D1%87%D0%BA%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

10.Денисюк А. В., Корнієнко В. О. Діалогічність як принцип формування культури політичного консенсусу. *Збірник матеріалів молодіжної науково-практичної інтернет-конференції студентів аспірантів та молодих науковців «Молодь в науці: дослідження, проблеми, перспективи 2021»*. Вінниця. ВНТУ. 01.05.2021–14.05.2021.

URL:<https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/mn/mn2021/paper/viewFile/11320/9429>

Особистий внесок: авторкою здійснено аналіз ролі і місця консенсусу як атрибуту політичного діалогу, проаналізовано наукова література і зроблені висновки.

Інші праці

Публікації у наукових фахових виданнях України, віднесених до категорії «Б»:

11.Денисюк А. В., Денисюк С. Г., Неприцька Н. І. Хакерство як впливовий коректор сучасних політичних процесів. *S.P.A.C.E.: SOCIETY, POLITICS, ADMINISTRATION IN CENTRAL EUROPE. Електронний науково-практичний журнал*. Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. Вип. 5. С. 12-15. (авторськ. внесок $\frac{1}{2}$ – 0,25 д.а.)

URL: <http://hdl.handle.net/11300/8042>

Особистий внесок: авторкою досліджено вплив хакерів як діяльність і репутацію суб'єктів політики та перебіг важливої інформації, проаналізовано конкретні випадки їх впливу на політичні процеси.

12.Корнієнко В. О., Денисюк А. В. Особливості, значення та умови реалізації діалогу в просторі політичних відносин. *Гілея: науковий вісник*. Київ : Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 100. С. 241-244. (авторськ. внесок $\frac{1}{2}$ – 0,3 д.а.)

URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/8653?show=full>

Особистий внесок: авторкою проаналізовано сутність та значення політичного діалогу на різних рівнях політичної комунікації.

13. Годлевська В. Ю., Денисюк А. В. Громадська дипломатія як механізм реалізації політичного діалогу. *Держава і право: зб-к наук. праць. Серія «Політ. науки»* / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка». 2015. № 69. С. 97-106. (авторськ. внесок ½ – 0,3 д.а.)

URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/30688>

Особистий внесок: авторкою розглянуто і охарактеризовано потенціал громадської дипломатії як форми діалогу, проаналізовано стан її реалізації в українському суспільстві.

14. Годлевська В. Ю., Денисюк А. В. Дослідження процесів демократизації останньої чверті ХХ століття. *Гілея: науковий вісник*. Київ: ВІР УАН, 2016. С. 333-337. (авторськ. внесок ½ – 0,3 д.а.)

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_105_90

Особистий внесок: авторкою визначено особливості процесів демократизації у кінці ХХ ст.

15. Денисюк А. В. Громадський лобізм в Україні: проблеми і перспективи розвитку. *Гілея: науковий вісник*. Київ: ВІР УАН, 2015. Вип. 102. С. 403-406.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_107

16. Бобрук А. М., Похило І. Д., Денисюк А. В. Вербальний вимір іміджу політика: «Спочатку було слово»... *Гілея: науковий вісник*. Київ: ВІР УАН, 2017. Вип. 123. С. 283-287. (авторськ. внесок ½ – 0,25 д.а.)

URL: [file:///Users/user/Downloads/gileya_2017_123_71%20\(1\).pdf](file:///Users/user/Downloads/gileya_2017_123_71%20(1).pdf)

Особистий внесок: авторкою аналізуються політичні тексти, які є ілюстрацією психологічного портрету політиків як суб'єктів політичного діалогу.

17. Карнаух А. А., Денисюк А. В. Менталітет як детермінанта прийняття політичних рішень громадянами. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. Том 3. № 3. 2014. С. 5-14.

Особистий внесок: авторкою детально проаналізовано головні риси національного характеру, які впливають на участь громадян у політичних процесах, міру їх активності та раціонального прийняття рішень.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

18. Карнаух А. А., Денисюк А. В. Роль соціальних мереж у побудові політичного діалогу між владою і громадянами. *Збірник наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук»*. 16-17 жовтня 2015 р., Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства». С. 115-118.

Особистий внесок: авторкою проаналізовано соціальні мережі як платформа для побудови політичного діалогу, відібрані конкретні приклади.

19. Денисюк А. В. Критерії політичного успіху в сучасному українському суспільстві. *Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Чинники розвитку суспільних наук у XXI столітті»*, 23-24 жовтня 2015 р. Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук». С. 105-109.

20. Андрущенко Т. В., Денисюк А. В. Співпраця влади і громадянського суспільства як основа модернізації сучасної України. *Збірник матеріалів XLV Науково-технічної конференції Вінницького національного технічного університету*, 2-4 березня 2016 р. Вінниця. URL: <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016/paper/view/138>

Особистий внесок: авторкою розглядається в роль громадянського суспільства у розвитку політичної системи України, проаналізовано літератури із заявленої тематики.

21. Окуньовська Ю. В., Денисюк А. В. Електронне голосування як механізм ефективної взаємодії громадянського суспільства і влади. *Збірник тез Міжнародної науково-практична конференція «Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні»*, 15 листопада 2016 року, м. Вінниця. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2016/paper/view/1695>

Особистий внесок: авторкою проаналізовано переваги і певні ризики використання електронного голосування у політичній площині.

22. Окуньовська Ю. В., Денисюк А. В. Особливості формування іміджу жінки-політика в сучасних умовах. *Збірник тез XLVI Науково-технічна конференція Інститут соціально-гуманітарних наук Вінницького національного*

технічного університету. 15-17 березня 2017 року, м. Вінниця. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/view/2173>.

Особистий внесок: авторка визначила особливості та характерні риси іміджу жінок-політиків, їх сприйняття під час виборчих кампаній в Україні.

23.Денисюк А. В. Політичний спічрайтинг як PR-технологія. *Збірник виступів і тез Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові проблеми державотворення України», 7-8 листопада 2017 року, м. Вінниця.* URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2017/schedConf/presentations>

24.Денисюк А. В. Українки у політиці: реальність і стереотипи. *Збірник тез XLVII Науково-технічної конференції Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету*. 14-16 березня 2018. м. Вінниця. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/view/4882/3976>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	24
ВСТУП.....	25
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ДІАЛОГУ.....	34
1.1 Сутність політичного діалогу та основні підходи до його розуміння...	34
1.2 Особливості та класифікація політичного діалогу.....	51
1.3 Теоретико-методологічний аналіз діалогових форм політичної консолідації.....	69
Висновки до розділу 1.....	88
РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНИЙ ДІАЛОГ ЯК ДЕТЕРМІНУЮЧИЙ ФАКТОР КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	90
2.1 Політична культура і діалог: діалектика взаємозв'язку.....	90
2.2 Консолідуючий потенціал національної ідентичності в процесі розбудови суспільно-політичного діалогу.....	106
2.3 Деструктивні детермінанти формування політичного діалогу в українському суспільстві.....	117
Висновки до розділу 2.....	132
РОЗДІЛ 3 ПРАКСЕОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ.....	135
3.1 Дипломатія і лобізм в Україні як форма політичного діалогу між владою і громадянським суспільством.....	135
3.2 Діалогічні виміри електронної демократії в українському суспільстві	152
3.3 Політичний діалог Україна—Росія: реальність і модус можливого....	166
Висновки до розділу 3.....	185
ВИСНОВКИ.....	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	195
ДОДАТКИ.....	228

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГД – громадська дипломатія

ГЛ – громадський лобізм

ГО – громадська організація

ЄС – Європейська співдружність

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗМК – засоби масової комунікації

ЗСУ – Збройні сили України

ІКТ – інформаційно-комунікативні технології

РФ – Російська Федерація

США – Сполучені Штати Америки

ТОТ – тимчасово окупована територія

PR – Public Relations

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Демократизація українського суспільства, реалізація стратегії євроатлантичної інтеграції, в цілому, визначаються функціонуванням ефективного діалогу. Майбутнє України суттєво залежить від здатності політичної еліти встановити прозорі правила інституціональних взаємодій із громадськістю на всіх рівнях державного управління. В той же час, відсутність в суспільстві дієвого політичного діалогу суттєво знижує рівень довіри громадян до влади. Як один з видів діалогу культур, він здатний на рівні консолідації різних політичних інтересів сформуванню стратегію і тактику гармонійного співіснування не лише різних прошарків населення, але й держав, що особливо актуально за сучасних умов.

Сьогодні на необхідності політичного діалогу, як засобу об'єднання суспільства, наголошують й представники влади, й громадськість. У масовій свідомості поступово закріплюється розуміння необхідності політичного діалогу як певної цінності, від наявності та якості якої залежить негативне чи позитивне сприйняття громадськістю політичного керівництва. Побудова діалогу між представниками влади і суспільством є єдиним оптимальним рішенням, що протистоїть різним негативним сценаріям розвитку суспільно-політичних подій в Україні, починаючи з 2014 р. і до нині — в умовах широкомасштабного вторгнення Російської Федерації (РФ) до України. Тому вивчення цього феномену дозволяє, в цілому, поглибити сучасні знання про закономірності політичного вибору, формування довіри і недовіри до суб'єктів влади, оцінки ефективності їх політичної діяльності.

Інтерес до осмислення суті політичного діалогу можна спостерігати ще у працях Платона, Аристотеля, Г. Сковороди, М. Бубера, М. Бахтіна, Е. Левінаса та інших. Аналізу політичного діалогу як комунікативного процесу та його складових присвятили свої праці зарубіжні автори: Х. Абельс, Б. Андерсон, З. Бауман, У. Бек, П. Бергер, Ж. Бодріяр, П. Бурдьє, Л. Вайтхед, М. Вебер, Ю. Габермас, Ф. Гаєк та інші дослідники.

Вітчизняна політична наука порівняно недавно звернула увагу на феномен політичного діалогу. Частково його елементи можна зустріти в дослідженнях, які присвячені політичному лідерству, «публік рилейшнз», демократії, іміджелогії, суспільним комунікаціям, процесам демократизації суспільства. Важливим для дисертаційної роботи є наукові роботи сучасних вітчизняних учених: О. Андрєєвої, О. Бабкіної, Є. Бистрицького, О. Білого, В. Бортнікова, Н. Бусова, Л. Владиченко, К. Гарнаги, О. Гаврилишина, М. Головатого, В. Горбатенка, В. Давиденка, О. Дем'янчука, В. Денисенка, О. Долженкова, В. Корнієнка, О. Зернецької, Л. Кормич, Н. Костенко, О. Котовської, Л. Кочубей, О. Марченко, М. Михальченка, Л. Нагорної, С. Наумкіної, М. Остапенко, О. Петроє, О. Піркова, І. Попова, Б. Потятиника, А. Романюка, Р. Ротар, Ф. Рудича, В. Тертичка, В. Товарниченка, В. Токовенка, М. Томенка, О. Третьяка, О. Фісуна, О. Чемшита, Ю. Шайгородського, Ю. Шведи.

У наукових розробках переважно аналізуються різні поняття і категорії, що виступають ґрунтом для побудови політичного діалогу. Йдеться про певні актуальні цінності; політичні, національні традиції; особливості політичної культури і свідомості; види політичного режиму, які можуть бути основою для формування і підтримки діалогічних відносин. Водночас, слід констатувати відсутність цілісних концептуальних досліджень і комплексного аналізу феномену політичного діалогу як наукової категорії.

Проведений аналіз теоретичних робіт, сучасні політичні процеси, кризи, вимоги практики обумовлюють необхідність здійснити комплексне дослідження процесу формування політичного діалогу. Саме в рамках сучасної політичної науки вбачається потужний потенціал для осмислення цього феномена.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в межах науково-дослідної роботи кафедри суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету відповідно до комплексної теми «Політичний консенсус в Україні як світоглядна і практична проблема» № 91К1 і кафедри політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, відповідно до наукової

комплексної теми «Реформування політичної системи України у порівняльній та глобальній перспективі», номер державної реєстрації 0119U102298.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування ролі політичного діалогу в сучасному політичному житті, виявлення його сутності й особливостей формування як консолідуючого чинника українського суспільства.

Для реалізації вказаної мети поставлено такі **завдання**:

— розкрити сутність феномену політичного діалогу та виявити основні підходи до її розуміння;

— здійснити теоретико-методологічний аналіз структурних компонентів політичного діалогу та особливості його класифікація;

— охарактеризувати діалогові форми політичної консолідації суспільства;

— обґрунтувати діалектика взаємозв'язку політичної культури і суспільно-політичного діалогу;

— проаналізувати консолідуючим можливості національної ідентичності процесі розбудови суспільно-політичного діалогу;

— з'ясувати сутність деструктивних детермінант формування політичного діалогу в українському суспільстві;

— розглянути феномен демократії і лобізму в Україні як своєрідної форми політичного діалогу;

— дослідити діалогічні можливості електронної демократії в українському суспільстві;

— описати реалії і можливості політичного діалогу між Україною і Російською Федерацією в умовах воєнного конфлікту.

Об'єктом дослідження є феномен політичної комунікації як процес взаємодії людей, груп, політичних партій, громадських організацій, держав, в результаті якої здійснюється взаємопередача інформації, почуттів, оцінок, ідей, цінностей, смислів і прийняття важливих суспільно-політичних рішень.

Предмет дослідження — політичний діалог як соціально-політична категорія й чинник політичної комунікації, що виступає ціннісною основою та

детермінантою консолідації сучасного українського суспільства; шляхи оптимізації різних форм і рівнів політичного діалогу.

Методи дослідження. У дисертації застосовано міждисциплінарний та політологічний комплекс методологічних підходів, методів і принципів пізнання, які всебічно розкривають змістове наповнення, практичну цінність, актуальність вивчення політичного діалогу, забезпечують єдність соціально-філософського, гносеологічного, політологічного аналізу цього феномену та виявлення його взаємозв'язку з політичною культурою та свідомістю, менталітетом українського суспільства.

Застосування *історичного підходу* дозволило дослідити еволюцію наукових поглядів та позицій на розуміння політичного діалогу, динаміку наукових підходів в залежності від історико-політичних і соціокультурних контекстів.

Порівняльний підхід доповнив наукові пошуки, зокрема на етапі проведення історичних паралелей зі суспільно-політичною дійсністю, у з'ясуванні конструктивних параметрів політичного діалогу в контексті сумісності політики і моралі, співвідношення проголошених цінностей і реальних стратегій.

Соціетальний підхід дозволив аналізувати політичний діалог під впливом культури суспільства, менталітету та психологічних особливостей учасників взаємодії, зокрема, із врахуванням впливу національної ідентичності.

Згадані наукові підходи увиразненні у комплексі загально філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових методів дослідження.

Діалектичний метод дозволив розглянути формування діалогу в сукупності позитивних чинників, які сприяли його застосуванню в процесі політичної комунікації.

Системно-функціональний метод дозволив з'ясувати комплексний характер його застосування в контексті взаємозв'язку з рівнем політичної культури та свідомості суспільства.

Метод контент-аналізу допомагає визначити сутність та мету політичного діалогу через вивчення текстів, манери виступів політиків-

учасників діалогу, жести, статті і книги, ними написані, відео і аудіозаписи їх виступів тощо.

Метод моделювання та прогнозування застосовується при аналізі сценаріїв політичного діалогу в умовах певної політичної системи і визначення практичних перспектив реалізації основних положень політичного діалогу. Також даний метод представляє можливість спрогнозувати результати політичного діалогу та його впливу на поведінку учасників процесу комунікації.

Виконанню сформульованих завдань сприяло використання таких методологічних принципів як об'єктивності, цілісності, системності у проведенні дослідження проблеми побудови і реалізації політичного діалогу.

Міждисциплінарність як синтез досягнень політології, філософії, психології, соціології, історії, права уможливила розуміння комплексного та багатоаспектного характеру політичного діалогу в контексті політичної свідомості та культури українського суспільства.

Емпіричну частину дисертаційного дослідження складають дані соціологічних опитувань, проведених Інститутом соціології НАН України, Центром Разумкова, Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Соціологічною групою «Рейтинг», Київським міжнародним інститутом соціології, звіти Group International Country Risk Guide (ICRG) та статистичні дані Державної служби статистики України. Авторським дослідницьким напрацюванням є моніторинг новин про Україну у російських засобах масової інформації, збір та обробка статистичних даних щодо аналізу, оцінювання і характеристики можливих сценаріїв політичного діалогу в суспільстві.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена як сукупністю сформульованих завдань, так і засобами їх розв'язання. Вона полягає у комплексному дослідженні феномену політичного діалогу як на рівні політологічної рефлексії, так і на рівні найактуальнішого для нього проблемного поля і завдань консолідації українського суспільства в умовах широкомасштабного воєнного конфлікту між Російською Федерацією і Україною. На захист виноситься низка положень, які характеризуються науковою новизною:

Уперше:

— у вітчизняній політичній науці обґрунтовано феномен політичного діалогу як певної універсалії політичної культури суспільства, що являє собою цілісну структуру, у якій символічно і нерозчленовано згорнуті, з одного боку, ситуативні смисли комунікативної взаємодії, а з іншого, сенси і диспозиції світолюдської цілісності, що дозволяють розуміти діалог в політиці не лише як певний комунікативний режим, а вимагає його більш глибокого тлумачення саме як перспективи розв'язання нагальних політичних проблем як усередині суспільства, так і у міждержавних взаємодіях;

— подано авторське розуміння і визначення політичного діалогу як універсального базового механізму організації міжлюдської комунікативної взаємодії соціальних суб'єктів, що представляє собою ідеальну модель раціонального регулювання суперечностей у царині політики, в умовах соціальних змін, політичних конфліктів і криз;

— в результаті проведеного комплексного аналізу феномену політичного діалогу, розширено рамки дослідження особливостей його формування та класифікації, проведено теоретико-методологічний аналіз діалогових форм політичної консолідації, що дозволяє стверджувати, що політичний діалог є не лише одним з її феноменів, але й ідеально-смісловим принципом, тому він повинен бути предметом тривалої теоретичної реконструкції.

Поглиблено:

— розуміння структури та видів політичного діалогу; аналіз діалектики взаємозв'язку між політичною культурою і політичним діалогом, коли політична культура і свідомість, разом з іншими чинниками, формують, спрямовують і коригують самий політичний діалог; політична культура як складова культурної системи суспільства охоплює ті її елементи, які стосуються сфери політики. В той же час, вона як чинник розвитку політичної системи, концентрує в собі соціально-психологічні аспекти політичного життя;

— положення щодо консолідуючого потенціалу національної ідентичності в контексті розбудови політичного діалогу на основі схожості ціннісних орієнтацій і відповідних форм поведінки, політичної культури та

переконань, що характеризують наявність у їх носіїв відповідного ставлення до політичних інститутів, влади, політичної еліти, правлячих політичних партій, способів політичної участі тощо;

— поняття деструктивних (суб'єктивних і об'єктивних) детермінант формування політичного діалогу в українському суспільстві за сучасних умов. Визначено, що низький рівень політичної культури суспільства використовується державою-агресором для роздмухування міждержавних, міжрегіональних конфліктів, в тому числі, з метою дестабілізації ситуації в Україні та знищення державності;

Отримали подальший розвиток:

— ідея підвищення ефективності громадського лобізму, громадської дипломатії та електронної демократії як інструментів і діалогових форм в Україні. Наявність механізму регулювання лобізму надає громадськості можливість мати реальну інформацію про суб'єктів політики, які ініціюють прийняття певних рішень; громадська дипломатія сприяє демократизації відносин у суспільстві та покращує імідж держави; електронна демократія є ґрунтом для побудови прозорих довірливих відносин між владою і громадянами;

— положення, стосовно того, що в умовах воєнного конфлікту між Російською Федерацією і Україною виявлено принципові відмінності у базових ціннісно-світоглядних орієнтаціях різних соціокультурних спільнот, що, в свою чергу, стало потужним конфліктогенним чинником як на рівні міжособистісної, міжгрупової, так і міждержавної взаємодії. Зазначені відмінності разом із національними, ментальними, політико-культурними особливостями певних прошарків населення використовуються суб'єктом політичного впливу у інформаційній війні;

— розуміння необхідності зміни модусу (способу існування) можливого політичного діалогу в умовах воєнного конфлікту між Російською Федерацією і Україною, з урахуванням учасниками політичного діалогу природи конфлікту; історичних підвалин розв'язання війни; мети; політико-культурних особливостей українців і росіян; наслідків війни; методів, технологій та інструментів інформаційно-психологічного впливу та усвідомлення стратегії.

Практичне значення отриманих результатів суттєво розширює сучасні знання у сфері політичної комунікації, політичної конфліктології та інформаційної безпеки. Основні результати, положення, висновки, пропозиції, а також матеріали дослідження можуть бути використані в діяльності органів державної влади, в аналітичних розробках науково-дослідних інститутів та центрів при формуванні засад державної політики у суспільно-політичній, освітянській сферах, у процесі розробки засад національної безпеки України. Основні положення та висновки дисертації можуть також використовуватися у закладах вищої освіти при підготовці програм і навчально-методичних матеріалів нормативних спеціальних курсів, що присвячені проблемам політології, політичної конфліктології, політичної комунікації, міжнародних відносин, зовнішньої та внутрішньої політики України, демократизації політичної системи суспільства. Матеріали дослідження можуть бути застосовані на практиці під час занять із студентами і аспірантами у закладах вищої освіти.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачкою самостійно, а усі сформульовані положення та висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень авторки. Основні положення роботи висвітлені у 10 наукових статтях (4 особистих), які опубліковані у наукових фахових виданнях України та 14 тезах наукових доповідей.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження були представлені та обговорені на: Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук» (м. Одеса, 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Чинники розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м. Львів, 2015 р.); XLV Науково-технічній конференції Вінницького національного технічного університету (м. Вінниця, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні» (м. Вінниця, 2016 р.); XLVI Науково-технічній конференції Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету (м. Вінниця, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній

конференції «Наукові проблеми державотворення України» (м. Вінниця, 2017 р.); XLVII Науково-технічній конференції Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету (м. Вінниця, 2018); Abstracts of II International Scientific and Practical Conference «Science, society, education: topical issues and development prospects» (Kharkiv, 2020 р.); Науково-практичній конференції «Молодь в науці: дослідження, проблеми, перспективи» (м. Вінниця, 2020 р.); XLIX Науково-технічній конференції Інституту соціально-гуманітарних наук (м. Вінниця, 2020 р.); Міжнародній науково-методичній Інтернет-конференції «Проблеми вищої математичної освіти: виклики сучасності» (м. Вінниця, 2020 р.); L Науково-технічній конференції Інституту соціально-гуманітарних наук ВНТУ (м. Вінниця, 2020 р.); Науково-практичній конференції «Молодь в науці: дослідження, проблеми, перспективи» (м. Вінниця, 2021 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу; трьох розділів, що включають підрозділи; висновків; списку використаних джерел (326 найменувань, з них 57 — іноземною мовою) і додатків. Обсяг загального тексту дисертації складає 233 сторінки, з них основного тексту — 194 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ДІАЛОГУ

1.1 Сутність політичного діалогу та основні підходи до його розуміння

З розвитком людської цивілізації, активізацією суспільно-політичних і політико-комунікативних процесів, загостренням конфліктних ситуацій та появою нових викликів різного рівня все більш актуальною і затребуваною, у теоретико-практичному сенсі, виявляється потреба у побудові політичного діалогу. Сьогодні, в умовах демократизації суспільства, стало очевидним, що примус не може бути основою владних відносин. Але якщо політична влада реалізується не через примус, то йдеться про ефективність переговорних процесів [289, с. 100].

У свій час ще класик європейського Просвітництва А. Фергюсон відмічав, що деспотична влада не потребує вербальної комунікації, оскільки для виконання наказів правителів вистачає невербальних знаків, якими користуються німі люди» [53, с. 385]. Аналогічні ідеї розвивають й інші дослідники, зазначаючи, що ефективність демократій визначається не лише чесними виборами, коли враховується думка більшості, але й побудованою системою політичних інститутів, які забезпечують постійний діалог між різними соціальними групами [52, с. 67]. Минула парадигма відносин «влада-суспільство» і, відповідно, комунікація, побудовані як гра з нульовою сумою, яка в нинішніх умовах поступово стає менш оптимальною. Отже, діалог займає центральне місце у політичних взаємодіях, що актуалізує вивчення його основ як феномену і процесу взаємодії між державами, політичними партіями, громадянським суспільством і правлячою елітою, різними суб'єктами політики.

Разом із тим, доволі широкий спектр практичного використання терміну «політичний діалог» часто спричиняє спрощене розуміння його ролі та змісту, що зумовлює актуальність аналізу цього поняття. Тому мистецтво побудови і

ведення діалогу є не лише певним етичним процесом, але й стає атрибутом, потребою, насамперед, у просторі політики, що додатково актуалізує вивчення його складових елементів, особливостей і функцій у політичному житті суспільства.

Доволі багато точок зору зустрічається у науковій літературі, автори по-різному аналізують поняття «діалог». Деякі вчені розуміють діалог як розмову, висловлювання кількох осіб (або певних груп) з приводу конкретної теми, вільний обмін думками, переговори [239, с. 233]; обмін точками зору або ідеями щодо особливого предмету з метою досягнення взаєморозуміння, отримання бажаного результату [298, с. 756]. Стосовно походження цього поняття, то відомо, що воно утворилось за допомогою префіксу «діа...» [грец. *dia* — через], що означає посилення, постійний рух, завершеність дії [182, с. 23] і частини слова «...лог» [грец. *logos* – слово, думка], що відповідає категоріям «слово», «мова» [133, с. 418]. Якщо перекласти дослівно, то з грецької мови діалог [*dialogos*] означає – бесіда, розмова, перемовини.

Сьогодні поняття «діалог» перетворилося на певну центральну метафору сучасної цивілізації, а його зміст давно вийшов за межі визначення як «двостороннього обміну інформацією (розмова, комунікація, спілкування) між двома або більше людьми (або у технічній мові — людиною та ЕОМ) у вигляді питань та відповідей» [87, с. 161]. Діалог у філософському розумінні, тобто широкому, категоріальному сенсі є процесом міжсуб'єктного актуального відтворення всього досвіду людської цивілізації у різноманітних культурних процесах і формах. Діалог можна визначити як одну з універсальних культур, яка здатна і реалізує передачу і спадкоємність інформації, враховуючи обмеженість у часі життя людини та усвідомлення нею цієї проблеми [58, с. 176].

Діалог є доволі містким поняттям, тому розглядалось аналітиками під різним кутом зору ще з давнини до наших часів. Історичні передумови виникнення теорії проблеми діалогу завжди предметно стосувалися філософських й соціально-політичних дискусій, а також роздумів філософів, політиків, соціологів, економістів й істориків. Проблематика діалогічного способу аналізу та вирішення онтологічних проблем піднімалась у працях

філософів різних історичних періодів. Наприклад, у працях досократівських мислителів йдеться про діалог із першосутностями.

Він аналізується як спосіб пошуку істини в процесі ведення дискурсу, публічного спору, дискусії, але й як особлива взаємодія в умовах полісної демократії. Практика підтверджує, що діалог займає особливе місце в суспільному житті через його гуманну цивілізовану роль, адже він виступає альтернативою війнам, тероризму, екстремізму, революціям та ін. Діалог у системі «влада–громадяни» передбачає не лише інформування, а певну інтеракцію, активну участь людей у розв'язанні соціальних, політичних, економічних проблем. До наших часів відомо дійшло досить багато висловлювань Геракліта про смисложиттєві проблеми, які практично неможливо розв'язати можливостями власного розуму, адже такий спосіб позбавлений єдності протилежного.

Ця думка звучить і в Парменіда, який зазначав, що важливо звернутися до Єдиного, а не власного розуму. Проте відоме авторство у визначенні суті та ролі діалогу в процесі пошуку істини, належить давньогрецькому філософу Сократу. Він, застосовуючи логічні прийоми, прагнув отримати істинне знання. Такий метод пізнання, певне мистецтво пошуку правди, значення він визначив, як мистецтво допомоги при народженні істини [227, с. 20–28].

Діалог деякими філософами розглядається як філософський жанр. Йдеться, в першу чергу, про Платона, діалоги якого набувають значної популярності через праці філософа Ямвлиха Халдикського. Зокрема, Ямвлих із текстів Платона виокремив дванадцять діалогів, із яких перші десять поділив за певним критерієм (за своїм предметом). Це слугувало попередньому знайомству і осмисленню з філософією Платона [222, с. 19–20]. З точки зору античного анонімого автора твору «Пролегоменів до платонівської філософії», аналіз Платоном діалогічних форм спричинено тим, що діалог є, так би мовити, послідовником мистецтва діалектики. Відомо, що діалектика виникла з мистецтва формулювання питань і відповідей, а діалог складається із запитань та відповідей певних осіб [222, с. 13]. Діалог у Платона — це своєрідний космос,

розумне особливе утворення, що вміщує у себе космічні душі, космічний розум та космічні тіла [181].

Сократ та Платон визначали роль і статус діалогу для утвердження істини [187], а Аристотель систематизував та проаналізував логічні прийоми у полеміці, розмові. «Топіка» та «Про софістичні спростування» Аристотеля є свого роду теорією діалектики і загальною теорією античного діалогу. У них, як і у «Риториці» доводиться, що науково складений діалог є сам по собі діалектикою, яка може бути використана як за, так і проти істини. «Топіка» Аристотеля є першою в античній філософії спробою вироблення методологічного посібника з античного діалогу. Не випадково в післяаристотелівський період цей трактат використовувався як свого роду керівництво для тих, хто сперечається [270].

Таким чином, провівши найскладнішу ретельну роботу з методологічного пошуку логіко-діалектичної структури діалогу, Аристотель постає як основоположник наукової теорії суперечки, діалогу. Він зауважує, що за умови, «якби публіка складалася виключно з людей розумних і добрих, які завжди були б здатні віддати перевагу раціональному змісту навіюванням чуттєвої форми, в мистецтві слова взагалі не було б жодної потреби» [181, с. 25].

Отже, напрацювання античних мислителів значно вплинули на розвиток усієї діалогічної проблематики. Згідно із думкою О. Петроє, діалоги античних філософів значно вплинули на розвиток усієї парадигми діалогічної проблематики та загалом на філософську думку [181].

Ця проблематика проглядалася також у мислителів Нового часу, що відображалася праці голандського філософа Спінози, а також англійських дослідників Т. Гоббса і Дж. Локка. Однак проблеми групової та особистісної комунікації особливо гостро поставали в західній філософії середини XIX ст.

Мислителі доволі описово розкривали логіку змісту і форми міжлюдського спілкування. Але саме завдяки науковим дослідженням Арато, Ерхарда, Вебера, Гелбрайта, Грейсона, Дейлі, Дюркгейма, Ловела, Мюрдаля, Хантінгтона, Хоффера й інших мислителів було висловлено по саму ідею щодо необхідності використання діалогічних форм в суспільно-політичному житті.

Оскільки відомо, що між державою і суспільством завжди присутній певний конфлікт, була і є певна неузгодженість позицій, формується громадянське суспільство, яке здатне: а) відстоювати інтереси людей, сприяти звільненню громадян від тиску і примусу держави, монополії бюрократії; б) запропонувати механізм захисту прав і свобод всіх соціальних груп і окремих громадян. При цьому, згадуючи позицію Г. Гегеля щодо відносин держави і громадянського суспільства, то вони є і повинні бути максимально діалектичними, розмежованими, взаємовпливовими й поєднаними одночасно.

Вивченням ролі й особливостей процесів пізнання через діалог займалось багато мислителів. Так Г. Сковорода використовував найкращі можливості різних жанрів, що мають діалогічний характер. Він трактує діалог як певний процес, що реалізується рівноправними учасниками з метою пошуку істини. Такий діалог є взаємодією між особами, для яких істина є своєрідною проблемою і питанням, а не лише предметом для аналізу. Істина та знання здатні лише усвідомитись учасниками діалогу, тобто це відбувається у вигляді умовиводів [221].

Мета діалогу полягає не у запереченні позиції співрозмовника, не у бажанні демонстрації іншій особі її незнання, а саме у пошук сенсу, правди, істини. Тому твори Г. Сковороди вважаються саме діалогами, а не софістичними суперечками через те, що учасники такої дискусії керуються бажанням перемогти, отримати перевагу, а учасники діалогу прагнуть віднайти істину.

У конфліктології часто розглядається діалог як засіб чи механізм урегулювання проблемних комунікативних ситуацій, що містять конфлікт. Як вважав М. Пірен, діалог виступає своєрідною цивілізованою формою двосторонньої цілеспрямованої духовної взаємодії різних учасників у процесі реалізації ними своїх прав і повноважень у суспільно-політичній, економічній, соціальній і духовній сферах буття» [172, с. 65– 66].

Автор обґрунтовано визначив такі головні атрибути діалогу, як толерантне сприйняття права опонента на власні думку, позицію, відмову від монопольної точки зору щодо визнання всіма учасниками істини, переконування опонента раціональними власними аргументами, а не через насилля, тиск волю і

позицію інших учасників взаємодії. Водночас цікавим є розгляд діалогу як полемічного, конфліктного спілкування учасників комунікації, які не очікують взаєморозуміння.

Як прийнято вважати, власне філософський діалог почався з Л. Фейєрбаха. Філософське розуміння комунікації мало продовження, насамперед, у працях Гадамера Х.-Г. і Е. Гуссерля, які наполегливо намагались розв'язати проблему «інтерсуб'єктивності» та «життєвого світу»; у «феноменології симпатії» М. Шелера [311], методології вивчення діалогу М. Бубера, М. Бахтіна [9], Е. Левінаса [136] та інших.

В семіотичній теорії культури Ю. Лотмана спілкування, комунікація, діалог стали взаємозамінними (фактично синонімами), і автор їх оцінює з мовних позицій. Особливий інтерес виявляє дискретність та черговість реплік учасників діалогу. Об'єднувальним мотивом у концепції Ю. Лотмана та М. Бахтіна виявилось розуміння, що, розглядаючи реально певні дані у людській культурі комунікацій та текстів, можна виділити дві групи ситуацій: а) коли метою комунікативного акту є передача константної інформації. У цих випадках цінність ситуації визначається ступенем точності передачі. Тут вся система орієнтована на максимальне розуміння, а будь яка розбіжність між кодом того, хто говорить і слухає – джерело нерозуміння – буде розглядатися як перешкода. Текст у цьому випадку – це пасивний носій із вкладеним у нього сенсом, а функція комунікації – донести цей сенс без втрат; коли метою комунікативного акту є вироблення нової інформації. Тут цінність системи визначається нетривіальним зрушенням значення, сенсу у процесі руху тексту від комуніканта до реципієнта. Нетривіальний — це такий зсув певного значення, який не передбачуваний і не заданий певним алгоритмом трансформації тексту [234].

Зрозуміло, що описаний останнім тип дійсно відповідає сутності діалогу, який виступає найпродуктивнішим, політично і соціально доцільним, оскільки всі учасники взаємодії відчують задоволення від процесу комунікації і отримують користь, а, отже, досягається мета спілкування у повній мірі. Розглянемо класифікації діалогу, наприклад, за М. Каганом (цей підхід описаний у роботі О. Селівної). Він вбачає такі змісти та рівні реалізації цього поняття:

життєво–побутовий і науковий. У першому випадку діалог – це спілкування, співбесіда двох, або більше осіб, у другому – це інформаційна взаємодія людей як суб'єктів комунікації, в результаті чого підвищується їх обізнаність у важливих питаннях, з'являється духовна спільність, або досягається згуртованість [219].

Звичайно, що початок розробки теорії діалогу пов'язується з М. Бубером. А центральною ідеєю його філософських роздумів були теми буття, можливі діалоги Бога і людини, людини і навколишнього світу. Діалог з Творцем є рятівним, коли здійснюється при посередництві Бога, його заповідей про моральність і любов. Саме в цьому діалозі виявляється життєвість і Самого Бога. Підґрунтям цієї концепції є діалогічний принцип. Людина знаходить власну сутність, тільки вбираючи в себе усе людське, співвідносячи себе з іншими людьми [108].

Тоді ж з'являються праці Х. Ортеги-і-Гассета [174], Г. Марселя, М. Гайдеггера [108]. Їхній поняттєвий обрій є цілком характерним для перехідної, неklasичної ситуації, де своєрідно переплелися традиційні та нетрадиційні риси соціального життя. Це знайшло відображення у творах філософів, дослідників та вчених, які аналізують не лише природу діалогу, а й його практичне втілення переважно у сфері культури. Це праці Д. В. Джохадзе [84], К. Леві-Стросс [135], Г. Хершковец, С. Артановський, С. Арутюнов, Б. Єрасов, Л. Іонін, Н. Іконнікова та ін.

Багато відомих філософів, політологів, психологів, істориків, соціологів, культурологів досліджують особливості побудови та реалізації діалогу. Корисними для наявного дослідження стали праці Л. Владиченко, К. Гарнага, Н. Гринчишин, О. Котовської, О. Марченко, Л. Озадовська [172], О. Петроє та ін. Зокрема, сучасний дослідник О. Петроє стверджує, що «...діалог є розмовою з особливими ознаками, які складаються з постійного руху, поділення на частини, їх часткового підсилення і логічного завершення. Семантика терміну «діалог» свідчить, що він стосується лише світу людини і невід'ємним та унікальним за своєю соціальною природою. Він реалізується у всіх сферах

суспільних відносин, тому існує багато різноманітних підходів до інтерпретації його суті та значення [182].

З точки зору ідеальної моделі діалогу, то він має бути відкритим, сповненим взаємної поваги, обміном думками і поглядами між окремими людьми, групами людей, які відрізняються за релігійним, лінгвістичним, національним походженням і традиціями, історичним досвідом, з різними політичними поглядами на основі взаємної поваги і толерантності [133, с. 150].

Діалог можна розглядати як ситуацію із забезпечення особистісного саморозвитку певної особи і взаєморозвиток діалогової комунікації. Йдеться про рівноправне спілкування в системі «суб'єкт-суб'єкт», коли відбувається взаєморозкриття, взаєморозуміння і взаємопізнання. Діалогічний вид комунікації допомагає людині відкрити реальність, яка відрізняється від її власної, яку бачить інша людина, її уявлення, почуття, думки, реальна картина світу, що її оточує. В процесі діалогу між людьми створюються особливий психологічний простір який наповнений певними емоціями, має конкретно тривалість у часі та відсутність впливу, виникає психологічна єдність між учасниками, у якій розвивається креативний процес взаємо і саморозвитку, розкриття потенціалу [134, с. 47]. Проте, на думку дисертантки, вплив є у будь-якому діалозі, адже він містить певний суб'єктивізм.

Також важливим є особливий морально-психологічний клімат під час реалізації діалогу, що має містити такі атрибути: відкритість, доброзичливість, взаємна довіра. Принципово важливо, коли в процесі діалогу комунікують суб'єкти, які налаштовані почути один одного, адже діалогічне спілкування є вербальним актом, у якому промовляння і слухання є абсолютно взаємопов'язаними. Основні ознаки діалогу: намір, цілеспрямованість, правила ведення дискусії [267, с. 145]. На думку В. Малахова і Л. Мамчур, комуніканти повинні чути один одного, сприймати логіку і тип мислення партнера по спілкуванню, особливості його позиції [151, с. 45-50].

Діалог вважається найактивнішою формою міжособистісної комунікації, коли учасники висловлюють свої думки і, таким чином, вибудовуються певна ієрархія мовленнєвої (вербальної) діяльності. Вона має такі складові:

1) мовленнєвий акт комуніканта (комунікантів); 2) мовленнєвий хід (процес); 3) мовленнєва взаємодія; 4) мовленнєва трансакція [152 с. 112]. І, на думку дисертантки, важливо доповнити цю будову рефлексією. Адже важливо надати певний зворотній зв'язок, що підвищує ефективність взаємодії. У діалогічному мовленні головну роль виконують вербальні (мовленнєві) засоби, а другорядні (невербальні) підсилюють висловлювання. Йдеться про міміку, жести, пози тіла, погляд та ін., які підсилюють, або спростовують зміст повідомлення.

Можна сказати, що у такому випадку взаємодія, діалог стають «гарячим», активним та набувають значущості для комунікантів, що є свідченням їх мотивації, важливості сформульованої усіма учасниками цілей, так і про те, що учасники прагнуть досягти мети, здатні знаходити спільні точки дотику, формулювати і артикулювати результати, шукати свою роль у реалізації наміченої стратегії, сформованої на ґрунті вибору всіх комунікантів [78].

Такий діалог має дещо подібне до характеристик комунікативної дії у медіапросторі, запропонованої відомим вченим М. Г. Мак-Люеном. На його думку, ЗМІ повинні бути самостійними об'єктами для аналізу, не дивлячись на особливості контенту, оскільки на споживача інформація впливає не лише зміст певного повідомлення, а й спосіб подачі інформації, репутація конкретного видання чи автора. Пояснення зазначеного аспекту цієї проблеми можна знайти у історичному аналізі розвитку комунікації, яка пропонується М. Мак-Люеном [148], де виокремлено «гарячі» та «холодні» медіа та комунікації, залежно від ступеня включеності аудиторії у цей процес. «Гарячі» медіа є активною участю людей, які надають зворотній зв'язок, демонструють конкретну реакцію (присутній процес рефлексії) [148; 27, с. 42].

Діалог, який транслюється ЗМІ, сприймається аудиторією по-різному. Адже існує специфіка подання інформації у ЗМК, використовуються певні комунікативні технології, які постійно вдосконалюються. Наприклад, П. Ковальова, використовуючи аналітику М. Маклюена, висловила обґрунтовану думку щодо впливу традиційних і нових засобів інформації на свідомість споживачів інформації. Зміст і сюжетність стрічки новин, повідомлень у мережі інтернет значно нижча, ніж у телевізійній передачі, у

статті газети чи журналу. Відомо, що інформація висвітлюється частково, тобто фрагментарно [109, с. 81]. Друковані ЗМІ можуть відобразити діалог навиворіт, показати певні процеси і явища, які відбуваються «внутрі, ніби зсередини». Власники засобів інформації та автори публікацій, маючи певну мету, завжди прагнуть надати аудиторії те, що є цікавим, емоційним і що відповідає її очікуванням. Їх впливовість полягає здебільшого у засобі комунікації, а не у сенсі, чи змісті [102, с. 89]. Проте, на думку дисертантки, сила полягає у реакції людей, яку викликає певне повідомлення.

Найчастіше діалог слушно розглядають як двосторонню та/або багатосторонню суб'єкт-суб'єктну комунікацію та протиставляють монологу як односторонній суб'єкт-об'єктній комунікації. Діалог може бути реалізований у різних сферах, але політична є найважливішою, адже впливає на всі сфери життя людини і суспільства. Тому у наявному дослідженні йдеться про політичний діалог та його роль в українському суспільстві.

Зрозуміло, що діалог у сфері політики носить не міжперсональний, а інтер-суб'єктивний характер. Це не лише спілкування, взаємодія між різними особами (політичними акторами), а комунікація політичних інституцій, політичних партій, громадських організацій, бізнесструктур, органів державної влади, держав [173]. Таке розуміння діалогу має певний метафоричний, опосередкований, переносний характер. Це комунікація, яка реалізується іншими способами та засобами, ніж звичайна міжособистісна діалогова комунікація традиційно за допомогою мови, тобто у змісті слова «діалог».

Відомо, що світова громадськість проводить величезну кількість круглих столів, форумів, конференцій, присвячених дослідженню цього поняття. Коли йдеться про певні політичні розбіжності, то завжди наголошується на необхідності ведення та розвитку «політичного діалогу». Проте широкий спектр практичного використання терміну «політичний діалог» часто спричиняє його спрощене розуміння й тлумаченні, а це актуалізує необхідність теоретичного розгляду та аналізу цього феномену [118].

Крім того, важливим є вивчення питань практичної реалізації політичного діалогу. Існує думка, що за допомогою різних технологій влада

часто контролює обсяг і зміст інформації, яка подається громадянам. Це спотворює суспільно-політичну реальність в очах людей, а таке маніпулювання не сприяє побудові справжнього діалогу з політичною елітою. Тому реалізація діалогу на демократичних засадах на всіх рівнях взаємодії є практичною необхідністю і відповіддю на виклики сьогодення [68].

Про це свідчить своєрідна «діалогічна парадигма» чи «діалогічний переворот», які осмислюють вчені різних галузей наук [123]. Роздуми про політичний діалог можна побачити як в класичних працях, присвячених демократії (Платон, Аристотель, Дж. Г. Мід, А. де Токвіль, М. Вебер та ін.), так і в роботах відомих класиків філософської, політичної, соціологічної думки К. Апеля, Р. Даля, В. Кульмана, Ю. Хабермаса й інших.

Результати наукового аналізу в українській політичній думці викладені у наукових роботах О. Андрєєвої, О. Бабкіної, Є. Бистрицького, В. Вовк, Є. Головахи, В. Горбатенка, С. Денисюк, А. Клепікова, Т. Комарової, В. Корнієнка, Н. Костенко, С. Наумкіної, Н. Ротар, А. Фісун та ін. Вони різні форми політичного діалогу як у світі, так і в Україні пов'язують із політичною культурою учасників взаємодії, політичним режимом, особливостями технологічного впливу.

Як зазначалось вище, зміст поняття «діалог» еволюціонував від початкового його трактування, як обміну інформацією, до розуміння його як складного творчого процесу взаємодії суб'єктів, які мають різні типи свідомості, системи цінностей, ідейні позиції. Так виходимо на сутність політичного діалогу, покликаного оптимізувати обмін соціально значущою інформацією між представниками правлячої еліти і громадянським суспільством, між державами та іншими учасниками. Відповідно, уміння творчо будувати і реалізовувати діалог стає необхідністю, перш за все, у політичній площині [55].

У політології ці напрацювання і тенденції можна побачити у різних моделях демократії, що базуються на їх дискурсивній та змістовній природі. Щодо політичного діалогу то він виконує роль об'єднання та організації політики держави, показником її ціннісного наповнення, оптимальності й прозорості діяльності [77].

Різними аспектами проблематики побудови політичного діалогу та впливу різних чинників на його побудову присвячені праці Є. Бистрицького, Р. Войтович, Є. Головахи, М. Головка, О. Крутій, С. Наумкіної, М. Остапенко, В. Пилипенко, Т. Семигіної, Н. Ротар, Ю. Шайгородського, М. Шаповаленко (дослідження впливу гібридних політичних режимів), В. Целуйко (дослідження воєнних конфліктів і збройних формувань) та інших науковців. Йдеться про вплив політичних міфів на побудову діалогу, роль компромісу та толерантності у цьому процесі, національної ідентичності також на технологічну складову діалогічних відносин.

В основі політичного діалогу значну роль відіграє довіра (або її відсутність) народу до влади. Ця проблематика розглядається у працях як вітчизняних, так й зарубіжних авторів. Про вплив психологічних факторів на побудову взаємин між громадянами і владною елітою йдеться у роботах таких авторів, як Т. Біленко, В. Іссак, Ю. Крутій, С. Ліпсет, Л. Мамчур [14; 286; 133; 294; 151].

Вітчизняні та закордонні науковці і політики на сьогодні не мають єдиного розуміння щодо змісту терміну «політичний діалог», яке б пояснювало різноманітність, багатоаспектність відносин між різними суб'єктами (державами, політичними партіями, громадськими організаціями, політиками, громадянами та ін.), які спрямовані на досягнення мети та узгодження інтересів на основі спільної діяльності, спрямованої на розвиток суспільно-політичної, культурної, економічної сфер [68].

Політичний діалог має свої особливості, будову та зміст. Звичайно, його якість і досягнення цілей визначаються багатьма чинниками, зокрема, наявною політичною системою, певним рівнем політичної культури і свідомості учасників взаємодії, політичним режимом, особливостями політичного управління, політичними традиціями тощо. Дійсно, в умовах тоталітарного режиму правляча еліта немає потреби у політичному діалозі, адже достатньо довести до відома громадськості готові рішення [1, с. 184].

Звичайно суб'єктами політичного діалогу можуть виступати різні особи, групи, інституції, держави та інші. Йдеться про міждержавний і

внутрішньодержавний (між політичними партіями, групами тиску та ін.) діалоги. Вагомою є роль політичного діалогу для зміцнення системи державного управління, оскільки йдеться про пошуки шляхів об'єднання зусиль політичної еліти і громадянського суспільства, узгодження соціально політичних та економічних інтересів, що сприяє зростанню стабільності та забезпеченню безпеки держави. Тут можна згадати і про ціннісне ядро політичного діалогу, наприклад, пригадаємо відносини між правлячою елітою і громадянами під час подій на початку 2014 р.. Акція протесту відбувались у всіх обласних центрах України, що було пов'язано зі не підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, загальним незадоволенням населення існуючою суспільно-політичною ситуацією, що згодом розгорнулось у масові протести громадян та політичної опозиції проти діючої влади. Проте використання різних форм політичного діалогу могло сприяти розв'язанню нагальних проблем і мінімізації наслідків кризи для українського суспільства [268].

Політичний діалог також може виступати основою для трансформації політичної системи. Відомо що будь-яка система базується на тому, що дії одного суб'єкта впливають на дії іншого. Отже, що в процесі ефективного діалогу між суб'єктами політики формуються взаємні очікування, будується логіка дій щодо наступних рішень і кроків кожного учасника комунікації. Виконання зобов'язань і цих очікувань приводить до появи довіри і позитивного досвіду, а невиконання – до негативної реакції, що відображається на результатах і якості наповнення такої взаємодії.

Нажаль, можна стверджувати, що нині як в українському суспільстві, так і в інших суспільствах перехідного типу, поки ще відсутня ефективна нормативно-правова база та не прописані правила таких процедур, які визначають умови і реалізацію політичного діалогу як в системі управлінських відносин на державному рівні, так і в межах комунікації між владою та інститутами громадянського суспільства. Однією з важливих проблем є взаємини і комунікація між різними гілками влади, особливо між законодавчою й виконавчою. Це можна пояснити відсутністю належного правового забезпечення і довіри, да що спричиняє появу причин конфлікту [1, с. 185].

Щодо політичного діалогу між правлячою елітою і громадськістю, то він вибудовується за певних умов: демократизація суспільства, прозорість діяльності влади, її контроль з боку громадянського суспільства, взаємна повага і розвиток політичної свідомості громадян. Адже сучасний діалог у сфері політики покликаний забезпечити потребу людей у знаннях про політичні процеси і явища, практичну реалізацію прийнятих рішень, вироблення спільних стратегій та досягнення згоди у важливих питаннях.

Стосовно визначення політичного діалогу (грец. *dialog* — розмова; *політик* — діяльність самоуправління у полісі (місті-державі), то під цим поняттям розуміється метод громадського висловлювання політичних поглядів, думок, оцінок, стилів політичного мислення суб'єктів. Природа політичного діалогу – це як здатність говорити, так й уміння почути співрозмовника. Спільна зацікавленість у розв'язанні поставлених проблем є головною передумовою налагодження політичного діалогу. А здатність прийняти протилежні точки зору і знайти в них раціональне зерно – це один з домінуючих принципів культури політичного консенсусу [74].

Тому не випадково, вміння вести діалог передбачає алгоритм дій:

- конкретність і точність викладення теми;
- контроль за емоційним станом;
- урахування знань про предмет діалогу.

У політиці зустрічаються ситуації, коли відсутній зв'язок між обіцянками політиків та реальними результатами їх діяльності. Тоді змістовний політичний діалог просто неможливий, оскільки немає чіткої взаємодії. В цьому випадку діалог перетворюється в полеміку з приводу ідеологічного протистояння в ставленні до політичної ситуації, яка не чітко усвідомлюється і негативно оцінюється. Подібне протистояння не може закінчитися навіть простим компромісом, оскільки ідеологічно орієнтована форма боротьби не має спільного предмета: йде нескінченна суперечка про слова [281, с. 111-112].

Сьогодні політичний діалог є засобом сприяння інтеграції, соціальної злагоди та суспільної консолідації у суспільстві, якщо розглядати його як механізм посередництва, узгодження і примирення. Цей діалог ґрунтується на

взаємовизнанні та взаємоповазі, що дозволяє вирішувати проблеми повсякденного життя за допомогою засобів, не досяжних державі [206, с. 125].

Принципи діалогу, висловлені Л. Владиченком, спрямовані на створення нового розуміння у позиціях учасників діалогу і досягнення злагоди шляхом обміну сутнісними поняттями. Однак визначення сутності діалогу, яке базується на «рівноправних, симетричних, паритетних відносинах суб'єктів діалогу, які одночасно є партнерами», може бути недостатнім, оскільки термін «партнери» теж вимагає додаткових пояснень. Інші ознаки політичного діалогу, такі як єдність суб'єктів діалогу, близькість їхніх духовних структур, типовість проблемних ситуацій, позицій і точок зору, також можуть бути суперечливим [33].

У суспільних відносинах діалог найчастіше виникає між суб'єктами, які належать до різних соціальних спільнот, і не завжди мають ідентичні духовні структури. Дослідження Н. Гринчишина показують, що діалог сприяє розумінню і толерантності до різних поглядів і думок, спрямованих на вирішення протилежних проблем. Ключовими ознаками діалогу є подолання егоцентризму, сприяння відкритості та близькості між комунікантами, а також відповідальності учасників [48].

В ідеалі політичний діалог повинен ґрунтуватися на таких засадах: науковості; партійності; компромісі, консенсусі; визнання рівності та взаємної поваги учасників, які беруть участь у політичному діалозі тощо. Спотворення будь-якого з цих принципів може привести до авантюризму та утвердженню авторитаризму, що, як результат, послаблює розвиток демократії [41, с. 22].

Виходячи із вищезазначеного, можна сформулювати функції політичного діалогу: когнітивну; консолідуючу; комунікативну; інформативну; регуляторну; контролюючу; прогностичну; емотивну; конативну (вплив на поведінку); творчу (креативну) тощо. Фактично політичний діалог є процесом знаходження його учасниками оптимальних засобів реалізації значущих суспільно-політичних цілей на основі спільної зацікавленості сторін у результаті, який всіх влаштує. А це сьогодні вельми актуально для українського суспільства [75, с. 15].

Розглянемо сутнісні характеристики політичного діалогу, які витікають з його функцій і різноманіття видів. Як основа політичного життя, він є доволі складним утворенням. Відповідно, можна по-різному розглядати його структуру. Вона є важливою, оскільки визначає як склад учасників діалогу, так і специфіку зв'язків між ними: інформаційних, політичних, соціальних, психологічних, культурних та інших. Спрощено можна структуру політичного діалогу показати так: 1) опонент – суб'єкт, який пропонує розв'язання політичної проблеми або просто формулює її; 2) опонент – суб'єкт, який критикує положення, висловлювані опонентом в усній чи письмовій формі; 3) аудиторія – група суб'єктів, перед якими і заради яких ведеться політичний діалог; 4) ЗМІ як засіб для проведення політичного діалогу [70, с. 26].

До структури політичного діалогу, на думку дисертантки, входять: учасники діалогу (політичні актори); наявність цілей і задач; спрямованість на знаходження оптимального політичного рішення; культурна і психологічна складові; обмін змістами та сенсами певних категорій і понять; наявність нових ідей чи використання технологій для досягнення консенсусу; раціональна комунікація та взаєморозуміння у комунікативно-практичній діяльності; ціннісна основа; результат політичного діалогу; ефективність якого можна, певним чином, виміряти чи оцінити.

Стосовно цінностей, то для налагодження політичного діалогу потрібно вироблення спільної системи цінностей: загальнонаціональна ідея, традиції, культура комунікацій. Також, як показує практика, вкрай необхідним є всебічне теоретичне опрацювання проблеми культури політичного діалогу. А це, у свою чергу, пов'язано з загальною і політичною культурою.

При цьому під культурою політичного діалогу можна розуміти такий високий рівень коректності, традицій, знань, який дозволяє суб'єктам діалогу досягати спільно значущих результатів. Проте тут виникає питання: чи можуть побудувати діалог політичні актори з різними політичними цінностями і культурою? У цьому дослідженні також проаналізована ця проблема.

Отже, розглядаючи різні підходи до аналізу поняття «політичний діалог», можна підсумувати притаманні йому ознаки. Це сформульована політична мета,

яка сприймається учасниками діалогу; зусилля і підготовка для знаходження оптимального рішення; результат або досягнення згоди з певного питання, що є цінним для комунікантів; взаємодія у системі «суб'єкт-суб'єкт»; визнання рівноправності учасників діалогу; взаємоповага, толерантність і відповідальність; розуміння і обмін змістами та ідеями між учасниками; продукування нового сенсу учасниками політичного діалогу; побудова шляху до отримання максимально оптимального результату — досягнення взаєморозуміння, раціональне прийняття рішень у сфері політичної практики; оцінювання і вимірювання результату політичного діалогу.

Тому, запропоноване авторське визначення, що політичний діалог – це раціоналізована взаємодія між двома або більше суб'єктами політичної комунікації, що спрямована на оптимальне узгодження інтересів з метою досягнення суспільного блага, прагнення досягти згоди, що реалізується на основі взаємної поваги, компромісу, толерантності.

Політичний діалог виступає чинником і певним механізмом, який здатний виконувати свої функції, якщо суб'єкти взаємодії є раціональними, незалежними, поінформованими; мають політичну волю, відчують відповідальність й відданості справі в процесі політичному діалозі; сформоване сприятливе політичне середовище (йдеться про принципи демократії); справді реалізуються принципи ринкової економіки; немає адміністративного примусу та авторитарних методів управління під час взаємодії; поваги і дотримання основних прав і свобод людини; розуміння ролі відповідних інституцій, підтримки з боку державі; нормативно-законодавчої бази, яка регулює ці питання. На жаль, до сих пір у часто залишається провідним чинником вдалого вирішення політичних питань, саме, кулуарні домовленості [207, с. 76].

1.2 Особливості та класифікація політичного діалогу

Політичний діалог має особливості, виходячи із певної політичної ситуації та учасників комунікації чи конфлікту. Також ці чинники впливають на виокремлення видів політичної комунікації. Почнемо з того, що політичний діалог може різнитись, виходячи із певних критеріїв. Наприклад, можна виокремити види політичного діалогу за: учасниками (політичними суб'єктами), метою, інтересами, застосованими політико-комунікативними технологіями, рівнями взаємодії тощо.

Враховуючи, що політичний діалог – це «форма інтерсуб'єктивної (міжсуб'єктивної) комунікативної взаємодії; процес двостороннього спілкування, що здійснюється вербальними засобами, має політичний сенс і спрямований на виявлення взаємних інтересів, пошук загальної політичної позиції, своєчасне вирішення проблем, узгодження намірів, дій [264, с. 22].

Як зазначалось, політичний діалог будується і реалізується на різних рівнях, які виокремлюють за масштабами: міжнародний, державний, галузевий, локальний і територіальний. Проте, на погляд дисертантки, будь-який вид політичного діалогу є чинником розвитку взаємин, а, відповідно, й суспільства. Слід зазначити, що особливо важливим є політичний діалог між владою і громадськістю. Адже громадянське суспільство є рушійною силою демократизації відносин, воно може виконувати роль активного джерела формування політичних цілей. Таку ситуацію й можна було побачити під час Майдану у 2014 р., коли була криза довіри між учасниками діалогу на рівні держави. Причин тих подій було досить багато, зокрема, назріла необхідність перезавантаження влади і зміни політичної системи, але це не було реалізовано. Досить багато помилок у той час зробила політичної еліта, яка не зрозуміла суть кризи, що виникла.

Відоме гасло того — «реформувати все!» — в Україні залишалось дещо абстрактним, проте популярним. А заклики «перезавантажити владу», терміново реалізувати «конституційні зміни» ще й досі звучать у ЗМІ. Сьогодні вже спостерігаються певні позитивні зміни, які демонструють дотримання стратегії

євроінтеграції. Але це лише початок. Насправді ще є випадки профанації, в першу чергу, через те, що у суспільстві ще є запит на побудову довірливих відносин. У політикумі не сформоване чітке розуміння реальної ситуації: опозиція бачить проблеми по-своєму і часто це виявляється лише у критиці, правляча еліта — по-своєму, а Майдан (громадянське суспільство загалом) — розуміє шляхи виходу по-своєму [206].

Справді, специфіка та характер поширення демократії участі залежать від функціонування системи «держава–громадянське суспільство», адже лише громадськість впливає на формування ціннісних орієнтацій громадян щодо оптимального застосування діалогових методів у процесі такої участі. Дисертантка підтримує погляд професорки Н. Ротар, яка дослідила головні варіанти чи сценарії взаємодії між правлячою елітою та громадянами [207].

Перший з цих варіантів передбачає стратегію влади взаємодії з громадянами зверху-вниз, коли правляча влада надає мінімальну кількість інформації про хід прийняття політичних рішень, не показує альтернативи та не враховує активну участь громадян у формуванні порядку денного у політичній сфері. Практично, це є монологом з боку влади, який передбачає тільки сприйняття і схвалення громадянами запропонованих стратегій чи програм.

Другий варіант політичного діалогу - це обмежена взаємодія зверху, де влада приймає пропозиції від громадянського суспільства, але не реагує на них або обмежує свою відповідь. Це ще важко назвати діалогом [207].

Третій варіант взаємодії передбачає демократичний відкритий діалог між політичною елітою і громадянами, але влада розставляє акценти та обирає пріоритети, оскільки вона обирає форму діалогу і стратегію комунікації з громадянами за принципом погодження, але з результатом, вигідним для себе [207].

Четвертий варіант політичного діалогу базується на спільному володінні інформацією, що відповідає принципам демократії участі, а тому пересічні громадяни відчують свою значущість, роль і рівність із іншими суб'єктами політичного діалогу поряд з владою. Йдеться про те, що їхні пропозиції такі ж вагомі, як і пропозиції політиків. Цей варіант єдиний, де влада та громадяни

мають рівні права та усвідомлюють спільну відповідальність. Йдеться про контроль за спільно ухваленими рішеннями, їх виконанням і кінцевий результат, що відображає рівність у ініціюванні та відповідальності на всіх етапах взаємодії [207].

На думку Н. Ротар, в українському суспільстві було реалізовано у повному обсязі лише перший сценарій або варіант політичного діалогу, що свідчило про період лише становлення демократії. Нестабільна комунікація між окремими сегментами владної еліти не надала можливості реалізувати другий варіант, оскільки постійно контролювала всі процеси і не допускала демократичних форм взаємодії з громадськістю. Негативним наслідком стало поширення такого явища як абсентеїзм, загострилась недовіра до влади, різних політичних інститутів й значно зросла імовірність делегітимації влади [207].

Варіант цього політичного діалогу, який часто практикується у сфері політики, найбільш відомий як стратегія партнерства між правлячою елітою та громадянським суспільством. Він передбачає, що політики будуть відкритими в інформаційному плані, детально пояснюватимуть свої політичні позиції та прийняті рішення. Це забезпечить доступність та підзвітність діяльності органів влади перед громадськістю через організацію консультацій з ними, що активізує розвиток діалогу з суспільством. При цьому відомо, що представники громадянського суспільства виконують ініціативну роль у формуванні урядової політики, у функціонуванні механізмів громадського контролю та ін. [273, с. 23].

Базуючись на наукових розробках різних авторів, пропонуємо класифікацію політичного діалогу між державою та громадянським суспільством на основі різних варіантів їх взаємодії:

1. Держава домінує над громадянським суспільством, і як наслідок, може утверджуватись тоталітарний (або авторитарний) режим [262]. Тут йдеться переважно про монолог з боку держави, або, так званий «фасадний» діалог. Є лише видимість взаємодії, але немає справжньої комунікації та прозорого прийняття рішень. Це характерно для авторитарних і часто гібридних режимів.

2. Коли існує нестійка рівновага між громадянським суспільством і державою, що сприяє існуванню авторитарних режимів різного ступеня

жорсткості [261]. В такому випадку є більший відсоток участі громадян, але на результаті політичного діалогу це не позначається (або мало позначається).

У такому випадку держава може виконувати роль громадянського суспільства, які діє в рамках права, що є основою для розвитку демократичного режиму. Це політичний діалог з усіма його атрибутами, зокрема, реалізацією прав учасників і демократизацією відносин.

Іншим прикладом класифікації взаємодії держави та громадянського суспільства є, запропонований О. Руденко досить деталізований підхід, за яким форми комунікації поділяються на певні моделі [217]. Вони доопрацьовані дисертанткою з точки зору реалізації політичного діалогу на практиці.

1. Ідеальна модель, коли сторони політичного діалогу мають вплив. Вибудовується діалог в системі «сильна держава—сильне суспільство». Характерними особливостями цієї моделі є: сформоване громадянське суспільство; правова держава відповідає суспільному ідеалу; є контроль та підтримка з боку громадянського суспільства, наявний високий рівень довіри до правлячої влади; на практиці вдається досягти компромісу, а не згоди на насильницькі методи.

2. Модель конфлікту цінностей в системі «сильна держава—сильне суспільство». Тут цінності, які поділяються громадянським суспільством, не відповідають ціннісним орієнтаціям влади. Кожна структура прагне до єдиновладдя та висування, підтримки свого політичного лідера, відстоювання власних пріоритетів. Як результат, така взаємодія має деструктивний характер. Вибудовується конфліктний діалог, який містить суперечки.

3. Модель домінування держави проявляється у системі «сильна держава—слабке суспільство». Особливість цієї моделі обумовлена тим, що громадянське суспільство розуміється здебільшого як угруповання малокомпетентних (або неактивних через певні страхи) громадян за спільними інтересами. Держава виступає єдиним суб'єктом управління, а її стратегічною метою є лише влада і тиск. Сильна влада в процесі розвитку дбає лише про власні інтереси та, нажаль, монополізує всі ресурси. Так утверджується тоталітаризм, коли діалог є лише за формою [243].

4. Модель корпоративної держави. Система «сильна держава—слабке суспільство». Наявний тиск на всі владні структури з боку більш організованих та впливових сил. Як наслідок, суб'єкти влади перетворюються на об'єкт маніпуляції корпорації, що унеможлиблює захист прав громадян та інтересів більшості населення [243].

5. Модель домінування громадянського суспільства у системі «слабка держава—сильне суспільство». Для неї притаманне те, що громадянське суспільство виступає ініціатором, лідером змін, яке пропонує, генерує, аналізує інноваційні моделі управління, а згодом пропонує, тлумачить і диктує умови та контролює діяльність органів державної влади [217]. Така трансформація влади від державної до, так званої, «громадської», може спричинити становлення стихійної демократії.

6. Модель інноваційного суспільства відображена знову у системі «слабка держава—сильне суспільство», коли розширюються владні повноваження (горизонтальний рівень), розвивається децентралізація та з'являється усвідомлення громадянами суті політичної системи і власної відповідальності. Ця модель сприяє зміцненню держави через розвиток діалогу.

7. Модель інертного протистояння, коли є слабка держава та слабке суспільство. Модель становлення політичного діалогу знаходиться на початковій стадії, коли ці дві системи розвиваються окремо і самостійно, або, можливо, паралельно, що призводить до відсутності чіткої стратегії розвитку у державі. Відсутність сильного політичного лідера є причиною неефективних діалогу і переговорів, що часто призводить до протестів, революцій, адже є незадоволення з боку громадянського суспільства, або придушення ініціатив громадян з боку влади [323; 69].

8. Модель держави системної кризи, коли є слабка держава і слабке суспільство. У межах існування цієї моделі фактично не існує сформованого активного громадянського суспільства і ефективної державної влади. Політичні лідери є поодинокими, а наявні ресурси використовуються для досягнення особистих цілей та отримання вигоди. У такому випадку діалог між владою і

громадянським суспільством не сформований, а відбувається лише декларація гасел [160].

Таким чином, розглянуті вище моделі взаємодії влади і громадянського суспільства дають змогу дійти висновку, що політичний діалог відображає ефективність цих взаємовідносин і залежить від таких факторів: наявність актуальних спільних цінностей, спрямування енергії на реалізацію загальнонаціональних інтересів, рівня політичної культури влади і суспільства, менталітету і традицій політичної участі, існування механізму узгодження інтересів громадянського суспільства з інтересами держави. Відсутність діалогу призводить до конфліктів, що, в результаті, можуть дестабілізувати суспільно-політичну систему держави [209]. У світлі цього є важливим розуміння сутності політичного діалогу між громадянським суспільством та державою.

Доктор політичних наук, професорка С. Наумкіна розглядає краудсорсинг як сучасну модель діалогу в суспільстві. Вона слушно обґрунтовує, що нині зміни комунікаційної, технологічної й соціальної парадигм актуалізують конструктивний діалог між суб'єктами інформаційного суспільства і пошук ефективних способів і форм діалогової взаємодії між ними. Адже мотивацією людей до витрачання власних сил, ресурсів, часу та донесення своїх ідей може бути інтерес до розв'язання творчого завдання; бажання побачити свої ідеї втіленими у життя, бажання зробити внесок у суспільний розвиток тощо [166].

Європейська практика використання громадянами політичного діалогу знаходиться у просторі терміну «консультування» з громадськістю, оскільки консультації реалізуються із тими учасниками діалогу, які, по суті, визначаються як представники громадськості, громадські організації та рухи, або окремі громадяни. Звернемо увагу на те, що механізм реалізації консультування є складовою частиною діяльності всіх інституцій ЄС у межах законодавства. Це починається із аналізу формулювання напрямків політики, артикулювати пропозицій Комісії щодо суті закону та, закінчуючи, його публікацією і реалізацією. В залежності від мети пропозиції, проведення консультацій зводиться до збирання коментарів (зауваження, пропозиції), або представників влади різних рівнів, недержавних організацій, асоціацій, рухів, окремих

громадян, наукових кіл, технічних експертів, або представників зацікавлених країн перехідної економіки [90, с. 215]. Отже, європейський досвід побудови політичного діалогу між владною елітою і громадянами акцентує увагу на тому, що громадяни є суб'єктами цієї комунікації.

Сьогодні актуалізувались і поглибилися дослідження політичного діалогу й як соціологічної і навіть психологічної категорії. Тому у літературі аналізується «звичайний» діалог як форма буденної комунікації і є домінуючою формою взаємодії. Щодо «інституційних» типів взаємодії, то вони розуміються похідними від попереднього діалогу [43, с. 99].

Стосовно головних форм політичного діалогу, то, як правило, у літературі зустрічаються такі:

1) полеміка — боротьба протилежних думок з будь-яких політичних проблем (предметів обговорень);

2) дискусія — обмін думками з соціальних, політичних проблем, пошук в процесі дискусії основ для укладення політичної угоди, консенсусу тощо [86].

До цих форм можна віднести й такі: обмін інформацією; перемовини; консультації; узгоджувальні процедури; колективні переговори з додатковим укладанням колективних договорів, угод, громадську дипломатію і лобізм, інструменти е-демократії тощо.

Проте, на думку дисертантки, згадані консультації, обмін політично важливою інформацією, різноманітні погоджувальні процедури є дещо м'якими формами політичного діалогу. Стосовно колективних перемовин, то вони є найоптимальнішою формою, що визначають права і зобов'язання всіх учасників щодо ефективності політичного діалогу. Обмін важливою інформацією здійснюється для того, щоб визначити політичні позиції і плани, шляхи досягнення домовленостей, можливі сценарії політичного компромісу та вихід на формулювання спільних рішень щодо соціальних, політичних, економічних та інших питань.

Як буде здійснюватись обмін інформацією, визначають учасники політичного діалогу, які повинні надати один одному необхідну інформацію. Звичайно, описані консультації можуть проводитись за пропозицією будь-якого

учасникам політичного діалогу для з'ясування позиції та їх зближення. Тут є ще додатковий момент, пов'язаний із компетенціями. Ініціатор консультації або діалогу може направити іншим учасникам звернення, або пропозицію із визначеним предметом консультації та терміном її проведення. Учасниками діалогу, які отримали таку пропозицію, обов'язково повинні взяти участь у консультації, спільно узгодити дату, порядок проведення строки, кількість і склад учасників та інше.

Для того, щоб врахувати позиції учасників політичного діалогу або консультації, сформувані узгоджені компромісні рішення до і під час розробки проектів, наприклад, нормативно-правових актів, проводяться узгоджувальні процедури. Якщо компроміс не досягнутий учасниками політичного діалогу під час узгоджувальних процедур, то це не є причиною для перешкоджання роботи певних державних органів, політичних інституцій.

Перед тим, як укласти політичні договори і угоди, проводяться підготовчі переговори [253, с. 143]. Відповідно, їх результатом є укладення політичних договорів та угод на різних рівнях:

- генеральна політична угода — на національному рівні;
- галузеві (міжгалузеві) угоди — на галузевому рівні;
- територіальні угоди — на територіальному рівні;
- колективні політичні договори на локальному рівні [43].

Отже, політичний діалог є системою соціально-правових форм ведення переговорів між суб'єктами політики. Тому найважливішими результатами, що очікуються від політичного діалогу, будуть досягнення компромісу чи консенсусу в суспільстві, а також збільшення кількості залучених різних соціальних груп до узгодження суспільно-політичних інтересів та досягнення домовленостей. Відповідно, політичний діалог як процес можна розглядати з різних аспектів, наприклад, мети, методики планування і проведення та змісту.

Мету політичного діалогу визначає стратегія. Вона залежить від змісту діалогу, від рівня політичної культури і свідомості учасників. Її можна зобразити у формі піраміди: основа — проблеми, нагальні питання, які політики розглядають і обговорюють, виходячи з позицій один одного. З певної кількості

форм учасники обирають часто консультування для сприйняття і розуміння політичних ідей і позицій. Лише дуже звужений перелік питань, як правило, є предметом важливих політичних переговорів, коли потрібно домовитись і швидко дійти компромісу.

Методика проведення будь-якої форми політичного діалогу залежить від того, яку роль учасники діалогу відводять державі. Так, на галузевому рівні біпартизм (або трипартизм) підпадає під загальне правило, а участь держави є необхідною на національному рівні [41].

Біпартизм або двопартійність (з лат. *bi...* — дво, від *bis* — двічі та *partis* (*partis*) — частина, група однодумців) є станом політичної системи, в якій домінують дві політичні партії, які змінюють одна одну по чергово при владі. Поняття «двопартійна система» вперше запропонував політолог Дж. Сарторі. Ця система не виключає існування інших партій. Більш того, їхня кількість може різнитись, проте лише дві найвпливовіші мають реальні шанси перемогти і стати правлячими [59].

Вагомими чинниками становлення двопартійної системи є давня традиція дуалізму у Великій Британії й США; тип виборчої системи у державі (простій мажоритарній системі одного виборчого бюлетеня відповідає двопартійна система); психологічний чинник (якщо в простій мажоритарній системі одного бюлетеня є три партії, то виборці прагнуть підтримати ту партію, яка вже має значне представництво). Двопартійна система є потенційно стабільнішою, ніж багатопартійна, вона оптимально зближує інтереси партії та держави. Двопартійна система практично виявляється гнучкішою за багатопартійну [60].

Зміст політичного діалогу на державному (національному) рівні, перш за все, визначається реальними суспільно-політичними, історичними, економічними процесами. Відповідно, потреби суспільства визначають реалізацію політичного діалогу в різних сферах життя і на різних етапах його розвитку.

Предметом політичного діалогу можуть бути і є питання, які належить до інтересів і компетенції певних політичних партнерів. Загалом можна зазначити, що предмет політичного діалогу це формулювання, розробка та впровадження

ефективної політики, модель безпеки держави, встановлення права, що регулюють відносини між політичними партнерами, сторонами конфлікту та іншими [49].

Тому можна класифікувати політичний діалог за такими критеріями:

- сферою реалізації (соціальна, культурна, економічна, наукова, релігійна та інші);
- рівнем управління у політиці (локальний (регіональний), територіальний, галузевий, національний, міжнародний);
- характером перебігу та змістом (конструктивний, або деструктивний);
- змістом (інформаційний, тематичний, військовий, інноваційний та ін.);
- часом (періодом) реалізації (одноразовий, постійний, пролонгований);
- результатом (політичні діалоги з укладанням прямих угод, або без укладання прямих угод тощо) [209].

Можна виокремити певні форми або види протікання політичного діалогу, залежно від конкретної політичної ситуації, коли є актуальні політичні проблеми і особливі відносини між учасниками діалогу. Так, залежно від ролі політичного суб'єкту і характеру (міри конфліктності) їхніх взаємин, обирається найсприятливіша форма політичного діалогу, що дозволяє їм найефективніше досягати згоди, усувати перешкоди і долати суперечки, досягати взаєморозуміння щодо вирішення конфліктної ситуації [57].

Наприклад, будь-яка сучасна держава (виключення становить тоталітарна держава), відтворює свою єдність та цілісність в умовах змагання відмінних групових інтересів, конкурентного плюралізму ціннісних та ідеологічних систем, політичних поглядів і переконань. Тому вихідним моментом її консолідованості є, насамперед, стабільна згода більшості щодо правил такого змагання, вирішення політичних та інших розбіжностей [129, с. 24-39]. Тут саме політичний діалог і є оптимальним механізмом взаємодії.

Як зазначалось вище, політичні відносини і комунікація між політичними акторами визначають різноманіття форм й видів політичного діалогу та використання їх у практичній площині. Зокрема, політичний діалог за метою та масштабами може бути як формальним, так і неформальним. У першому випадку

переговорний процес проводиться між урядовими структурами, президентами, політиками і представниками громадськості, лідерами громадської думки, які реально впливають на політику держави та можуть переконати всіх учасників дотримуватися домовленостей. Другий вид політичного діалогу є аналогічним процесом, що реалізуються шляхом укладання договорів, угод, а також проведенням консультацій і підготовкою експертних висновків, але відрізняються масштабами впливу.

З ускладненням суспільно-політичного життя і появою нових інформаційних технологій, з'являється все більше форм політичного діалогу, яке згадувались вище. Доцільно до форм політичного діалогу віднести інструменти е-демократії (е-петиції, е-вибори, е-суд та багато іншого), громадське лобіювання і громадську дипломатію. Вони мають свою специфіку, але, за певних умов, є видами політичної взаємодії, формами діалогу, сприяють демократизації.

Ці форми важливі для прискорення євроатлантичної інтеграції України, оскільки важливо реалізовувати комплексні зміни у певні строки. Наприклад, якщо аналізувати міждержавний рівень політичного діалогу, то більшість держав-кандидатів на вступ до ЄС активно залучаються до політичного діалогу від самого початку запровадження реформ, і вони, як правило, самі є ініціаторами двосторонніх (тресторонніх) зустрічей для обговорення суспільно-політичних та економічних реформ. Загалом, політичний діалог повинен і поширюється на таких учасників, як громадські організації та політичні партії.

Оскільки, на думку дисертантки, політичний діалог є частиною політичної комунікації, то відповідно тут може бути реалізований широкий спектр політико-комунікативних технологій, якщо він вірно підібрати. Відповідно, можна виокремити політичний діалог за формою проведення: онлайн і безпосередня комунікація.

Крім того, у процесі проведення політичного діалогу можуть бути використані лояльні і нелояльні прийоми його проведення. До лояльних прийомів відносять: концентрацію аргументів на власну користь; аргументи повинні бути систематизовані на основі об'єктивної та фактичної інформації;

пошук слабких аргументів у позиції політичного опонента. Однією із порад у цій категорії прийомів є те, що не потрібно доводити очевидне, зрозуміле для аудиторії, що призводить до профанації позиції суб'єкта політичного діалогу.

До нелояльних прийомів відносять такі: ухилення від предмета обговорення політичного діалогу; звернення до особистісних характеристик сторін, або маніпулювання чи звинувачення; залучення аудиторії для підтримки своєї політичної позиції; загроза застосування сили; загрози згортання політичного діалогу або застосування фізичної розправи над політичним опонентом тощо. Корисною для цього дослідження є праця В. Бушанського, в якій йдеться про фрустрованість суб'єкта як передумову маніпуляції свідомістю людини [24, с. 127-128].

Щодо різних видів політичного діалогу, то згадаємо і вплив глобалізації. Політичний діалог у світових масштабах є оптимальним способом розв'язання глобальних проблем, який не лише відкриває шлях відмови від конфронтації, але і є доцільним при розв'язання питань мирного співіснування різних культур і цивілізацій. Тому політичний діалог можна трактувати як систему цінностей, яка виступає оптимальною стратегією розвитку [32].

Так, за системою цінностей, політичний діалог можна поділити на такі види: політичний діалог між суб'єктами, які поділяють певну систему цінностей, та діалог між суб'єктами, які мають різні політичні цінності.

Перший вид — це діалог політико-культурних цінностей, що продукуються різними культурами, націями. Тут діалог виступає формою оптимального взаєморозуміння між народами в глобалізаційному просторі, де перетинаються політичні, економічні й культурні інтереси. У свою чергу, це призводить до взаємопроникнення життєвих стандартів та ціннісних орієнтацій різних народів, політичних систем, способів прийняття політичних рішень.

Другий вид — це політичний діалог між суб'єктами, які мають протилежні цілі та у їх взаємодії є конфлікт. Проте суспільно-політичні умови так склались, що необхідний діалог. Це активна політична комунікація, яка містить боротьбу стратегій, ідеологій тощо. Результатом повинен бути компроміс, коли учасникам доведеться поступитись в частині своїх інтересів.

Від політичного діалогу очікують певний результат. Якщо йдеться про, зокрема, консолідацію різних політичних інтересів, формування стратегії і тактики гармонійного співіснування суспільств, держав, то політичний діалог став основою для осмислення всіх процесів взаємодії суб'єктів політики.

Мають певний вплив в цьому контексті різні урядові та громадські організації, наприклад, ООН. Ця організація існує на основі міжкультурного діалогу, продуктивність якого визначається світовою спільнотою, що підтверджує і створення в рамках ООН «Альянсу цивілізацій». Його метою був діалог західноєвропейського та ісламського світів, а потім ініціювання нових політичних діалогів в іншому форматі. Відповідно, політичний діалог може бути між урядовими і неурядовими організаціями; між громадськими організаціями однієї держави, чи між різними державами тощо.

Політичний діалог часто розглядається, аналізується як форма комунікації, обговорення з подальшою узгодженістю інтересів. Це раціональний пошук рішень, або відповідей на питання під час обговорення ідей, стратегії, аргументів і полеміки. Це може бути певні діалоги між громадськими організаціями і політичними інституціями, між ними та представниками владних структур, між владою і громадянами, з потужним впливом ЗМІ.

Однак через недостатню кількість незалежних ЗМІ в Україні, часто йдеться про використання ними стереотипів, певних кліше, інших технологій, особливо в перехідний, кризовий період [113]. Реальний політичний діалог в українському суспільстві можливий лише тоді, коли існує справжній довірливий зв'язок між правлячою елітою та опозицією, між владою і громадянським суспільством, між конкретними громадянами і політичною елітою та ін. Важливою є побудова довірливих відносин в державі та суспільстві, впровадження практики колективного обговорення ключових питань, досягнення спільних позицій, навіть у випадку розбіжних думок з приводу їхнього вирішення, а також запобігання серйозним соціально-політичним конфліктам через вчасний правдивий обмін інформацією. Не останню роль тут відіграє релігія як один із чинників консолідації суспільства.

Відомо, що ЗМІ покликані виконувати громадську функцію. У цьому полягає основний зміст «четвертої влади». Нині це всі визнають, хоча ця влада і не розподіляється рівномірно між представниками ЗМІ та нерідко узурпується власниками ЗМІ як державними, так і приватними. Звідси наявна недовіра населення до засобів масової інформації у багатьох країнах, особливо пострадянських. У масовій свідомості утвердилось уявлення про журналістику лише як про інструмент влади, сферу обслуговування та маніпулювання, а про інформацію — як про символ політичного впливу (тенденційність інформації) [107, с. 116].

Сьогодні ЗМІ відіграють провідну роль і стали визначальним каналом формування громадської думки, інструментами владних структур у створенні та підтримці ними власного сприятливого іміджу, формування «потрібної» для владної еліти громадської думки [115]. Наприклад, у Російській Федерації «інформаційне поле формується у спотвореному вигляді, отже, часом навіть не відповідає реальній дійсності. Досвід та практика останніх років свідчать про те, що коли ЗМІ свідомо і переконано стають на службу тієї чи іншої влади, загальна демократична та моральна атмосфера у суспільстві псується, а рівень інтоксикації населення підвищується. На сьогодні влада визначає спільні для всіх ЗМІ «правила гри», тобто законодавчо оформлена діяльність ЗМІ та вимагається дотримання цього недосконалого законодавства [2, с. 612].

Стосовно рівня довіри росіян до ЗМІ (особливо телебачення), то експерти зафіксували її зниження у 2022 році. Якщо в березні 2022 р. телебаченню як джерело інформації довіряли 33% опитаних, то наприкінці квітня їхня кількість скоротилася до 23%. Довіра до соцмереж та Telegram-каналів зросла з 19 до 23%. Серед опитаних росіян, які мешкають за межами великих міст, у березні телебачення обирали 34% респондентів, у квітні – 24%. Що стосується жителів Москви та Санкт-Петербурга, показник у аналогічний період знизився з 27 до 21% [37].

Що стосується рівня довіри до ЗМІ в українському суспільстві, то понад 40% громадян України довіряють ЗМІ, якщо там працюють професійні компетентні журналісти, а 12% громадян віддають перевагу інформації від

блогерів у соціальних мережах. Жінки частіше за чоловіків віддають перевагу тим ЗМІ, де працюють професіонали – 45%, ніж в середньому чоловіки – 35,5%. Натомість цікаво, що чоловіки частіше довіряють конкретним журналістам – 34,5%, а жінок тут 27% [103].

Рівень освіти і, відповідно, інтелектом впливають показники довіри до засобів масової інформації. Із зростанням рівня освіти, явною є тенденція щодо збільшення довіри до конкретних журналістів. Це 34,5% проти 29% серед респондентів із середнім рівнем освіти. Респонденти називають головними критеріями професійності журналістів їх репутацію – 55% і власне якість опублікованого матеріалу — 54%. Інші критерії, на думку українських респондентів, є менш важливими. Так, 23% респондентів звертають увагу на репутацію ЗМІ, а 8% — на наявність журналістського посвідчення, документальних підтверджень у певного автора. Знову ж таки, чоловіки частіше реагують на репутацію журналіста, а жінки уважні до якості матеріалу. Стосовно репутації медіа, то вона важлива для громадян з вищою освітою — 29% [15].

Тому можна класифікувати політичний діалог на основі володіння учасниками діалогу певної інформації (з повним і не повним інформуванням). А також можна поділити на групи за допомогою критерію висвітлення проходження і результатів політичного діалогу у ЗМІ (відкритий і закритий).

Важливо враховувати, що у сфері політичної комунікації використовується досить багато комунікативних маніпулятивних технологій. Неприпустимою є побудова такого політичного діалогу, але, нажаль, це характерно для сучасного суспільства, зокрема, й для українського. В такому випадку застосовується політичний діалог як інструмент і, власне, технологія для отримання чи утримання влади, або політичного лідерства [114]. Тоді це імітація політичної діяльності чи політичної комунікації.

Тут можна говорити й про, так звану, політичну мімікрію [121], яка є складовою цього процесу і відповідає одній із моделей демократії, а саме, імітаційній. Вона є формою політичного режиму, коли при наявності досить демократичного законодавства, використання демократичних виборчих процедур, реально участь громадян в управлінні державою залишається

мінімальною. Тому практично немає ефективного зворотного зв'язку, що й дозволяє визначити такий тип комунікації як «імітаційний політичний діалог».

Щодо сутності поняття «політична мімікрія», то ідеться про стратегію маскування, яка полягає у зміні образу, а у політиці — імітацією політичної діяльності, яка не адекватна актуальним ціннісним орієнтаціям її акторів, а є вміло побудованою, так би мовити, бутафорією, яка базується на псевдообіцянках, псевдопатріотизмі, псевдогаслах, використання яких орієнтовано на отримання влади [121, с. 36].

Сучасне українське суспільство потребує політичного діалогу на основі демократії та етичних засад, що логічно корелюється із необхідністю підвищення рівня політичної культури і свідомості українського суспільства [167, с. 46]. На жаль, обґрунтована необхідність і реальна потреба у політичному діалозі стикається із проблемою не готовності до двосторонньої комунікації як з боку громадян, так і політиків. Крім того є проблема цифрової нерівності серед громадян. Нині у владних інституціях залишаються провідним чинником вдалого розв'язання політичних питань — це кулуарні домовленості.

Досить відомим механізмом в інших державах були переговори з принципом, так звані, «принципові переговори». Це технологія є налагодженням діалогу між політичною елітою і громадськістю. Але, знову ж, провідну роль тут повинна зіграти політична просвіта для збереження і розвитку культурних й духовних цінностей, підтримки спільних політичних ідеалів, роботи на розвиток суспільства [117]. Крім того, важливо допомогти громадянам аналізувати політичні процеси, проте це турбота власне самого громадянського суспільства.

Звідси виходимо на особливості політичного діалогу, які залежать від учасників цього процесу, політичного режиму і реальної політичної ситуації. Утвердження і розвиток суспільно-політичного діалогу, на думку авторки, передбачає розуміння і розповсюдження у суспільстві принципів толерантності і консенсусу. Діалог у сфері політики певної держави покликаний зменшити конфлікти, напругу і спрямований на стабілізацію суспільно-політичної ситуації [129, с. 28].

Тому важливо в українському суспільстві віднайти новий підхід до усвідомлення та побудови політичного діалогу, оскільки буває, що він не завжди спрямований на реалізацію інтересів суспільства. Наприклад, політичний діалог може бути направлений на об'єднання українського суспільства. Тоді розробляються різноманітні програми в галузі освіти, культури, науки, ідеології, які через діалоги з громадськістю та реалізуються на практиці. А можуть бути діалоги з прихованим змістом, які мають довгострокову мету розколу суспільства. У такому випадку створюється інформаційний продукт (відео, статті, повідомлення), який масово розповсюджується, і на якому вибудовується неправдива історія певних подій.

Наведені класифікації політичного діалогу демонструють його природу і сутність. Він може бути використаний політиками для досягнення власних цілей та негативно вплинути на спільноту, суспільство, імідж всієї держави. Політичний діалог сам по собі є цінністю, але важливо правильно розуміти толерантність, на якій вибудовуються співробітництво, чи компроміс.

Крім того, існує думка, що особливістю політичного діалогу є те, що він є формою комунікації і, певною мірою, контрастує і пов'язаний з іншими її формами. Йдеться про переговори, посередництво, дебати тощо [56].

Переговори — комунікативний процес між сторонами взаємодії, покликаний досягти згоди щодо питання або кількох питань, що є проблемними для учасників. Посередництво – це переговори двох сторін, до яких залучається прийнятна для них третя сторона, що допомагає їм структурувати процес і прийти до взаємоприйнятної згоди. Дебати — обмін полемікою між супротивниками, опонентами на визначену тему з метою доведення правоти своєї позиції, думки а також переконання іншої сторони та спостерігачів у перевагах цієї позиції для того, щоб «виграти» суперечку [85, с. 6].

Політичний діалог іноді розглядається як передумова для майбутніх переговорів чи посередництва між сторонами політичного конфлікту. Він нього очікують створення основи або забезпечення альтернативного комунікаційного майданчику тоді, коли розв'язання суперечки можна відкласти у часі, але продемонструвати волю і бажання до переговорів.

Проте, на думку дисертантки, політичний діалог виступає механізмом, технологією узгодження інтересів між певними суб'єктами політики задля досягнення оптимального результату, є процесом і методом політичної комунікації. Варто враховувати, що політики досить часто не прагнуть реального діалогу з громадськістю. Адже прозора діяльність і комунікація із суспільством мінімізує зловживання владою і прояви корупції. Крім того, є наявними відмінності у матеріальному стані між владою і громадянами, що приводить до розуміння громадянами компромісними діалогові взаєностосунки, які покращують саме їх рівень життя [71].

Особливістю сучасного політичного діалогу є те, як його підсумки, результати висвітлюються у ЗМІ. Нині мас-медіа виступають в якості інституції, що певним чином висвітлює політичний діалог [116]. Проте відомо, що потужна роль засобів інформації у політичній сфері супроводжуються комерціалізацією цього процесу, а результатом стає не діалог між раз ними верствами населення й владою, а рекламно-пропагандистське віщання, боротьба політичних іміджів. Розглянемо рівні, на може реалізовуватись політичний діалог:

Мікрорівень. Політичний діалог відбувається на індивідуальному рівні між політичними акторами, при цьому відбувається робота з динамікою діалогового процесу.

Мезорівень. Робота відбувається з масштабними системними цілями (наприклад, діалоги з обговорення стратегії чи політичної конкуренції), а також їхніми кумулятивними ефектами та впливами. Тут політичний діалог може виступати частиною більш широких проектів і програм з розбудови миру, відновлення держави після війни, євроінтеграційного курсу тощо.

Макрорівень. Політичний діалог між державами і міжнародними організаціями (наднаціональний рівень). Тут переважає взаємодія політичних технологій, адже йдеться про стратегічні питання глобальних сфер.

Отже, запропоновані класифікації взаємопов'язані, і з ускладненням суспільно-політичного життя, появою нових інформаційних технологій породжують нові види та форми діалогу у сфері політики.

1.3 Теоретико-методологічний аналіз діалогових форм політичної консолідації

Аналізуючи зміст поняття «діалог», можна побачити, що він еволюціонував від дещо звуженого трактування, лише як обміну інформацією до творчого складного процесу взаємодії суб'єктів політики, які можуть мати різні рівні культури, типи мислення, ідеали, системи цінностей, стратегії, використовувати різні методи і комунікативні технології [68, с. 548].

Варто відрізнити політичний діалог як метод (що містить у собі підходи, інструменти і методи, які застосовуються для заохочення сторін до політичного діалогу) та як процес, що є більш широким поняттям або послідовністю заходів. Політичний діалог також може бути у сфері питань політики серед зацікавлених сторін з метою розробки тієї чи іншої реформи. Однак це може бути надзвичайно актуальний політичний діалог з питань консолідації суспільства, який повинен сприяти обговоренню майбутнього певної держави, що знаходиться на перехідному етапі.

У дослідженні йшлося, що політичний діалог покликаний здійснювати обмін важливою інформацією і, на думку дисертантки, найважливішим є політичний діалог між суб'єктами влади і громадянським суспільством. Адже, за умови існування політичного діалогу, довіри між цими суб'єктами, цивілізовано розв'язуються проблеми між державами, політичними партіями тощо. Це показник розвитку політичної системи і політичної свідомості [103; 69].

Отже, аналізуючи політичний діалог, потрібно врахувати всі взаємозв'язки цього феномену, детермінанти і окреслити методи його дослідження. Вивчення феномену політичного діалогу вимагає застосування різноманітного методологічного інструментарію. Звичайно, важливими є такі методи: декомпозиції (відтворення декомпозиційної політичної моделі міждержавного діалогу та аналіз зовнішніх впливів); метод композиції (здійснення процедури об'єднання складових процесу політичного діалогу і перевірки його цілісності); метод дедукції та індукції; метод екстраполяції (поширює спостереження за однією частиною процесу політичного діалогу на

іншу частину з метою визначення загальних тенденцій розвитку цього процесу) та багато інших [10].

Характеризуючи політичний діалог у взаємозв'язках із консолідацією суспільства, необхідно використовувати політичний аналіз як базовий інструмент системного дослідження політики. Відомим фахівцем у цій галузі є професор В. Рубанов [210; 211], який слушно визначив головну мету системного аналізу, а саме, визнання взаємозв'язків і взаємозалежності елементів, підсистем та всієї політичної системи із зовнішнім середовищем, тобто із суспільством у цілому. Це дає можливість розглядати взаємозв'язки політичного діалогу, консолідації суспільства, політичної культури і свідомості як єдине ціле. Такий підхід дозволяє зосередити увагу на розробленні, в першу чергу, саме стратегічного планування і управління, що встановлює загальні цілі та способи поведінки суб'єктів політики, які приймають політичні рішення та програми.

Проте цілісне уявлення про політичний діалог, як процес і феномен, може дати застосування системологічної концепції, в рамках якої політичний діалог розглядається як ланцюг взаємопов'язаних процесів, які визначаються особливостями політичної культури і свідомості суспільства, поведінкою учасників діалогу, політичним режимом, технологіями політичної комунікації в межах певної політичної системи.

Стосовно української політичної науки, то досить давно сформувався усталений погляд на політичну культуру як систему орієнтацій, настанов на різні об'єкти політичного життя, на підставі якого сформовано досить широкий спектр теоретичних проблем [103, с. 35].

В теоретичному аспекті існують різні підходи до інтерпретації і дослідження феномену політичної культури і свідомості [101; 140; 163]. Політична культура найчастіше визначається як сукупність усталених політичних уявлень, система політичних цінностей, що впливає на політичну поведінку, певний духовний код як показник розвитку політичних відносин, функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи [265].

Вона безумовно окреслює певні межі поведінки суб'єктів політики, сприяє процесу об'єднання, згуртовування та взаємодії великих соціальних груп,

політичних партій навколо актуальних політичних цінностей та ідеалів. Деякі науковці визначають її, як сукупність стереотипів політичної свідомості й поведінки, властивих цій соціальній спільноті [265; 40]. Ці стереотипи, менталітет, традиції, історична пам'ять і багато інших детермінант політичного діалогу потребують всебічного розгляду.

Важливим представляється застосування політико-психологічних (біхевіористична методологія і методологія раціонального вибору) і політико-комунікативних (дискурсна методологія) методів. Вони дають уявлення про природу політичного діалогу та механізми його реалізації для консолідації суспільства.

Так, для дослідження поведінки суб'єкта політичного діалогу використовуються контактні та дистанційні емпіричні методи. Перші вимагають безпосередньої комунікації із політиком. Відповідно, другі дають можливість досліджувати його опосередковано, або на відстані (наприклад, через ЗМІ). Таким чином, при застосуванні контактних методів використовують анкети, опитувальники, тести для визначення політичних цінностей і переваг, а дистанційні методи не вимагають прямої взаємодії з політиком.

Основними методами такого типу є психобіографічні методи, що включають інтерв'ю з однодумцями та родичами політика, поведінку якого досліджують, та метод експертних оцінок, що дозволяє отримати думку компетентних в політиці осіб про результати політичного діалогу.

Якщо аналізувати власне політичний діалог політиків із громадянами, громадськими організаціями, то досліджувати потрібно дискурси, промови, інформацію у ЗМІ, використовуючи політико-комунікативні методи. Одним із таких методів є контент-аналіз [40]. Він допомагає визначити сутність, мету політичного діалогу. Спочатку вивчають тексти, манери виступів політиків-учасників діалогу, жести, статті і книги, ним написані, відео і аудіо-записи його виступів [17, с. 285].

Важливу роль для визначення сутності політичного діалогу, зокрема, наявності маніпуляції чи політичної мімікрії партійних лідерів, відіграє метод семантичного диференціалу Ч. Олуда. Вивчаються штампи і кліше в лексиці

представників політичних партій, партійні документи публічного характеру, та на основі цього будують типологію свідомості партійних лідерів. Для остаточного визначення наявності елементів і ступеня маніпуляції у політичному діалозі, характеру розвитку цього процесу, можна використати метод включеного спостереження (коротко-, середньо- і довготривале), але це тривалий і досить незручний процес [45, с. 6].

Крім того, можливі маніпуляції технічного характеру, що пов'язано із втручанням у певні системи та зміною результатів політичних виборів, або руйнуванням певних переговорних процесів [73].

Звичайно, сфера політики є раціональною, тому політичні діячі переважно свідомо обирають певну стратегію і прийоми комунікації для отримання влади. Тут доцільним є застосування теорій раціонального вибору, зокрема, теорії ігор, що є розвинутою математичною теорією з багатьма взаємопов'язаними напрямками, та можливістю моделювати різноманітні політичні процеси та комунікацію [80]. Цей підхід дає можливість побачити доцільність для певного політика формування іміджу через діалог для отримання чи утримання політичної влади. Така стратегія може бути і не оптимальною для суспільства, але дає можливість політику отримати перевагу, тобто у цьому випадку більше голосів виборців [79].

Зрозуміло, що такі технології та стратегії підбираються як для окремих політичних діячів, так і для політичних партій. Відповідно, оскільки політична діалог може бути реалізований на різних рівнях (особистісний, груповий, міжгруповий та соціальний), то можна застосувати й різні класи моделей теорії ігор, а саме некооперативні ігри, в яких передбачається, що гравці не можуть діяти разом в процесі діалогу і прийняття рішень та кооперативні ігри під час яких гравці мають можливість обирати рішення разом під час діалогу, об'єднуючись для цієї мети в коаліції [124].

Також важливими аналітичними методами є моделювання та прогнозування. Зокрема, йдеться про аналіз сценаріїв політичного діалогу за умов певної політичної системи. Важливими для наявного дослідження є, зокрема, праці О. Фісуна [251; 315], в яких розглядається гібридні режими,

зокрема, неопатримоніальний політичний режим в Україні як умова побудови особливого політичного діалогу.

Загалом осмислення неопатримоніальних систем та причин їх виникнення прослідковується у науковій спадщині В. Вертхейма, Ш. Ейзенштадта, Г. Рота [310], Р. Теобальда [241], Е. Шилза, М. Шаповаленко [261; 262], О. Фісуна [279; 280]. Патримоніальний характер режиму полягає в тому, що відносини між владою та підлеглими базуються на приватних зв'язках між ними, що гальмує процеси демократизації [322, р. 367].

Неопатримоніалізм представляє собою унікальне поєднання елементів традиційного суспільства та сучасної держави. Це призвело до ситуації, що неопатримоніальному режиму притаманне поєднання елементів, які протирічать один одному. Йдеться про не відповідність зовнішнього іміджу держави, задекларованих стратегії розвитку та наявних демократичних політичних інституцій, норм права (Конституція, сучасне законодавство, парламентсько-партійні інституції, системи виборів тощо) внутрішній логіці функціонування політичної системи, яка є в значній мірі патримоніальною [279].

Неопатримоніалізм як поняття, що охоплює широкий клас явищ та може мати багато проявів [313, р. 2], оскільки дія неформальних інститутів може проявлятися по-різному. Основними виявами неопатримоніалізму вважаються 1) патронаж (політично вмотивоване надання благ правителем групам в обмін на їх лояльність); 2) клієнтелізм (політично вмотивоване надання благ правителем індивідам в обмін на їх лояльність) [313, р. 8]; 3) корупція (зловживання службовим становищем через використання публічних благ для приватних вигод) [279].

Як слушно зазначає М. Шаповаленко, що «нині посилилась нерівномірність економічного розвитку держав пострадянського простору та зросло розходження між ними щодо ставлення до різних геополітичних проєктів. Потому політичні режими нових демократій перетворилися в режими конкурентного олігархату та неопатримоніалізму, посилився вплив певних олігархічних груп та їхніх представників, що надало їм більше можливостей для

домінування у владній ієрархії і подолання існуючих інституційних обмежень, що зрештою створило умови для створення режимів псевдодемократії» [263].

Так, метод моделювання дозволяє проаналізувати політичний діалог у спрощеному вигляді та допомагає зрозуміти його особливості та подальший розвиток. Метод прогнозування надає можливість проаналізувати можливий результат політичного діалогу та його вплив на поведінку учасників цього процесу. Наприклад, кожен політичний діалог має свою структуру і під впливом певних чинників може змінюватись його зміст і технології проведення. Поєднання цих двох важливих політичних методів дає можливість дослідити політичний діалог досить системно [82; 194].

Дійсно, політичний діалог є багатофакторним процесом і може змінитись, оскільки змінюються «умови гри» в політичній системі (вибори, політичні кризи, війни, конфлікти тощо). В результаті дослідження політичного діалогу ми вийшли на те, що тільки застосовуючи системний аналіз і психологічні підходи, можна глибоко дослідити природу цього феномену. Аналізуючи політичний діалог в рамках біхевіоризму, враховуючи різні цілі та мотиви поведінки політиків, ми пропонуємо ще таку класифікацію політичного діалогу: ефективний і неефективний, раціональний діалог і діалог-імітація.

Тому у дисертації використовується соціетальний підхід, коли розглядається політичний діалог під впливом культури суспільства, менталітету та психологічних особливостей учасників взаємодії. Зокрема, важливо врахувати вплив національної ідентичності. Тут варто відмітити вагомий внесок праць О. Андрєєвої [3; 320] для цього дослідження. Крім того, у працях професорки останніх років звертається увагу на можливості новітніх технологій для розвитку громадянського суспільства, а, зокрема, на медіа сферу [297].

Зрозуміло, що учасники діалогу знаходяться під впливом психологічно-емоційних факторів, таких як страх втратити владу, заздрість, невпевненість та багато інших. Тобто політико-психологічна складова в структурі діалогу відіграє важливу роль [22; 23]. Як зазначалось вище, суб'єкт політики є раціональним, але його несвідоме впливає, певною мірою, на поведінку, особливості, зміст і форму політичного діалогу [308].

Якщо говорити про більшість громадян, то вони сприймають політичну інформацію несвідомо, емоційно, без критичного аналізу. Проте частка суспільства є освіченою, висококультурною, яка раціонально ставиться до політичного життя, і до діяльності політиків, зокрема. Тому вивчати політико-психологічний аспект політичного діалогу потрібно, виходячи із особливостей учасників і предмета обговорення.

Отже, в процесі дослідження зроблено висновок, що політичний діалог є складним явищем як за структурою, так і за видами. Тому для дослідження цього явища використовуються як політико-психологічні (біхевіористична методологія і методологія раціонального вибору), так і політико-комунікативні (дискурсна методологія) методи. Доцільно для визначення сутності політичного діалогу, характеру його розвитку та визначення чинників використовувати аналітичні методи (моделювання та прогнозування), які надають можливість змодельовати ситуацію, спрогнозувати поведінку політичного актора до, під час і після політичного діалогу та навіть прорахувати напрямки, форми та види його політичної поведінки [64].

До об'єктивних чинників побудови політичного діалогу можна віднести:

1. Політичний режим, який визначає характер відкритості чи закритості суспільства, допустимий ступінь прав і свобод членів суспільства.
2. Міра консолідації певного суспільства, що визначає можливість, ґрунт та швидкість реалізації політичного діалогу.
3. Рівень соціально-економічного розвитку суспільства, політичної культури та свідомості громадян, соціокультурні умови життєдіяльності соціуму.
4. Шаблонність цінностей та стереотипність поведінки; рівень інтелекту, від чого залежить сприйняття політичного діалогу. Чим нижче інтелект, тим більша схильність до сприйняття маніпуляцій [292].
5. Рівень політичної напруги та конфліктогенності у суспільстві, який визначають характер та зміст політичного діалогу [297].

6. Соціо- та етнокультурні умови, що характеризували стан розвитку культури, моралі. Це впливає на міру відповідальності та наміри учасників політичного діалогу.

Зупинимось детальніше на взаємозв'язку політичного діалогу і консолідації нації. На думку дисертантки, загалом розвиток політичної системи держави (особливо в умовах глобалізації), багато в чому, залежить від консолідації нації, яка це реалізує разом з політичною елітою. Згуртованість нації є чинником зменшення конфліктів у суспільстві, що позитивно позначається на місці держави у міжнародних відносинах. У свою чергу, держава повинна забезпечувати реалізацію прав і свобод громадян [193, с. 121].

Нині існує ця проблема в багатьох суспільствах, але в контексті нашого дослідження зупинимось саме на українському. Сьогодні є численні питання, які залишились не розв'язаними, і лише стратегічна переорієнтація суспільства здатна допомогти віднайти ці внутрішні механізми та чинники розвитку. Історія України свідчить, що тривалий час відбувався пошук цивілізаційного шляху свого розвитку, що пояснюється особливостями її політичного життя, розташованням у зоні міжцивілізаційних контактів та перебуванням під впливом різноманітних соціокультурних впливів. А тепер українське суспільство ще й захищає суверенітет і територіальну цілісність через війну, яку почала РФ 24 лютого 2022 року.

Як зазначав професор Ю. Шайгородський, Україна зіштовхнувшись серйозною проблемою збереження незалежності і цілісності території попри те, що наявними є відцентрові тенденції з боку соціальних груп і громадян різних регіонів, які викликані їх орієнтацією на зовнішні центри прийняття рішень. Перетворення культурно-цивілізаційних відмінностей, що може стати чинником політичної мобілізації, виступає додатковим джерелом напруги і конфліктів [256, с. 75].

На думку багатьох науковців, до початку російсько-української війни 2014 року, Україна мала бачення щодо основних шляхів подальшого цивілізаційного визначення. Першим із них є прозахідний, або, як зараз його називають, євроатлантичний вибір. Йдеться ідеться про зближення і адаптацію

політичних практик, законодавства, культури, реалізації політичних цінностей з державами Європи, послідовне приєднання до цього культурного простору. Другий шлях називали євразійським вибором, яким рухається Російська Федерація і протиставляє свій вибір і політику країнам Європи. Третій шлях був теоретиком ідеалізований, коли йшлося про суто самостійний шлях розвитку України [20, с. 36].

Отже, раніше розглядалися два реальних шляхи, але у такому було багато проблем і питань історичного, культурного, економічного аспектів. Так, І. Бредун зазначав, що непротим є питання про визначення місця і ролі України як частини європейської цивілізації [20, с. 37].

Розгортання широкомасштабної війни РФ проти України чітко продемонструвало на весь світ і українцям, в тому числі, які цілі переслідує Росія та справжню її стратегію. Шлях розвитку українського суспільства чітко окреслився і більшість українців підтримують євроатлантичну стратегію. Війна згуртувала українців, люди об'єдналися у боротьбі за Батьківщину. Але, нажаль, частина українців на певних територіях через вплив російських ЗМІ та тугу за радянськими часами, бачить своє майбутнє з колишнім «братським сусідом» (РФ). Тому сьогодні консолідація народу України є й необхідністю і потребою заради майбутнього нашої держави. Звичайно, що відповідальність за реалізацію євроатлантичного вибору повинні брати на себе не лише політична еліта, але лідер громадської думки, пересічні громадяни. Саме тоді це буде не лише декларація намірів чи певних гасел, імітацією реформ, а дійсно планом розвитку держави, яка будує своє життя на основі спільних актуальних цінностей. Тому політичний діалог влади і суспільства, демократизація і прозорість відносин вкрай необхідні.

Потрібно зазначити, що аналізом цивілізаційного вибору українців активно займалися українські науковці. Це С. Вонсович [38], М. Михальченко [156; 157], А. Колодій [111], О. Пашкова [179], Пирожков С. [183], О. Майборода [147], Ю. Шайгородський [256], Г. Луцишин [143; 144], Ю. Поліщук [193], І. Розпутенко [205] та ін. Корисними для нашого дослідження стали праці зарубіжних науковців [275; 276; 312].

Зокрема, державотворчі, правові та етнополітичні процеси, спрямовані на об'єднання, консолідацію українського суспільства, проаналізовані у працях В. Бабкіна, К. Вітман, І. Варзара, В. Євтуха, О. Картунова, І. Кресіної, Л. Колодій, І. Кураса, Л. Нагорної, В. Ребкала, М. Розумного, В. Рубанова [211], М. Степико, О. Ткача, С. Федуняк, Л. Шкляра та інших.

Проте проблеми консолідації українського суспільства за сучасної ситуації не досліджені у повній мірі. Зокрема, практично за межами уваги багатьох аналітиків залишились питання пошуків чинників і місця суспільної консолідації у політичних процесах. Враховуючи це, проаналізуємо сутність суспільної консолідації, і як вона взаємопов'язана із політичним діалогом та розвитком українського суспільства.

Аналіз публікації вітчизняних вчених засвідчує, що більшість із них підтримують точку зору С. Гантінгтона, який вважав Україну цивілізацію, що відноситься до «розколотих». Причиною є її перебування на перетині трьох значних цивілізаційних просторів — західноєвропейського, євразійського та ісламського. Це досить яскраво проявлялось в українському суспільстві щодо розходження позицій громадян щодо зовнішньополітичних орієнтацій [19, с. 301-311]. До прикладу, К. Вітман вважає таку, так би мовити, «розколотість українського суспільства», його поділ на основі ознак етнічної, культурної, мовної приналежності [30, с. 422-424].

Результати соціологічних опитувань свідчать, що відношення українських респондентів до більшості етнокультурних, політичних питань суттєво різняться за різними регіонами України. Більш того, низка дослідників вважали, що характерною особливістю українського суспільства була розбалансованість ціннісну нормативної системи та її домінування над процесами консолідації нації. Результатом стала невизначеність значного відсотка українців щодо вибору напрямку і стратегії розвитку [155].

Проте така ситуація суттєво змінилась після Революції Гідності, російської агресії та початку війни. Під впливом цих подій і випробувань можна констатувати посилення позитивних зрушень у питаннях консолідації українського суспільства щодо вибору зовнішньополітичної орієнтації держави.

Головними тут є активізація процесів формування української політичної нації, усвідомлення своєї місії та загострення патріотизму, активний розвиток громадянського суспільства.

На погляд дисертантки, яскравим проявом сьогодні є масштабний волонтерський рух, який крім допомоги ЗСУ та внутрішнім переселенцям, став активним суб'єктом у відстоюванні незалежності України в умовах війни, яку почала РФ проти українців. Ці зміни відображені у соціологічних опитуваннях, проведених Центром Разумкова у 2016 р. та після розгортання війни 24 лютого 2022 р. Зокрема, вони підтвердили, що головними причинами поділу українського суспільства на певні групи є саме ставлення до інститутів влади, політики держави до війни в Україні і до російської федерації [119, с. 17].

В Україні відбулося формування головних контурів загально національної ідентичності українців що притаманно нині українській політичній нації. В основі цих процесів є посилення патріотичних настроїв, любов до Батьківщини незалежність і самоповага до себе як до народу, поширення і популяризація української культури і усвідомлення ідентичності, відчуття громадянами своєї «унікальності» та цивілізаційної місії, що формує цивілізаційний вибір [120, с. 3].

Можна припустити, що одним із шляхів консолідації українського народу є їх об'єднання навколо демократичних цінностей, євроатлантичного вектору розвитку і вибору суспільства. Проте це потрібно реалізовувати демократичними методами.

Коротко розглянемо сутність суспільної консолідації. У наукових працях є досить новим використання терміну «суспільна консолідація». Він зустрічаються у науковому дискурсі в ХХ ст. [242]. У 1970–1980 рр. це поняття набуло певного поширення завдяки розробці «моделей демократичного транзиту» та у зв'язку з виникненням і обговоренням, так званої, «третьої хвилі демократії». Тоді почали науковці розглядати питання консолідації демократії [174].

З методологічної точки зору, ці підходи вбачають у суспільній консолідації такі прояви: культурний процес і, водночас, підсумок цього

процесу, що визначається обраними засобами, методами, технологіями що стимулюють його. Отже, консолідація суспільства має прояв у поширенні певних ціннісних ідей та відбувається циклічно.

У науковій літературі консолідація часто розглядається у поєднанні із процесами демократизацією суспільства. Вона також може аналізуватись як певний етап демократизації суспільств перехідного типу і як певна тенденція посилення ролі демократичних інститутів і практик, розвитку комунікації демократичних націй.

Досить вдалим є підхід щодо суті процесу консолідації суспільства, коли вона розглядається як громадський вибір, що приводить до створення низки правил спільно-політичної гри як результату взаємної згоди і домовленостей.

У свою чергу, підсумком консолідації суспільства є безпека держави, зміцнення її суверенітету та незалежності. До того ж, вона виявляє себе як фактор оновлення і систематизації діючого законодавства, демократизації системи управління, оптимізації організаційних форм і комунікації у системі взаємин «особистість — суспільство — нація — держава». На практиці національна, або суспільна консолідація є ініціатором або інтегратором процесів згуртування соціальних груп, спільнот, політичних і соціальних інституцій, органів влади. Вона посилює позиції держави на міжнародній арені, відновлює та покращує показники економіки та відносини у суспільстві між жителями різних регіонів, представниками різних націй тощо і, переважно, має орієнтацію на реалізацію довгострокових цілей [104].

Отже, дисертантка розуміє сутність консолідації суспільства, як процесу знаходження, усвідомлення, розвитку, реалізації спільних цілей, стратегій, інтересів, актуальних цінностей на основі внутрішніх та зовнішніх регуляторів (політичної культури, традицій, менталітету, етичних норм, історико-культурних і політичних цінностей, зовнішніх позитивних і негативних чинників), прийнятих державою і суспільством у цілому, які підтримані та визнані представниками різних суспільних і політичних інституцій, що відображені та зафіксовані в їхніх документах, зокрема, програмних [74].

Консолідацією суспільства є, за своєю суттю, зміцненням, об'єднанням громадян. Виходячи з різноманітності складу суспільства, наявності різних соціальних груп, організації, об'єднань різного соціального, етнічного та релігійного складу, процес консолідації починаю формуватись спочатку між групами однодумців навколо спільних політичних, культурних цінностей та конкретних лідерів (можливо, проти певних осіб).

Суть самого процесу консолідації можна описати як вибір, що призводить до створення набору правил для певної політичної гри, загальних угод, що виникають внаслідок спільних домовленостей і зусиль. Основним питанням у утвердженні суспільної консолідації є те, наскільки політичні діячі та громадянське суспільство зможуть узгодити функції державних інституцій та об'єднатись навколо цінностей. Результатом цього має стати узгодження конкретних правил, які допоможуть вирішити основні суспільно-політичні суперечності та конфлікти. Оскільки суспільна консолідація на рівні держави досягається завдяки взаємним інтересам і комунікації між суб'єктами на основі норм права, то головними учасниками виступають політична еліта і громадськість [138, с. 165].

У підсумку, все перераховане пов'язано, знову ж таки, з цивілізаційним вибором або стратегією, що визначає парадигму реалізації власного розвитку і розвитку держави [231]. Питання стратегічного вибору і консолідації суспільства навколо нього нині є актуальною темою для суспільств прохідного типу, до яких аналітики відносять й Україну. Нагадаємо, що для нашої держави процес трансформації нині відбувається в умовах війни та зіткнення різних ціннісних систем:

1) нової системи, яка запозичена із досвіду держав західної цивілізації разом з їх моделями ринкової економіки та торговельного інвестиційними зв'язками, що склалися між Сходом і Заходом;

2) застарілої системи цінностей, що дісталась у спадок з радянських часів. Йдеться про настанови, певні поведінкові зразки, історична пам'ять, що впливають на сучасну суспільну свідомість;

3) система цінностей культури нації, яка нині швидко відроджується і стає популярною у світі [231, с. 16]. Сьогодні українська культура і мова поступово стають модними у розвинутих державах світу.

Перераховані ціннісні системи сьогодні мають особливе значення для України, адже її геополітичне розташування, ресурси і територія відіграють велике значення [233, с. 100–101].

Подальший розвиток сучасного українського суспільства базуватиметься на національній, ціннісній та модернізаційній консолідації, їх взаємозв'язку та взаємовпливові. Враховуючи, що процес консолідації суспільства є багатоаспектним і багатофакторним, то він, сам по собі, може бути реалізований за допомогою різноманітних практик, які є поліфункціональними і навіть містити маніпулятивну компоненту. Консолідацію можна трактувати як стан масової свідомості з духовною основою, залежною від актуальних цінностей.

Тому можна стверджувати, що у сьогодні велику роль у розвитку суспільства відіграють різні види консолідації суспільства: політична, демократична і національна [193]. На думку авторки, сюди слід віднести ще й економічну і культурну консолідацію. Адже в основі консолідації знаходяться певні ідеали, які підтримуються більшістю населення.

Розглянемо політичну консолідацію, яка являє собою процес об'єднання, унаслідок якого є можливість побудови ефективного діалогу і досягнення консенсусу у розв'язанні нагальних проблем. Це стимулює політичних акторів пристосовуватися до нових умов існування. Політична консолідація здатна стимулювати зміни у політичній системі, її суспільно-політичні процеси, державні й недержавні відносини і загалом наповненість політичного життя [144].

Це підтверджує і М. Фесенко, що політична консолідація позитивно впливає на політику владні і громадські структури, забезпечує розвиток суспільства і держави загалом. Консолідуватись в політичному плані можуть члени суспільства з різною конфесійною приналежністю, етнічною культурною. А політична діяльність спрямовується як на підтримку оптимальної політичної системи, так і на її зміну, адже абсолютна сталої системи не існує [250, с. 40].

Практика у сфері політики сучасної України засвідчує, що політична консолідація містить такі складові: оптимальне державний устрій, коли зберігається баланс між децентралізацію і централізацію; взаємодія між владою і суспільством на основі демократії та відповідних цінностей; забезпечення державою прав різних меншин, в тому числі національних, та представлення їх інтересів у публічній політиці; захищеність та реалізація громадянських прав і політичних свобод. Топологічним я висновок що консолідація суспільства в Україні можливо лише за умови, якщо в створений єдиний простір людської взаємодії для всіх сегментів суспільства на основі демократії та довіри [137].

Аналізуючи можливості політичного діалогу як механізму консолідації українського суспільства, можна стверджувати, що основою такої взаємодії є спільні цінності, що актуалізуються реальними суспільно-політичними подіями і зусиллями національної еліти. Це повинно бути суспільство партнерства різних організацій, політичних партій, для яких гідне, мирне майбутнє України є важливішим на відміну від власних інтересів. Це означає відповідальність, прозорість та діалогізм комунікації влади з громадськістю.

В той же час, зрозуміло, що без демократичної консолідації зі спільним вибором стратегії неможлива реалізація консолідації суспільства. Євроатлантичний вибір України передбачає побудову цивілізованого відкритого діалогу влади і громадянського суспільства, коли дедалі держава реально виконує свої функції щодо утвердження демократичної, соціальної і правової держави. Ці елементи, в результаті складають ядро консолідації демократії [196, с. 76]. Але варто пам'ятати, що демократизація відносин з владою, в першу чергу, залежить від активності громадян.

Що ж таке консолідація демократії? Це, по-перше, процес, який відбувається у суспільно-політичні, правовій культурні і психологічній площинах. Йдеться про конкурентні вибори, свободу об'єднань і висловлення ідей, думок, ознайомлення з альтернативними джерелами інформації, обґрунтованим розподілом влади, про обов'язковість закону для всіх; повагу до прав меншин; розуміння і прийняття усіма політичними суб'єктами тих правила гри, які були обговорені та прийняті більшістю. Політичний досвід демонструє,

що атрибути консолідованої демократії визначають її якість. До атрибутів переважно відносять активне громадянське суспільство, систематично участь громадян у розв'язання суспільних питань, соціальний капітал. У просторі культури найістотнішими рисами є підтримка всіх елементів демократії; високий рівень зацікавленості політикою та раціональність громадськості [137].

Отже, знову виходимо на провідну роль у становленні демократичної консолідації саме громадянського суспільства, його чисельність і якість. В Україні воно здатне сприяти зміцненню політичної нації, пошуку методів і технологій об'єднання регіональних ідентичностей, утвердженню відповідних правил суспільно-політичної взаємодії. Демократичне відкрите суспільство забезпечить самореалізацію людини на основі партнерських відносин у соціальній, правовій державі. Проте не варто забувати про інноваційний розвиток, підтримку наукомістких секторів економіки, а саме, інформаційна мережевого. А довіра та відповідальність у просторі політичного діалогу завжди поєднана з духовного і культурної самобутністю нації, формуванням [75, с. 32].

Нарешті ще один вид суспільної консолідації — національна консолідація (консолідація нації). Вона є атрибутом стабільного політичного розвитку (особливо у державах перехідного типу), що підтримає подальшу реалізацію реформ, відновлення економіки та розвиток нації. Ознайомившись з новою літературою, яка стосується питань національної консолідації, зазначимо відсутність комплексних досліджень щодо чинників, шляхів і методів її утвердження. Ця проблема часто розглядається в контексті суспільних процесів, історії розвитку національних рухів, аналізі проблематики національної безпеки.

Можна погодитись із Г. Луцишин стосовно розгляду національної консолідації як процесу, спрямованого саме на об'єднання та комунікацію між національними групами, які й утворюють націю. Шляхи реалізації цього складаються з усунення існуючих бар'єрів, формування спільної системи цінностей, розвитку інститутів у різних сферах життя (політичних, соціальних, економічних, духовних) для досягнення поставленої мети [145, с. 152].

Національна консолідація формується навколо певного, так би мовити, етнокультурного центру [144]. Крім обрання певної моделі національної

консолідації, важливо визначити напрямки дії, методи та засоби реалізації визначеної стратегії. Найголовніші такі: 1) виховання національних почуттів і закріплення традицій (за допомогою національних і патріотичних свят, патріотичних політичних символів, історичної просвіти, літератури, якісних художніх і документальних фільмів); 2) створення єдиного культурного простору, що сприяє розвитку спільної для всіх громадян соціетальної парадигма в основі якої є державна мова; 3) розв'язання проблем, які піднімали національні меншини, адже існує потреба у задоволенні їхніх прав та інтересів, що, в кінцевому рахунку, не лише задовільнить їх потреби, але підвищить лояльність до держави загалом [112, с. 12].

Політична реальність засвідчує, що принципами національної консолідації сьогодні є:

будування відносин довіри, взаємоповаги і взаємопорозуміння між різними етнічними групами незалежно від їх соціально-політичного станом;

подальший розвиток суспільства, враховуючи його політичність на основі толерантності, відкритості чесності, що мають за мету розвиток національної самосвідомості;

формування умов для збереження етнічної і національної ідентичності з метою передачі позитивного досвіду наступним поколінням; популяризація культурної самобутності титульного етносу; робота з удосконалення норм права для регулювання політичних, національних відносин [112].

Зазначені принципи практично повністю відповідають і корелюються з стратегічним і цивілізаційному вибором України. Зрозуміло, що трансформація і поступовий перехід до нових стандартів суспільно-політичного життя можливий тільки за умов спільної скоординованої роботи та комунікації усіх етнічних груп. За таких умов необхідно виробити інтеграційну соціогуманітарну політику, що спрямована на створення згуртованої політичної нації на ґрунті міцної української ідентичності; формування в Україні інформаційного простору на демократичних засадах; за допомогою різних суспільних дискурсів розв'язання мовного питання (на якому спекулюють

політики вже тривалий час); розвиток і зміцнення громадських, культурних, наукових і освітніх зв'язків між регіонами України [59, с. 31].

Тому можна стверджувати, що розв'язання проблеми консолідації сучасного українського суспільства потрібно починати з формулювання пріоритетної мети; розробки алгоритму дій у різних сферах суспільного життя; забезпечення соціального економічного благополуччя усіх членів суспільства; зменшення диспропорцій розвитку окремих регіонів та стану соціальних груп; мінімізація маргіналізації людей [30, с. 37-42]. А механізмом повинен бути постійний діалог між владою і суспільством.

Звичайно, вітчизняних науковців, громадських діячів турбують проблеми і пошук чинників консолідації українського суспільства через її здатність згуртувати суспільством і виступити як єдиний монолітний організм проти зовнішніх загроз. Це вплине на розвиток України, прискорить реалізацію стратегії євроатлантичної інтеграції і навіть сприятиме подоланню корупції. Адже консолідація виступає ідеальним ґрунтом для всіх суспільно-політичних процесів.

На погляд дисертантки, варто використовувати у цьому контексті поняття соціально-політична консолідація, що містить національну. Адже активну участь у цьому процесі беруть такі є види як економічна, політична, культурна і, звичайно, демократична консолідація. Логічно, що всі види консолідації взаємопов'язані та стимулюють робити усвідомлений вибір, зокрема європейських стандартів прав людини, демократизації основних державних інституцій та розподілу влади.

При цьому можна припустити, що певні заходи (зокрема, політичний діалог) можуть посприяти консолідації українців, а це, у свою чергу, допоможе прискорити перемогу у війні, поступово подолати соціально-економічні проблеми та підвищити рівень добробуту громадян, нарешті мінімізувати прояви корупції, досягти обґрунтованого справедливого розподілу матеріальних благ у суспільстві тощо. Влада і громадянське суспільство за допомогою політичного діалогу та співпраці здатні разом реалізувати курс на євроінтеграцію і демократизацію» [66].

Соціально-політична (або суспільна) консолідація, як процес і феномен, має певні якісні стани (етапи розвитку). Можна виокремити такі:

1. Консолідація-адаптація. Пристосування до нових умов, щоб потім видозмінювати їх відповідно до власних цілей. На цьому етапі політичний діалог покликаний узгодити інтереси, не змінюючи суттєво політичну систему.

2. Консолідація-ідентифікація. Тут створюється взаємозв'язок ціннісної складової та політико-інституціонального процесів. На цьому етапі національна ідея, чи стратегія, ментальні стереотипи засвоюються політичними суб'єктами і стають внутрішнім надбанням особистості (частиною її політичної свідомості).

3. Консолідація-трансформація, коли трансформується система. Поняття «трансформація» означає взаємно стимулюючі моделі національно-суспільної мети та зміни суспільно-політичної дії громадян та модель функціонування політичних і соціальних інститутів, що характеризується їхнім об'єднанням для досягнення спільної мети на основі спільних принципів і діалогу.

Сьогодні можна говорити про перехідний етап українського суспільства, а саме, стадія — консолідація-ідентифікація. Більшість громадян сприймають курс держави, ідентифікують себе як українців. Російсько-українська війна спричинила глибокий психологічний злам на користь демократизації та євроінтеграції. Оскільки нині погіршилось матеріальне становище українців, виникло дуже багато проблем через війну і політичну кризу, важливим є створення моделі соціально-політичної консолідації з конкретними інститутами. Тоді можна розробити алгоритм діалогів та відібрати відповідальні структур.

Найважливішими суб'єктивними детермінантами побудови політичного діалогу з метою консолідації суспільства можна вважати: політичну культуру, цінності, професіоналізм, мораль учасників діалогу та ін. Політичний діалог як практично-орієнтований механізм містить політико-культурний, технологічний, економічний і психологічний компоненти. Консолідація українського суспільства залежить від вірно побудованої стратегії діалогу влади з громадянським суспільством, співробітництва і демократизації відносин.

Висновки до розділу 1

Політичний діалог є процесом обміну ідеями, судженнями, думками, пропозиціями між усіма зацікавленими суб'єктами політичної комунікації для інформування, аргументованого переконання у питаннях вироблених узгоджених політичних рішень для вироблення спільної програми дій, стратегії, або зміни переконань шляхом сприйняття, розуміння і толерантного ставлення до аргументів іншого (інших) учасників взаємодії. Це феномен, що має певну структуру, функції та логіку побудови.

Одним із найважливіших видів є політичний діалог між владою і громадянським суспільством, що виступає чинником демократизації суспільства. Він корелюється із рівнем політичної культури і свідомості як політичної еліти, так і громадян, менталітетом і традиціями. Нажаль, об'єктивна суспільна потреба у політичному діалозі стикається із неготовністю до демократичної рівноправної двосторонньої комунікації як з боку громадян, так і представників політикуму. До сих пір ним чинником у переговорних процесах залишаються не раціональна аргументація, а суб'єктивні кулуарні домовленості.

На основі аналізу різних визначень і підходів до аналізу змісту і сутності поняття «політичний діалог», зроблений висновок про головні його ознаки: наявність аргументованої політичної мети; спрямованість всіх ресурсів і технологій на отримання оптимального рішення; підсумок або результат політичного діалогу як цінність для всіх сторін; суб'єкт-суб'єктний і суб'єкт-об'єктний характер в залежності від теми діалогу; рівноправність суб'єктів взаємодії; повага, толерантність та відповідальність; інформування та обмін поняттями між його учасниками; поява нового сенсу в позиціях учасників політичного діалогу; прагнення конструктивного результату — досягнення взаєморозуміння та раціональної взаємодії у сфері практичної політичної діяльності; оцінювання і вимірюваність результату політичного діалогу тощо.

Політичний діалог як чинник консолідації суспільства є формою політичної комунікації, що спрямована на оптимальне узгодження їх суспільно-політичних інтересів, вирішення конфліктів, знаходження певного спільної

ціннісної основи для розвитку суспільства. Політичний діалог виступає механізмом, який ефективно виконує свої функції, якщо беруть участь незалежні, раціональні, добре поінформовані учасники взаємодії; у всіх сторін є політична воля та відданість справі (найчастіше політичний діалог покликаний розв'язати суспільно-політичну проблему) сприятливе політичне середовище, зокрема, розвинуті демократичні інститути; соціально зорієнтована ринкова економіка; застосовуються демократичні методів управління; є поваги до основних прав і свобод людини; наявна інституційна підтримка; законодавча база відповідає вимогам часу і регулює всі питання політичного діалогу. Політичний діалог здатний виконувати такі головні функції: комунікативну; консолідуючу; когнітивну; регулюючу; контролюючу; емотивну; прогностичну; інформаційну; конативну; креативну тощо.

Консолідація суспільства є процесом об'єднання громадян, знаходження, сприйняття, усвідомлення і реалізацію спільної мети, стратегії, інтересів, підтримка цінностей на основі внутрішніх регуляторів (політичної культури, менталітету, усталених традицій, історико-культурних цінностей, досвіду тощо), прийнятих суспільством і державою в цілому, визнаних представниками різних політичних інституцій, що зафіксовано в документах, зокрема, програмних.

Виокремлено стани (стадії) соціально-політичної консолідації, в залежності від розвитку політичної культури і свідомості та процесів у політичній системі суспільства: консолідація-адаптація, консолідація-ідентифікація, консолідація-трансформація. Систематизовано суб'єктивні (політична культура, цінності, професіоналізм, особистісні характеристики та рівень інтелекту учасників діалогу, від якого залежить схильність до сприйняття політичних маніпуляцій;) та об'єктивні (політичний режим; міра консолідації суспільства; рівень соціально-економічного розвитку держави; політична культура та свідомість суспільства; соціокультурні умови життєдіяльності соціуму; рівень політичної конфліктогенності у суспільстві; етнокультурні чинники побудови діалогу. Політичний діалог містить політико-культурний, технологічний, економічний і психологічний компоненти, що детермінують особливості побудови політичного діалогу з метою консолідації суспільства.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНИЙ ДІАЛОГ ЯК ДЕТЕРМІНУЮЧИЙ ФАКТОР КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1 Політична культура і діалог: діалектика взаємозв'язку

Як зазначалось вище, політична культура і свідомість разом з іншими чинниками формують, спрямовують і корегують політичний діалог. Їх можна назвати певними драйверами і ґрунтом для реалізації, сприйняття політичного діалогу. Коли актуалізуються такі процеси війна, як політична криза, або навіть глобалізація, то зміст політичного діалогу суттєво змінюється. Але процес сприйняття змісту діалогу, його форми, цілей тощо залежить від політичної свідомості конкретної особи або групи (суспільства).

У науковій літературі є чимало визначень політичної культури. Проте можна виокремити два головних предмети — фактори її формування і шляхи розвитку. Якщо пошук факторів здійснюється у різних економічній, політичній (в її інституційному аспекті), соціальній, духовно-релігійній сферах, процесах глобалізації, інституціоналізації, легітимації, соціальної стратифікації тощо, то проблематика шляхів розвитку обмежується методами освітнього впливу на політичну культуру [101, с. 5].

Відомі різні підходи до аналізу феномену політичної культури [13; 44; 89; 100; 153; 163; 185; 190; 216; 282]. Досить популярним визначенням політичної культури є таке: це сукупність усталених форм політичної свідомості й поведінки, а також своєрідний характер і способи функціонування політичних інститутів у просторі певної політичної системи [265]. Вона безумовно окреслює межі діяльності та поведінки політичних суб'єктів, сприяє процесу взаємодії великих груп і об'єднанню громадян, політичних партій на основі актуальних політичних цінностей, викликів і суспільних стереотипів. Політична культура є сукупністю стереотипів масової свідомості та поведінки, що притаманні певній спільноті.

Аналіз змін політичної культури українського суспільства під впливом різних чинників представлений у працях таких вітчизняних учених як О. Бабкіна, В. Бурдяк, В. Веденеєва, Є. Головахи, В. Горбатенка, І. Жадана, О. Заславської, А. Зельницького, І. Кресіної, А. Лясоти, Л. Нагорної, М. Остапенко, Н. Паніної, І. Поліщука, А. Постол, О. Проскуріної, М. Розумного, Н. Ротар, О. Рудакевич, Ю. Руденко, С. Рябова, А. Стегнія, В. Степаненко, В. Ясинської та інших. Політична культура виступає тим тлом, на якому базується політичне життя суспільства, адже всі процеси відбуваються у свідомості людини.

Відомо чимало досліджень, присвячених аналізу особливостей етапів розвитку політичної культури і свідомості та їх компонентів. Це наукові розробки відомих зарубіжних (Г. Алмонд, С. Верба, Л. Дітмер, М. Дюверже, Л. Пай, У. Розенбаум, М. Дюверже, Р. Інглхарт та інші) та вітчизняних (О. Бабкіна, В. Бабкін, В. Бебик, І. Бекешкіна, О. Волянюк, М. Головатий, В. Горбатенко, С. Денисюк, М. Дмитренко, В. Корнієнко, Г. Зеленько, Н. Новікова, В. Ребало, О. Рудакевич, Ю. Шайгородський, Б. Цимбалістий та інших) вчених.

Формування політичної культури під впливом філософського сприйняття суспільно-політичних феноменів спостерігається в працях В. Кривошеїна, побудованих на поєднанні різних підходів до осмислення політико-культурної сфери суспільства. Можна погодитись, що політична культура є типовою, інтегральною характеристикою індивідуального суб'єкта, або колективного, певних соціальних груп і суспільства в цілому, що відображає і певною мірою фіксує рівень розвиненості їх політичної свідомості, особливостей політичної психології та проявів на рівні політичної поведінки. Відомо, що прояв контркультури у суспільстві залежить від рівня політичної культури, адже контркультура суперечить домінуючим політичним демократичним цінностям [130, с. 493].

Політична культура (походить від латинського слова «cultura», що означає вирощування, освіта, виховання, розвиток) відноситься до числа феноменів, які давно аналізуються філософами, істориками, психологами,

політологами, соціологами та науковцями з інших галузей знань. Звичайно, що політична культура виникла значно раніше, ніж з'явилися перші спроби обґрунтування меж цього поняття. Її появу пов'язують з виникненням перших у державних утворень, приблизно у IV-III тисячолітті до н.е. А окремі моменти політичної культури розглядалися філософами Платоном, Аристотелем ще в античні часи [186, с. 45]. Роздуми філософів були розглянуті у першому розділі дисертації.

В період Нового часу Н.Макіавеллі та Ш.Монтеск'є аналізували проблеми, пов'язані з політичною культурою. А у XIX ст. політична культура була предметом дослідження багатьма вченими, які цікавились поняттями «менталітет», «національні традиції», «національний характер» та іншими.

Політична культура як категорія вперше цілісно розглядалась у роботах німецького політичного філософа Й.-Г. Гердера. В XIX ст. це поняття вже зустрілось у працях В. Гер'є і професора В. Іванівського, американського вченого Е. Джеймса та інших. Чимало уваги проблематиці становлення політичної культури та її складових приділяли А. Токвіль, К. Мангейм. Помітний вплив на окреслення поняття політичної культури справили праці М. Вебера, який сформулював, по суті, струнку концепцію «суб'єктивно мотивованої соціальної дії», в якій увага до вивчення ціннісної компоненти як каталізатора суспільно політичних змін [191].

Зазвичай виокремлюють три великі періоди, коли цей феномен привертав найбільший інтерес аналітиків. Перший період – це двадцяті-тридцяті роки XX ст., коли найбільший інтерес викликала проблематика соціальної стабільності. Другий період — це шестидесяті роки XX ст., коли на порядок денний вийшла реформа політичної системи через соціально перебудову. Третій — це кінець 80-х — початок 90-х рр., коли відбувся розпад СРСР і почалися трансформаційні процеси у Східній і Центральній Європі [8].

Тобто політична культура є частиною таких соціальних систем як політична та культурна. Політична культура суспільства впливає на характер політичних взаємин, комунікацію та здійснює зворотний вплив на культуру суспільства. Зрозуміло, що політична культура, як частина певної культурної

системи, охоплює та містить ті елементи, які відносяться і впливають на політичні процеси. Разом з тим, вона виступає чинником зміну політичної системи та концентрує у собі багато психологічних факторів, які визначають поведінку людей [190].

Стосовно уявлень про структуру політична культура, то вона по-різному висвітлюються у науковій літературі, залежно від трактування і співвідношення науковцями таких понять, як «політична культура», «політична свідомість», «політична поведінка», «політична ідеологія та психологія» та інші. Оскільки логічно, що політична діяльність ходить до складу політичної культури, то неусвідомлені архетипи поведінки, менталітет розширюють її зміст, тому вона є широким поняттям за політичну свідомість.

До складу політичної культури входять ті елементи політичної свідомості, які є сталими і такими, що повторюються. В першу чергу, елементи політичної культури розглядається з точки зору їх ролі і функцій. Йдеться про найголовніші компоненти, які передаються з покоління в покоління і утворюють певне ядро цього феномену, є своєрідним фундаментом для розвитку тієї чи іншої нації [214, с. 56].

Розглядаючи вплив культури на побудову політичного діалогу з метою консолідації суспільства, звернемо увагу на один із варіантів структури політичної культури. Вона містить такі елементи:

- рівень освіти громадян і можливості її отримання, політична соціалізація та її адаптивна і гуманістична спрямованість;
- свобода в передачі та отриманні різноманітної політичної інформації;
- ефективність та оптимальність підходів, які використовують політичні інститути, уряди для задоволення потреб та розв'язання суспільних проблем;
- підтримка та узгодженість ідеалів та цілей різних суспільних груп, суспільства в цілому та політичної еліти;
- демократизація процесу політичного вибору, що проявляється в наявності реальної можливості для всіх громадян брати участь у політичних процесах, конкуренція між політичними партіями, які мають хорошу репутацію і тривалий досвід роботи; наявність реальної можливості для всіх громадян брати

участь в політичному житті та цивілізованої конкуренції між політичними партіями з багаторічним досвідом;

— захищеність населення від узурпації влади та свавілля з боку правлячої еліти;

— наявність легальних можливостей і технології для громадян, щоб систематично контролювати діяльність політичних інституцій та державних органів, забезпечення прозорості їх діяльності та реальна можливість змінювати представників влади шляхом демократичних виборів, якщо інтереси суспільства не враховується належним чином;

— дотримання етичних і моральних норм суб'єктами політики. До того ж, важливо відслідковувати і вимірювати кожний показник діяльності влади та оцінювати описані елементи. До речі, вже створені подібні програми в інтернеті, де можна відслідкувати стан реалізації обіцянок політиків [216].

Якщо всі ці компоненти наявні, то політичний діалог є атрибутом у такій політичній системі. Відповідно, суспільство довіряє владі та спрямовує енергію на досягнення мети.

Отже, у концентрованому варіанті структура політичної культури складається умовно з трьох блоків:

1) політична свідомість та компоненти її культури: політичні знання, емоції, інтереси, уявлення, цінності, переконання, традиції звичаї норми настанови;

2) політична поведінка і компоненти її культури: політична участь і політичне функціонування;

3) політичні інститути і культура їх функціонування (культура електорального процесу, культура формулювання, прийняття та виконання політичних рішень, культура вирішення політичних конфліктів, культура організації різних політичних процесів) [169, с. 88-92].

Кожний структурний елемент має діалектичний зв'язок із ступенем консолідації суспільства та політичним діалогом. Чим вище рівень культури, чим згуртованішим є суспільство, тим більш конструктивний, змістовний, демократичний політичний діалог. Зрозуміло, що в демократичній, правовій

державі, з усталеною багатопартійною плюралістичною політичною системою, толерантним ставленням до інших людей та їх інтересів відбувається постійний діалог між владою і громадянами.

Розвиток системи знань про політичну культуру відбувається за рахунок дослідження окремих категорій, що відображають явища культурного життя, що значно розширює предметну структуру теорії політичної культури.

Розглянемо окремі важливі структурні елементи в контексті нашого дослідження. Для дисертації цікавими є такі категорії як політичні цінності, політична поведінка, політичні традиції, менталітет тощо.

Політичні цінності, звичайно, перебувають у тісному взаємозв'язку з іншими видами та формами соціальних цінностей, визначаючи потреби та інтереси людей. Як результат, політичні цінності є інструментом удосконалення внутрішньої та зовнішньої політики держави [155]. Навколо цінностей об'єднується нація і реалізують спільну стратегію.

Відомо, що цінності багато в чому зумовлюють особливості поведінки людей і їх вибору у сфері політики. На ціннісній основі формується ставлення особистості до політики, суспільства, держави, що знаходить своє відображення в подальших політичних діях. Досить часто політичні цінності аналізують у контексті політичної культури. На нашу думку, розгляд політичних цінностей повинен відбуватись у тісному взаємозв'язку з іншими видами та формами соціальних цінностей, визначаючи потреби та інтереси людей. Як результат, політичні цінності є інструментом удосконалення внутрішньої та зовнішньої політики держави [254, с. 274].

Проаналізуємо результати опитувань українців щодо світоглядів і життєвих цінностей. Соціологічна група «Рейтинг» провела дослідження у 2021 році. Було опитано понад 20 тисяч людей із різних регіонів України (окрім окупованих територій). Так, 80% підтримують незалежність, 15% — проти, а решта не визначилися. Дослідження показало розділення в оцінці своєї країни (37% відчувають сум і 34% — гордість). Викликають занепокоєння оцінки респондентами історичного минулого, а саме, Радянського Союзу. Лише 61% громадян схвалюють розпад імперії, а 32% — жалкують. Відносна більшість

(52%) оцінюють СРСР нейтрально, 23% — негативно і 18% — позитивно. Найбільше людей, які відчують ностальгію за СРСР знаходились на Сході України, а найменше — на Галичині [189].

Стосовно зовнішньополітичних симпатій, то більшість громадян підтримує євроатлантичний розвиток України (64% схвалюють вступ у ЄС і 54% НАТО). Найбільше симпатиків цього вектору серед жителів західних регіонів України і молоді. Досить високою є частка респондентів, які підтримують рівновіддаленість від Росії та Європи (35%) [258].

Цікавими є дані ставлення до нетрадиційних груп людей (ЛГБТ, чайлдфр (Childfree) і й ті, хто не вірить в Бога). Майже половина (47%) негативно оцінюють ЛГБТ, ще 44% — нейтрально. Негативне ставлення до чайлдфрі та невіруючих зазначили 42% і 28% відповідно. Найбільш консервативними виявилися старші люди, а молодь (16-24 роки) ці групи оцінюють нейтрально (60-70%). Серед всіх категорій найтолерантнішими виявилися молоді жінки. Це можна пояснити зменшенням рівня релігійності, популярністю різноманітності способів життя та впливом масової культури [258].

Соціологічне дослідження показало, що 60% українців вірять в Бога (31% сумніваються чи просто вірять у вищу силу) і серед них частка негативного ставлення до зазначених вище трьох категорій є більшою. Люди, які не вірять в Бога, зазначили найвищі показники схвалення нетрадиційних груп (в порівнянні з віруючими). Найбільше віруючих в західних регіонах України, а найменше — в Києві і на Сході України. Спостерігається певний розподіл частки вірян з статевою ознакою (частка жінок вища на 13%) [258].

Соціологічною службою Центру Разумкова з 23 по 31 травня 2023 р. проводилось опитування українців щодо їх суспільно-політичних орієнтацій. У період 2010-2021 рр. велика частка респондентів вважала, що демократія є найоптимальнішим типом державного устрою, — 48–56%, а 18–24% українців віддавали у той період перевагу авторитарному режиму. Результати опитування, яке проводилось у жовтні-вересня 2022 р. показали, що після початку у лютому 2022 р. повномасштабної російсько-української війни, частка першої групи зросла до 68%, а друга група суттєво знизилася і становила до 11,5%. У травні

2023 р. Прихильників демократичного режиму стало більше і становило приблизно 73%, а кількість прихильників авторитаризму зменшилася до показника — 9,5% [235].

Дві третини опитаних вважають, що Україна є не цілком демократичною державою, але активно рухається у цьому напрямку (частка таких порівняно з 2010 р. зросла з 54% до 67%. З 12,5% до 18% збільшилась кількість тих, хто бачить Україну цілком демократичною державою і з 21% до 7% зменшилася частка тих, хто дотримується думки, що Україна не є демократичною державою. Щодо політичних цінностей, то, 75% респондентів обирають свободу (для порівняння у 2022 р. таких було 71%, а у 2020 р. менше — 64%). Якщо поставити вибір між безпекою і свободою, то українці частіше обирають безпеку (54,5%, а свободу — 44%). Проте вибір безпеки поступово зменшується у порівнянні з 2020 р., коли безпека була актуальнішою цінністю для 66% респондентів, не дивлячись широкомасштабну війну та актуальність питання безпеки. Загалом же оцінка громадянами того, наскільки вони здатні впливати на власне життя за останні кілька років практично не змінилася і становить 5,8-6,2 балів з 10. Порівняно з 2021 р. істотно зросла частка респондентів, які вважають, що «Україна у майбутньому буде високорозвиненою, демократичною, впливовою європейською країною» (з 40% до 64%). Обираючи між проросійською та європейською моделями розвитку, 73% українців віддали перевагу саме європейській моделі, а лише 0,4% — російській. Для порівняння у 2017 р. ці показники були відповідно 58 % і 4 % [235].

Ці результати опитувань підтверджують наше припущення, що консолідація суспільства відбувається під впливом перерахованих у дисертації чинників, але потребує додаткових механізмів розвитку. Українці потребують реального діалогу з владою, який буде сприяти довірі та буде основою для згуртованості. Навіть за умов війни, українці прагнуть демократизації суспільно-політичного життя. Нині українське суспільство усвідомило нагальну потребу у консенсусі та соціальній довірі як важливих чинників перемоги. А перемога над агресором, у свою чергу, буде передумовою для розвитку нової країни з

демократичним типом політичної системи, політичної культури з відповідними політичними цінностями [199, с. 78].

З цінностями пов'язана й така складова політичної культури як менталітет. Його можна визначити як систему стійких уявлень, переконань і поглядів конкретної особи або соціальних груп, що містить у концентрованому вигляді досвід попередніх поколінь. Дещо спрощено менталітет можна зрозуміти як спосіб мислення. Це, так би мовити, певна картина світу, система духовних цінностей які не усвідомлено є життєвими координатами і під свідомими стереотипами. Деякі науковці називають цей феномен душею народу, специфічним інформаційно енергетичним полем який вміщує інтелектуальний, емоційний і духовний рівні великою соціальної системи. Так, культурне і природне, раціональне (інтелектуальна, наукове) і підсвідоме (інтуїтивне), суспільне та індивідуальне взаємодіє та перетинається на рівні менталітету та стає змістовною складовою духовного, морального та релігійного рівнів суспільної свідомості [184].

Дослідник Д. Чижевський та інші науковці називають головними рисами психічного складу українця: емоціональність, сентиментальність, чутливість, ліричність. Любов до гумору, що можна назвати «артистизмом», є проявом української вдачі, або генетично обумовленим талантом. Крім того, виділяється індивідуалізм та прагнення до діяльності, постійного руху, свободи [224].

Щодо фундаменту менталітету, то він складається з архетипів, які успадковуються. Найвпливовішими чинниками їх формування вважаються соціальні чинники та природне середовище, темперамент етносу, свідоме та несвідоме внутрішнє прагнення до реалізації мети, що називається пасіонарністю [223].

Найвідомішими архетипами українського народу вважаються такі:

— архетип Матері, який по суті уособлює Землю, Жінку, Україну. Традиції матріархату з часом проявились у шанобливому ставленні до жінки та її роль у родині та суспільстві;

— архетип рівності дочок і синів своєї матері Батьківщини, що свідчить про відсутність в Україні прагнення до жорсткої соціальної диференціації

суспільства, неприйняття цього людьми. Це хороша основа для розвитку демократії. Деякі фахівці пояснюють вплив цього архетипу на почуття українців, а не причини їх виникнення (чуттєвий анархізм українців);

— архетип домінанти особистої свободи, що стимулює до активної діяльності та наповненості життя. Цей архетип спонукає не сприймати авторитети, які нав'язані зовні, є неусвідомленим прагненням виокремитись від соціуму, а також покладатись, в першу чергу, на власний розум, здібності, ініціативу, що реалізуються передусім на рівні родини;

— архетип едукативності, що є переконанням у такій думці, що завдяки навчанню, новим знанням можна змінити своє життя на краще, дізнатись про сенс свого життя, власне покликання, адже знання допомагають розкрити потенціал людини і досягти найкращих результатів;

— архетип домінування минулого у особистому та суспільному житті над майбутнім, що пов'язано з ідеалізацією то певною міфологізацією минулих часів. Звичайно, це може сприяти розвитку історичної пам'яті, яка теж може виступати додатковим чинником консолідації суспільства. А, з іншого боку, іноді минули стримує конструктивно мислити про майбутнє і реалізовувати зміни, які вплинуть на життя;

— архетип обрядовості пов'язаний з підтримкою традицій, які створюють життєвий комфорт, не вимагають творчої активності та більш спрямовані на відтворення сталого і звичного минулого порядку, зразків;

— архетип долі сприяє визнанню провідної ролі саме того, що не залежить від волі людини, коли доля є домінантною у порівнянні з розумом. Цей архетип яскраво підкреслює панування і визнання ірраціональних героїчних вчинків за певних екстремальних умов та пасивне повсякденне життя, сподівання на долю та «вищі сили» [223].

Відповідно, для українського менталітету характерні такі риси:

— домінування чуттєво емоційної сфери над волею та інтелектом. Це пояснює захоплення українців сферою міфотворчості, схильності підпадати під вплив маніпулятивних технологій та потяг до невідомого і такого, що важко раціонально пояснити;

— індивідуалізм проявляється у певній самоізоляції, обмеженості у контактах, вибірковості у колі спілкування. Це, в першу чергу, споглядальність, самозаглибленість, уважність до власних почуттів, відсутність агресивної поведінки, оскільки переважає образно чуттєве начало, спокійне ставлення до життя і певно безтурботність (квієтичність). Така риса має і зворотній бік — людина здатна усуватися від розв'язання суспільних проблем, адже має свій «світ» із обмеженими зв'язками з іншими людьми;

— інтровертність, як відомо, сприяє залежності людини переважно від внутрішнього стану, а не від зовнішнього середовища, орієнтуючи її на зміни, в першу чергу, власного внутрішнього світу. Це якраз описано вище ситуація, коли минуле домінує над майбутнім, що проявляється в індеферентному ставленні до соціального розвитку у перспективі.

— кордоцентризм проявляється у тому що спонукає людину діяти, жити, приймати рішення як підказує серце, інтуїція. Таке домінування ролі інтуїції (серця) над розумом та раціональним плануванням практично визначає всі сфери буття українців;

— ексекютивність пов'язана з домінуванням у суспільній свідомості, так би мовити, жіночого начала, що орієнтує життєву місію людини на репродуктивно-відтворювальну діяльність, сприяє уникненню наднормативності чи нестандартності. Такі емотивно-етичні начала ніби готують українця до життя в умовах консерватизму;

— толерантність є компонентою менталітету українців і проявляється у повазі до інших людей, бажанні їх зрозуміти. Трапляється, що толерантність стає більш схожою у поведінці на зверхтерплячість, яка виникає як відповідь на зовнішні загрози, є своєрідним захистом безпеки;

— антеїзм сприяє формуванню тісного зв'язку та відчуття близькості із рідною землею;

— селянськість проявляється у всіх верств населення, але є характерною для жителів сільської місцевості. Йдеться про ідеали і стиль життя, що характеризується поміркованістю, традиційністю, працелюбністю, консерватизмом, певною упертістю;

— орієнтація на малі групи, що виражаються у тяжінні українців створювати комфорт і затишок у власному помешканні. Цінними є відповідальність, старанність і сумлінність [227, с. 63].

Особливістю історії України є те, що незалежне, самостійне її життя було у невеликі часові періоди. Постійні напади боку різних держав і народів призводили до втрат територій і ресурсів. І новий виклик — російсько-українська війна знову підтвердила неусвідомлені страхи народу. Відсутність стабільності, постійні загрози втрати духовно культурного спадку, знищення інтелігенції, найактивніших представників нації, а також випадки зради елітою власного народу характеризують життя і менталітет, що закріпився у свідомості. Тупому невипадковим є прагнення українців до збереження всього набутого, зневіра у добросовісність влади. Тому на відродження політичного діалогу між політичною елітою і громадянами покладається багато сподівань.

Однак відомо, що формування української нації було за умови відсутності власної держави. Перебування України у складі інших держав заклало у масовій свідомості уявлення про державні інституції як не дружні, а скоріше ворожі сили. Описами критичне ставлення до державних та владних інституцій сформувало відторгнення примусу з боку влади, тобто неприйняття авторитарних режимів [70].

Такі висновки підтверджуються й результатами соціопитування, яке проводилась з 5 по 12 серпня 2022 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова. Так, 64% українців вважають, що найоптимальнішим державним устроєм для України є демократія. Проте 14% висловились, що можуть бути обставини, коли автократія є більш доцільною ніж демократія. 13% респондентів зазначили, що для них політичний режим не відіграє ніякої ролі. Об'єднуючим ідеалом стала віра у перемогу України у російсько-українській війні. Цю думку поділяє 72,5% опитаних, а 48% вірять у краще майбутнє, про патріотичні почуття висловились 36% українців [83].

Крім того, згадаємо події 2004 р. та 2013-2014 рр., які підтверджують висловлену дисертанткою думку. Риси менталітету українців принципово

відрізняються від росіян, які мали іншу історію були схильні до авторитарного режиму, сприймали «самодержавні» форми правління. Варто згадати ще одну рису менталітету — це схильність до певної поведінки («отаманщини»). Однак за умов війни, на думку дисертантки, ця риса стала менш виражена. Консолідація суспільства та поступове відновлення довіри стали нині ґрунтом для реалізації спільної стратегії і досягнення миру.

У науковій літературі також можна зустріти характеристику такої риси менталітету, як амбівалентність політичних цінностей та установок. Ще до початку війни у 2014 р. дуже багато українців висловлювались позитивно про європейську інтеграцію держави та підтримку зв'язків з Російською Федерацією [67]. Це було протиріччя, яке вкладалось у свідомості багатьох громадян. Зрозуміло, що сьогодні таке ставлення кардинально змінилась, воєнний конфлікт впорядкував такі уявлення. Проте сама риса менталітету залишилась і проявляється, наприклад, у негативному ставленні до корупції, але за певних умов виправдовування її проявів.

Варто згадати, що до 2022 р. значна частка українців не довіряла політичним партіям, але під час виборів громадяни підтримували конкретні партії. Стосовно рівня довіри до Збройних Сил України (ЗСУ), то її рівень значно зріс, з'явилося багато лідерів громадської думки серед військових. Довіра громадян підтверджується діяльністю ЗСУ, їх відданістю та патріотизмом. Українці нині приймають рішення з більшою долею раціональної компоненти, орієнтуючись на конкретні показники та факти.

Однією з характерних рис політичної свідомості українців є сприйняття політики, політичних інститутів через конкретну особу, що називається персоніфікацією влади. Йдеться про певні симпатії або антипатії до політика, через призму цих емоцій сприймається й відповідна політична партія. Хоча варто відмітити, що у сприйнятті сфери політики, у політичних установках та політичній свідомості є різниця між представниками різних соціальних груп, жителями регіонів, поколінь. Можна стверджувати, що відбувається розвиток громадянського суспільства, що є ґрунтом для подальшої демократизації відносин і дотримання євро атлантичного курсу [80].

Для порівняння тепер розглянемо особливості менталітету росіян. Досить багато науковців, в тому числі С. Хантінгтон, визнавали, що Росія є внутрішньо розділеною цивілізацією, великою за масштабами. Така ситуація пояснює суперечливу структуру російського суспільства та особливості політичної культури. Там є серйозне протистояння між різними групами, 1 з яких орієнтуються на культуру заходу, а інші шукають власний шлях — «слов'янофіли». Є й ті, які мріють про відродження імперії [284, с. 24].

Другою особливістю є яскраво виражена риса – персоналізація влади, що поєднується з іншими рисами менталітету. Вона виступає певною основою для розуміння, так званої, ідеї росіян про їх «винятковість». Тут йдеться про сакралізацію Церквою влади, яка тривала аж до 1917 р. Проте варто пам'ятати, що політична культура є доволі консервативною стійкою конструкцією. Варто відмітити, що історія Росії трактується через персоналії, що виражається в описі подій, які структуровані воєнними конфліктами, правителями. Висновок напрашується сам по собі, що зміни у політиці РФ можуть відбутися лише за ініціативи зверху вниз. Ці особливості мають наслідки для політичної культури свідомості росіян та реалізації механізмів влади сьогодні [80].

Не дивлячись на досвід багатьох країн розвиненої демократії, У Росії спостерігається незмінність лідерів яка має давню традицію ще від спадкових царів-імператорів до, так би мовити, виборних (безальтернативних) раніше генеральних секретарів Комуністичної партії, а згодом і президентів, губернаторів та керівників райвідділів поліції, які часто чинять свавілля і мають повну владу на місцях. Традиційне всевладдя бюрократії можна спостерігати у жорсткій вертикалі зверху донизу. До цього опису слід додати кумівство, непотизм, клановість, яка є по суті феодалною, корупційнізм [80]. Але росіяни звикли до такої ситуації, як до норми.

Звичайно, що російське суспільство має особливі риси менталітету, які були сформовані радянським періодом. Гасло «все для людини» протирічило тогочасній реальності, але спрацювало як маніпулятивна технологія. Тому цю рису політичної культури, коли інтереси держави сприймаються як найголовніші і превалюють над інтересами особистості, політики насаджують народу для

виправдовування своєї політичних рішень. Ці складові виступають основою сучасної політичної культури і свідомості росіян. Розглянемо також деякі характеристики, на які звернули увагу вітчизняні та зарубіжні науковці. Так, згідно із класифікацією Г. Алмонда та С. Верба, політичну культуру російського суспільства можна визначити як підданську. Проте варто проаналізувати й чотири революції, які відбулися в Росії у ХХ ст. [269; 69].

Політична практика в російському суспільстві підтверджує наявність систематичного невиконання політиками своїх обіцянок. Однак значна частина російського суспільства сприймає це як норму і знову обирає цих політичних діячів. Чому вони залишаються у полоні такої омани та відтворюють ці зразки поведінки? Адже у масовій свідомості росіян теж є недовіра до влади, відчуття втраченого часу і можливостей, розчарування тощо. Наслідками цього є сформована особлива політична свідомість росіян, яку можна назвати травмовано песимістичною. Така свідомість фіксує негативи, а оптимістичні перспективи витісняє. Громадянське суспільство у РФ є малочисельними, тому нині воно не здатне суттєво вплинути на демократизацію відносин і позитивні зрушення в суспільній свідомості [69].

Одну з важливих ролей зіграв політичний режим Росії і подальше поглиблення традицій персоналізації влади. Цікаво, що навіть при розповсюдженні інтернету та різних технологій пошуку політичної інформації, активного обміну досвідом з громадянами розвинутих держав західної Європи, росіяни підтримують політику свого уряду та піддаються маніпулятивним технологій, які ініціюються та фінансуються діючою владою РФ.

У своїй праці «Російська ідея» М. Бердяєв методологічно обґрунтував важливий пояснювальний концепт, а саме, «індивідуально психологічну» мотивацію сприйняття та розуміння поведінки та діяльності «суб'єктів» та «об'єктів» російського політикуму. Характеризується внутрішня суперечлива картина масової свідомості росіян. Це пояснює явище, коли незадоволеність політичною реальністю співіснує і узгоджується з підтримкою діючої влади, яка сприймається як сильна та доцільна. Уживається схильність до спонтанного насильства і одночасно непокори, проте є багаторічне підпорядкування владі, яка

характеризується як свавільна. Терплячість і одночасно спонтанність заважають формуванню раціональності у прийнятті рішень громадянами. Щодо толерантності, то можна відмітити більше її відсутність та гостру реакцію на інакомислення та все те, що відрізняється від більшості [69].

Історична пам'ять та особливості політичної культури стали ґрунтом для непослідовної і спонтанної реакції росіян як у сприйнятті політичних процесів і явищ, так і в прийнятті рішень. Можна констатувати, що державна стратегія часто має мету руйнування, а не будівництва нового, не покращення існуючих надбань, а знищення. Така політика гальмує розвиток суспільства і держави загалом. Стосовно такої особливості російської політичної культури як непослідовність, то якраз це ми і бачимо на прикладі тих чотирьох революцій, що відбулись протягом ста років. Причиною є стихійність масової свідомості та відсутність стратегії розвитку, яка би влаштувала більшість. Аналізуючи рівень життя громадян Росії, то можна побачити значні політичні та соціальні, економічні проблеми. Проти політики роблять ставку на ідеологію, що було характерним для радянських часів. Цікаво, що прослідковується схильність копіювання досвіду інших держав, але поки такі спроби були малоефективними [202].

Зокрема, ще у 1917 р. Моріс Палеолог (Посол Франції у Росії) охарактеризував росіян як народ, що сильно піддається навіюванню. Тому перераховані риса менталітету, особливості політичної свідомості, історичне минуле та нерозвиненість громадянського суспільства стали причиною суттєвого запізнення РФ у порівнянні з розвитком держав Європи. Навіть російські науковці зазначають, що ці перераховані особливості політичної культури і менталітету російського суспільства заважають розвиватись громадянському суспільству та впровадженню практик демократії. Аналітики відмічають певний максималізм, прямолінійність у мисленні та висловлюваннях, поділ світу біле і чорне, утвердження свідомості тимчасового мешканця, який не замислюється і не прогнозує наслідки політичних рішень і певних подій, страх перед власними міркуваннями, розподільний підхід в економіці, довготерпіння, сприйняття себе як жертви, постійний пошук ворогів замість визнання власної

відповідальності та помилок у свідомості росіян. Все це та інші причини гальмують розвиток сучасної Росії [257].

Отже, менталітет є стійкою структурою, але існують регіональні відмінності у національного характеру, про що свідчать актуальні цінності, електоральні уподобання, підтримка (не підтримка) певного курсу держави тощо. Хоча характеристика структурних елементів політичної культури і результати соціологічних опитувань свідчать про поступові зміни менталітету під впливом зовнішнього середовища, обміну інформацією та зразками культури з іншими націями і народами.

2.2 Консолідуючий потенціал національної ідентичності в процесі розбудови суспільно-політичного діалогу

Відомо, що головним соціокультурним та цивілізаційним атрибутом нації є її ідентичність. Проблемність національного самовизначення українців, що була описана у попередніх підрозділах, багато в чому детермінується певною дихотомією суспільної свідомості. З одного боку, ціннісна система радянських часів намагалась зберегтись, а з іншого, — сформувались ціннісні засади життя суспільства на основі засад ліберальної демократії.

У літературі можна зустріти, що ідентичність буває особистою і колективною. В українському суспільстві відбулось значне посилення почуття та розуміння національної ідентичності через вплив багатьох подій, які демонструють громадянам існування їхньої спільноти. Йдеться про Помаранчеву революцію, Революцію Гідності, анексію Криму у 2014 році, початок широкомасштабної російсько-української війни з 2022 р.

З одного боку, війна, геноцид з боку Російської Федерації (РФ) проти українців загострили почуття патріотизму, відчуття національної ідентичності українців. З іншого боку, існує певний відсоток людей в Україні, які ідентифікують себе з росіянами (очікують повернення СРСР, вірять у дружбу з Росією тощо). Цю особливість регіональної субкультури України

використовує влада РФ для спроб розколу українського суспільства. Йдеться про використання інформаційних комунікативних технологій (ІКТ), розповсюдження дезінформації серед населення з метою знищення української культури, «переписування» історії України з метою подальшої окупації. Зрозуміло, що такий тотальний план РФ провалився. Але війна РФ проти України продовжується. Існує загроза безпеці Української держави через спроби держави-агресора зруйнувати національну ідентичність українців. Тому важливим питанням сьогодні є пошук шляхів консолідації українців на основі формування спільної національної ідентичності в умовах війни [67, с. 25].

Найпростіше національну ідентичність можна пояснити як певну позитивну установку, оцінювання людиною конкретної ситуації та усвідомлення своєї належності до певної спільноти. Національна ідентичність є усвідомленою приналежністю до нації, національності на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає у результаті сформованої системи уявлень щодо традицій, культури, мови, політики, а також прийняття групових норм і цінностей. У конструюванні індивідом своєї приналежності, або тотожності вона має власні засоби. На думку дисертантки, утвердження національної ідентичності обумовлено політичними, соціально-економічними та історичними чинниками, що, в кінцевому рахунку, робить її динамічною [229].

Національна ідентичність охоплює процеси, які ми коротко опишемо. По-перше, людина відчуває та усвідомлює свою належність до певної нації. По-друге, вона діє як представник певної нації, що підтверджує її належність до певної національної групи. Важливу роль тут відіграє історична пам'ять. Загалом, у дисертації згадувалось, що національна ідентичність базується і є частиною політичної культури та свідомості [244]. Слід погодитись із професором І. Поліщуком, який у визначенні політичної культури акцентує увагу на впливові досвіду, що був отриманий від попередніх поколінь. Відомо, що зразки політичної культури передаються від покоління до покоління, що містить значний потенціал для трансформації або оптимального функціонування політичних інститутів [190].

Розглянемо певні регіональні відмінності та особливості політичної культури українців. Вироблення і підтримка людьми певних ціннісних орієнтацій та форм поведінки на ґрунті групових цілей та політичних ідеалів в Україні, сприяє перетворенню політичної культури на певну сукупність субкультурних перетворень, що характеризується наявністю у їх носіїв іншого ставлення до владної еліти, держави, правлячих політичних партій, у способах політичної діяльності та участі [215]. Це впливає на формування ідентичності людини, а далі – на консолідацію суспільства.

Відомо, що Україна є великою державою за кількістю населення і площею. Відповідно, на її території існували і існують різні регіональні політичні субкультури (ментальні особливості, різне історичне минуле тощо), є розмаїття політичних поглядів та інтересів. Політична субкультура є сукупністю однорідних ціннісних орієнтацій і відповідних їм форм політичної активності громадян та груп. Субкультура — частина загальної культури нації, яка в окремих аспектах відрізняється чи протистоїть цілому, але у головних рисах узгоджується з культурою нації, продовжує її [21, с. 13]. Актуальними на сьогодні залишаються порівняльні дослідження субкультур Г. Алмонд, В. Розенбаум, Л. Пай та ін. [269; 307; 305].

Відомі різні класифікації політичних субкультур, але зупинимось на тій, яка запропонована професором О. Рудакевичем для українського суспільства. Він слушно зазначив, що, крім офіційно задекларованої політичної культури правлячого режиму, в сучасному українському суспільстві функціонували політичні субкультури екстериторіального характеру: національно-радикальна (націоналістична), національно-демократична, субкультура українських росіян та інерційна комуно-більшовицька культура. Крім цього, існували субкультури регіонального типу: східно- і західноукраїнська субкультури [214; 215].

За результатами дослідження, на сході та півдні України домінувала політична культура українських росіян та інерційна комуно-більшовицька субкультура, а на Заході — українська національно-демократична та національно-радикальна субкультури. Прояви особливого характеру і змісту цих

політичних субкультур можна було побачити на минулих президентських та парламентських виборах [29, с. 3].

Зокрема, політична субкультура українських росіян виражала потреби й інтереси російської національної меншини та представників інших національностей, які будували свою життєдіяльність на російській мові й культурі. Субкультура сходу України мала такі специфічні риси: орієнтація на розбудову в Україні політичної нації, підтримка ідеї україно-російської державної двомовності, подвійного громадянства, федеративного державного устрою, стратегічного союзу України з РФ тощо. Тому є слушною позиція О. Рудакевича, що в деяких регіонах сходу і півдня України домінували політична культура українських росіян та інерційна комуно-більшовицька субкультура, а на заході – українська національно-демократична та національно-радикальна субкультури [213, с. 29].

Проте з початку широкомасштабної російсько-української війни 2022 р. значна частка українських росіян побачила реальні цілі РФ та наслідки вторгнення росіян. Відповідно, змінились установки цих громадян і політична свідомість, політична поведінка. Крім того, через російсько-українську війну є з'явилась велика кількість внутрішньо переміщених осіб у центрі та на заході України. Відповідно, носії різних регіональних політичних субкультур опинились в іншому субкультурному просторі, що вплинуло на їх ціннісні установки.

У свій час, певним викликом для української ідентичності було те, що 3,1% респондентів вважали, що вони є громадянами СРСР, тобто жителями неіснуючої держави. Але найсуттєвішим є те, що 29,8 % респондентів у 2018 р. ідентифікували себе суто з місцем проживання (містом, селом), що називають «малою батьківщиною». Громадянами світу вважали себе 3,3% українців, а громадянами Європи 1,9%. Отже, у 2018 р. майже 40% респондентів шукали і відчували свою ідентичність поза національним самовизначенням [246, с. 464]. Ідентифікація себе, як українців, меншою мірою була притаманна громадянам Сходу України (52%) та Донбасу (45%), хоча тут, у цих регіонах, вона переважала. Частка тих опитаних, хто ідентифікував себе, насамперед, з місцем

проживання, була вищою на Донбасі — це 39%, а на Сході України – 38%), ніж у інших регіонах країни (30-31%) [176].

Такі результати повинні були привести до формування відповідної політики, направленої на консолідацію суспільства. Можна побачити, що за період перебування України у складі Радянського Союзу та відсутності продуманої проукраїнської етнополітики періоду незалежності в Україні, збереглися значні регіональні соціальні групи, які поцінювали російську мову та культуру, певних героїв та антигероїв, символіку, мали свої ціннісні орієнтації, традиції та звичаї тощо.

Згідно із даними соціологічного опитування, що проводилось із жителями Донбасу у 2018 р. як на окупованій, так і на звільненій території, найпозитивнішими подіями респонденти визначили, найперше, перемогу радянського союзу у війні 1941-1945 р., перемогу у 1812 р. Над Наполеоном, у 988 р. хрещення Русі, утворення у 1917 р. УРСР, проголошено у 1721 р. Російської імперії, а найбільшою негативною подією вважали Помаранчеву революцію 2004 р., розпад Радянського Союзу, створення у 1942 р. Української повстанської армії, заснування ОУН у 1929 р., і Майдан 2013-2014 рр. Самими позитивними діячами «української» історії жителі цих територій вважали царя Петра I, який проголосив Російську імперію, та князів Володимира і Ярослава (за російською версією — вони є засновниками Російської держави). А головними «антигероями» для них були постаті з української історії: С. Бандера, В. Ющенко і П. Порошенко. Підкреслимо, що останні були саме активними діячами Помаранчевої революції, а потім й Революції Гідності [164].

Можна побачити як працює російська пропаганда, створюючи багато публікацій для підручників, переписуючи всесвітню історію і трактуючи історичні події у вигідному для себе світлі. На жаль, в Україні тривалий час не було потужної системи культурного розуміння «свій–чужий». Тому чимало українців не бачили розмежування між українським і російським, що й використала РФ у період спроб створення, так званої «Новоросії». Це сприяло продукуванню і реалізації політичних технологій типу: «один народ», «братський союз», «єдиний простір» тощо. Тому нині пошук шляхів мінімізації

руйнування національної ідентичності українців повинен починатись з формування ефективного комунікативного інструментарію протидії маніпулятивних медійним практиками, так званого, «русского міра» та розвитку критичного мислення у споживачів інформації.

Проаналізуємо, як змінилась ситуація після масштабного вторгнення РФ в Україну (лютий 2022 р.) і ознайомимось із оновленими даними. Це важливо для аналізу наявної політичної ситуації. Почнемо із визначення тимчасово окупованих територій (ТОТ) Російською Федерацією станом на 21.07.2023 р., або на яких ведуться (велися) бойові дії. Це деякі райони Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Запорізької, Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей, Автономна республіка Крим і місто Севастополь та ін. [260].

За результатами загальнонаціонального опитування «Ідеологічні маркери війни», проведеного 27 квітня 2022 р. соціологічною групою «Рейтинг», українцями за національністю вважають себе 92% громадян України, 5% відносять себе до росіян, 3% — до інших етносів. За попередніми даними опитувань, з 2008-го до 2014 року спостерігався досить сталий національний розподіл: близько 83% громадян вважали себе українцями, близько 15% — росіянами. Після окупації Криму та частини Донбасу у 2014 році кількість респондентів, котрі ідентифікували себе як росіяни, зменшилася до 11%, а, відповідно, до 87-88% зросла кількість українців. При цьому за останні роки кількість тих, хто вважав себе росіянами, поступово зменшувалася [247].

Тому при формування етнонаціональної політики України, потрібно враховувати, що побудова і зміцнення стійкої національної ідентичності українців значно залежать від взаємин двох найбільших етносів, які проживають в Україні і створюють соціокультурний образ нашої держави. Звичайно, титульна нація — це українці та інші нації, зокрема росіяни, або ті, хто себе так ідентифікує. До російсько-української війни ці взаємини часто на практиці реалізовувались як конкуренція панросійської імперської та європейської української ідентичності. Формування і впровадження панросійської ідентичності в Україні має тривалу історію, яка починається ще з

Переяславських угод 1654 р. А сучасна повномасштабна російсько-українська війна лише підкреслила і зробила більш очевидним цей процес [232].

Така конкуренція українською та російською ідентичностей в Україні містить серйозну небезпеку. Проект підтримки російської ідентичностей у різний спосіб, на відміну від проєвропейської, здатний впливати на українську національну ідентичність через те, що задіяно дуже багато маніпулятивних комунікативних технологій і вони формують ілюзію «не розрізнення» народів, єдності цих ідентичностей через спільне багатовікове життя поруч, спосіб буття, життєві практики, систему освіти, охорону здоров'я, кар'єрне зростання, вірування тощо. Ці зв'язки постійно використовую російська пропаганда як серед росіян, так на території України, особливо на тимчасово окупованих територіях (ТОТ). Тому найбільше потенційно ризиком для української ідентичності сьогодні є масштабного підтримка Російською Федерацією сепаратистських рухів в Україні, адже це політико-економічний та військовий вплив [232].

Звичайно, правляча влада РФ постійно намагається завадити консолідації українців, тому постійно Росією фінансується потужний промосковський, так би мовити, «культурний фронт» в Україні. Відношення певної категорії громадян України до нав'язування панросійської ідентичності, можна назвати «ідентичністю відторгнення». Це протиріччя і проблема існували ще задовго до початку російсько-української війни. На жаль, можна констатувати, що така «ідентичність відторгнення» ще спостерігається і буде використовуватись російською владою на певних територіях України, тому актуальним є формування ефективного інструментарію протидії технологіям РФ.

На погляд дисертантки, зараз настав період відторгнення російської ідентичності та початок створення та зміцнення консолідації українського суспільства на основі багатьох чинників. Як зазначалось, що об'єднавчою стратегією може стати і вже частково стала оновлена «європейська Україна». Звичайно, що ґрунтом для реалізації такого проекту повинна стати реалізація в українському суспільстві європейської системи цінностей та готовність України інтегруватися до європейських структур шляхом здійснення відповідних реформ

у різних сферах. Варто відмітити, що українці поділяючи європейські цінності, але проблема полягає в тому, що вони не реалізується в повній мірі через особливості політичної культури та незавершеність проведення реформ в державі. Сьогодні має відбутись повна українізація України, що має культурно-ціннісну компоненту, що прискорить консолідацію нації. А отримати в Україні дві різні «держави» в культурно-ментальному плані – українську та російську є провальним [142, с. 23].

Отже, наявність різних політичних субкультур та регіональних національних ідентичностей в Україні є об'єктивною обставиною. Російсько-українська війна стимулювала консолідацію українців, стала потужним чинником глибокого усвідомлення їх національної ідентичності. Загострилися почуття патріотизму, актуалізувалась потреба у самовизначенні, відродилися національні традиції та гостре бажання захистити українську культуру та європейські цінності.

Проте проблемою є те, що регіональні (переважно сходу і півдня України) політичні субкультури використовує влада РФ для виправдання свого вторгнення, злочинів, масових вбивств українців. Це очевидно, в першу чергу, на окупованих РФ територіях. Держава-агресор постійно піднімає питання захисту російськомовних українців, публікує сфабриковані матеріали для роздмухування внутрішніх конфліктів в Україні. Зокрема, сьогодні активно реалізується політика русифікації української системи освіти, що є частиною тактики Росії, спрямованої на викорінення національної ідентичності. Уповноважений із захисту державної мови Т. Кремень зазначив, що росіяни цілеспрямовано здійснюють «лінгвоцид», який супроводжується не лише забороною української мови, а й викраденням людей (дітей та вчителів). Про це була інформація у ЗМІ, зокрема в інтернет-виданні «Фокус» від 14 березня 2023 р..

Відомо, що РФ почала війну ще у 2014 році на сході України, вважаючи, що там не буде спротиву. Влада РФ планувала «грати на почуттях» українських росіян. Однак політична реальність виявилась іншою, значна частина російськомовного населення України ідентифікує себе як українців та чинить

опір агресору. Проте цілеспрямований маніпулятивний вплив комунікативних технологій, спрямований на руйнування національної ідентичності українців може катастрофічно позначитись на всьому українському суспільстві.

Багато людей, які проживають на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) України, знаходяться під інформаційних і військовим впливом РФ. Окупант продукує міфи про те, що мешканці ТОТ заплямовані перед Україною. Пропаганда посилює ці страхи й наполягає: тільки-но території будуть звільнені, Україна відразу розпочне суцільну мобілізацію, усіх без винятку звинуватять у колаборації, а ті, хто отримав російський паспорт через різні обставини, опиняться у в'язницях чи взагалі будуть розстріляні. Одним із останніх російських міфів був той, що нібито Україна підірвала Каховську ГЕС і покинула своїх громадян напризволяще [18].

Таку відверту брехню про Україну мешканцям ТОТ важко проаналізувати, якщо вона масовано домінантно подається різними каналами. Адже інформацію з України мешканці ТОТ практично не мають. РФ фактично «відрізає» ці території від українського інформаційного простору, блокуючи соціальні мережі (Viber, Instagram, Twitter, Google і YouTube) [225]. Отже, встановлено, що РФ намагається створити повноцінний альтернативний медіапростір на ТОТ. Одним із механізмів цього є блокування доступу до міжнародних та українських ЗМІ.

Як мінімізувати такий інформаційний вплив агресора? На погляд дисертантки, для зменшення впливу маніпулятивних технологій і підтримки консолідації українців потрібен політичний діалог між владою і громадянами. Звичайно, він повинен базуватись на довірі, прозорій діяльності та реальних результатах роботи політиків. Такий діалог сприятиме демократизації відносин між владою і громадянами та слугуватиме показником реалізації євроінтеграційної стратегії України. Важливу роль тут відіграє боротьба з проявами корупції у вищих ешелонах влади. Йдеться про те, що у цій боротьбі мають об'єднатись і влада, і громадяни. Це зміцнить репутацію України. Сьогодні українці є прикладом мужності та сміливості, але корупційні скандали підривають довіру українців до влади та загалом довіру до української влади.

На жаль, Україну сприймають як вельми корумповану державу, про що свідчить її низький рейтинг у Індексі сприйняття корупції. За 2022 р. цей показник був 33 бали зі 100 можливих (Corruption Perceptions Index – CPI), що свідчить про його зростання. Україна посіла 116 місце зі 180 країн у CPI [285].

Водночас результати дослідження у 2021-2022 рр. The PRS Group International Country Risk Guide 2022 засвідчили, що Україна втратила 2 бали. Тоді була врахована оцінка корупції в політичній системі під час війни. Зокрема, особливу увагу було приділено наявній або потенційній корупції у вигляді надмірної вибіркової протекції, резервуванню робочих місць, непотизму, товарообігу, таємному фінансуванню партій та підозріло тісним контактам між політикою й бізнесом тощо [285].

Проте, варто відзначити, що Україна показала, значний прогрес в боротьбі з корупцією, який продовжується навіть у період війни. Серед безперечних позитивів минулого року можна відмітити ухвалення державної Антикорупційної стратегії, довгоочікуване призначення керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), що стало рушійною силою для активізації розслідувань щодо топ-корупції [68, с. 549]. Також Вищий антикорупційний суд за 2022 рік розглянув 49 справ, із яких 37 – із винесенням вироків. Однак ефект від боротьби з корупцією мав би бути відчутнішим. Звичайно, інформацію про надбання у боротьбі із корупцією варто передавати у всі регіони України, зокрема, й окуповані [75].

Політичний діалог повинен бути побудований таким чином, щоб громадяни різних регіонів України могли висловлювати свої думки, організувати допомогу, сприяти обміну ідеями та досвідом, а також формувати взаєморозуміння між різними соціальними групами і владою. Він також допомагає знайти компромісні рішення, які враховують інтереси усіх зацікавлених сторін і сприяють зміцненню нації. Це збільшує легітимність прийнятих рішень і забезпечує широку підтримку для їх реалізації [75].

Які ж механізми можна використати для оптимізації взаємодії із мешканцями ТОТ? Одним із таких механізмів консолідації українців є створення онлайн-платформ для розвитку політичного діалогу між представниками різних

регіонів. Такі політичні діалоги доцільно організовувати на всіх рівнях. Тут важливо, щоб українці з ТОТ відчували дотичність до прийняття рішень в Україні та мали підтримку з боку українського суспільства. Крім того, потрібно надавати громадянам інформацію про реалізацію євроінтеграційного курсу держави, успіхи у подоланні корупції на всіх рівнях. Адже одним з найголовніших аспектів є надання і отримання інформації з Батьківщини. Але онлайн-платформи потрібно оновлювати і змінювати назви, адже агресор постійно блокує українські канали зв'язку [75].

Зрозуміло, що РФ не лише блокує українські новинні сервіси та сайти, але й активно блокує сервіси VPN, в тому числі, на окупованих територіях. Тому важливо готувати інструкції і відео інструкції про можливості використання VPN, алгоритм налаштування приватності, про надійні канали зв'язку та месенджери. Цю систему VPN потрібно безкоштовно роздавати людям [75].

Крім того, потрібно постійно підтримувати зв'язки через певні канали, інформацію про які важливо розповсюджувати. Цей контакт між громадянами має багато складових: політичний, соціальний, психологічний, культурний та інші компоненти. Однією із функцій підтримки взаємодії є розвиток і формування національної ідентичності. Нажаль, можна погодитись із І. Лосєвим, що все те, що буде не українізоване, буде русифікованим та, як результат, можливо, втраченим для України. Питання полягає в тому, що потрібно підібрати оптимальні методи, терміни реалізації, міру жорсткості у проведенні українізації [142]. Це сьогодні стратегічно важливе питання для українців.

Отже, національна ідентичність сприяє об'єднанню нації та є ґрунтом для побудови та розвитку політичного діалогу між владою і суспільством, для наближення перемоги України. З іншого боку, політичний діалог є важливим чинником консолідації всіх українців, адже через побудову довіри до влади, між громадянами покращується репутація держави. Україна зробила європейський вибір, тому повинна бути повага до законів, рівність всіх перед законом, та створення платформи для діалогу, який би сприяв подальшій консолідації українців. Але сьогодні недостатньо зусиль державні інституції докладають до пошуку політичних технологій, які б сприяли комунікації із населенням ТОТ.

2.3 Деструктивні детермінанти формування політичного діалогу в українському суспільстві

Сьогодні світ потерпає від значної кількості міжнаціональних та міждержавних конфліктів. Відбуваються війни між різними державами, зокрема, триває російсько-українська війна. Крім того, загострились енергетична криза, постійно лунають загрози з боку РФ та деяких інших держав застосувати ядерну зброю. Я досить багато чинників, які стали спусковим механізмом то причинами для розв'язання війни, появи криз і проблем світового масштабу. Однак одним із найважливіших аспектів дисертантка вважає сприйняття і ставлення громадян до політичних процесів і явищ, які відбуваються. І це зрозуміло, оскільки будь-який уряд потребує підтримку з боку громадян своїх рішень.

У дисертації згадувалась, що у процесі формування такого ставлення людей до певних подій, зокрема, до війни, кризи важливу роль відіграють різноманітні політику комунікативні технології, які спрямовані на маніпуляцію масовою свідомістю з певною метою. Звичайно, ефективність технологій буде залежати від їх відповідності цінностям і потребам громадян [159].

З одного боку, основою для консолідації нації виступають політична культура і свідомість певного суспільства. Йдеться про досягнення консенсусу між правлячої елітою і громадськістю, підтримка постійного діалогу, демократизацію відносин, побудову довірливих взаємин.

З іншого боку, у свою чергу, певний рівень та особливість політичної культури використовується для підживлення або роздмухування міждержавних, міжетнічних, міжрегіональних та інших конфліктів. Чи є можливість подолати ці протиріччя? Як побудувати політичний діалог між громадянами різних регіонів, враховуючи що певні території тимчасово окуповані? Як налагодити комунікацію між владою і громадськістю, якщо ще є корупції у вищих ешелонах влади? Як сформувати політичний діалог між різними націями і народами? Як згуртувати суспільство в умовах кризи?

У сучасній науковій і публіцистичній літературі є досить багато праць про особливості перебігу та причини виникнення політичних конфліктів, криз,

зокрема, війн. В них слушно робиться акцент на інформаційно-психологічній складовій війни, певних юридичних і психологічних аспектах. Тут враховується й інтереси, кількість учасників політичного конфлікту та наслідки [287, с. 65; 118, с. 75].

Різним аспектам політичних конфліктів та криз присвячені праці О. Андрєєвої, Є. Бистрицького, Р. Войтович, М. Головатого, Є. Головахи, М. Головка, В. Горбатенка, Т. Комарової, В. Кононенка, В. Корнієнка, Н. Костенко, О. Крутій, С. Наумкіної, М. Остапенко, В. Пилипенко, М. Примуша, Т. Семигіної, Н. Ротар, О. Фісуна, Ю. Шайгородського та інших.

Але політичні кризи і конфлікти недостатньо розглядались в контексті консолідації суспільства та пошуку оптимального діалогу в сучасних умовах. Розповсюдженим є визначення політичного конфлікту як протиборства суспільних сил або агентів, які уособлюються політичними лідерами, правлячими елітами, організаціями, політичними партіями та іншими спільнотами і об'єднаннями. Це певна боротьба між суб'єктами, які мають протилежні політичні інтереси, цінності, погляди і цілі, що обумовлено роллю і місцем у системі владних відносин. Або можна визначити як конфліктну ситуацію тоді, коли учасники ведуть боротьбу за щось спільне (територія, влада, ресурси тощо). Поняття «політичний конфлікт» означає боротьбу одних груп впливу, або суспільних сил з іншими за владу, контроль у певних інститутах та системі управління, за доступ до ухвалення важливих суспільно-політичних рішень, за участь у розподілі ресурсів, за встановлення монополії та визнання своїх інтересів загальними, тобто за те, що забезпечує владу і політичне панування [198, с. 97].

Відомий класик політичної думки Н. Макіавеллі розглядав конфлікт, як певною мірою універсальний і постійний стан суспільства, які спричинений ганебною природою людини, її бажанням до необмеженого збагачення та егоїзмом [149]. Б. Бернадський добре виклад думку. Р. Дарендорфа, який вважав, що найбільш серйозним конфліктом сучасності є протиріччя між людьми, які наділені владою і належать до суспільства добробуту і тими, які не мають таких можливостей [12].

У ХХ ст. окреслились дві основні парадигми щодо аналізу конфліктних ситуацій. Функціоналісти, до яких належать Е. Дюркгейм, Е. Мейо, Г. Спенсер, В. Парето, Т. Парсонс та ін., звертали увагу на питання упорядкованості суспільства. Щоб суспільство як система успішно функціонувало, його спеціалізовані інституції повинні збалансовано та гармонійно співпрацювати. Ці науковці конфлікт вважають, переважно, деструктивним процесом. Зокрема, Т. Парсонс вважав, що є постійним прагнення суспільства до «абсолютної рівноваги», а конфлікти виступають хворобою для соціуму, певним аномальним явищем. Тому, на його думку головним завданням для підтримки стабільності соціуму є запобігання конфліктам і підтримка без конфліктних взаємин між всіма його членами. Це забезпечить соціальну рівновагу, співробітництво та взаєморозуміння [198, с. 100].

Стосовно Е. Дюркгейма, то він вивчав питання взаємодії індивідів і суспільства та підкреслював, що соціальна солідарність є універсальним явищем, але соціальний конфлікт заважає суспільному прогресу [91, с. 137].

Прихильники конфліктологічного підходу, а саме Р. Дарендорф, Г. Зіммель, Л. Козер, Дж. Рекс та інші аналізують конфлікт як природне явище, що є атрибутом суспільного розвитку, адже соціум поділений на класи, які мають нерівні можливості та різний обсяг ресурсів. Концепція соціального конфлікту оформилась у кінці ХІХ — на початку ХХ ст. у розробках німецьких вчених М.Вебера і Г. Зіммеля, які переконливо обґрунтували думку що конфлікти завжди є невід’ємною частиною соціального буття [25].

Проаналізуємо типологію політичних конфліктів.

1. Державно-правові конфлікти, які спалахують у системі органів державної влади [296]. Тут боротьба виникає навколо функціонування минулих і виникнення нових інституцій на рівні держави, змін обсягу повноважень, певних конституційних положень, які регулюють розподіл ресурсів і повноважень влади [198].

2. Статусно-рольові політичні конфлікти [249]. Коли відбувається необґрунтований, нерівний розподіл прав і свобод, обсягів влади, форм участі у політичному житті суспільства, то виникають конфліктні відносини.

3. Ціннісні конфлікти, що виникають на основі суттєвої різниці у політичній культурі, цінностях та поглядах учасників комунікації. Це політичні конфлікти, в основі яких є різний тип мислення учасників, коли виникає розуміння або нерозуміння різних способів сприйняття реальної ситуації.

За своїм змістом і сутністю політичний конфлікт взаємопов'язаний із політичною кризою. Ці поняття є різними за змістом та місцем у науковому та практичному просторі. Зокрема, на думку О. Петренко, політична криза є соціальним явищем, яке являє собою форму політичного процесу, його переломним моментом, що характеризується перехідним станом в розвитку політичної системи суспільства, її дестабілізацією на основі загострення протиріч в існуючих політичних відносинах [180, с. 264].

Сутність політичної кризи полягає у різкому загостренні протиріч у різних взаємозв'язках і взаємодії соціальних інститутів, організацій і груп, окремих індивідів в сфері політики, тобто по завоюванню, розподіленню, перерозподіленню, утриманні та використанні державної влади. Політична криза, як феномен, що сприяє зміні політичної системи, структур і інститутів політичного владарювання і панування, певного соціально-політичного устрою суспільства [239, с. 264].

Аналізуючи роль діалогу в умовах протікання політичних конфліктів і криз, зауважимо, що існує декілька видів політичних криз: урядова, парламентська, конституційна, зовнішньополітична (міжнародний) і загальнонаціональна. Кожна з цих криз має особливості та специфічні риси, що призводить до різних політичних наслідків.

Політичний діалог тут може бути досить універсальним засобом виходу з них. Урядова криза виражається у втраті виконавчою владою контролю над ситуацією і вирішується кадровими перестановками в уряді, або його відставкою.

Парламентська криза — це така зміна співвідношення сил в органі законодавчої влади, коли парламент не в змозі приймати необхідні рішення або

вони розходяться з волею більшості громадян країни. Така криза долається, як правило, розпуском парламенту і призначенням нових виборів.

Конституційна криза означає фактичне припинення дії Основного закону країни через втрату його легітимності. Виходом є оновлення або прийняття нової Конституції.

Зовнішньополітична, або міжнародна криза пов'язана з розладом системи відносин держави з іншими державами в результаті посилення протиріч між ними і загрози їх переростання у відкритий конфлікт. Якщо така криза не вирішується шляхом переговорів і взаємних поступок сторін, то вона може перерости у війну [127, с. 6-7].

Найнебезпечнішою для влади є соціально-політична або загальнонаціональна криза. Загальнонаціональна криза — це поворотний момент у розвитку соціально-політичного процесу, але він не обов'язково веде до зміни владної еліти або панівної соціальної групи. Граничний випадок, який по суті є національною катастрофою, розпадом держави як політичної цілісності [259]. Звичайно, така ситуація може відбутись, коли немає діалогу між владою і суспільством, а консолідація народу відбувається проти владних структур.

Є досить багато класифікацій, але зупинимось на тій, коли виокремлюють такі головні типи і одночасно рівні конфліктів: війна, гра і суперечка. Війна — безкомпромісний бій до переможного кінця із допомогою будь-яких, у тому числі насильницьких, засобів. Гра — розв'язання конфлікту на основі дій за певними визначеними правилами (результат — отримання істотних, але не життєво важливих переваг). Суперечка — досягнення згоди з іншою стороною лише мирними засобами [249, с. 63-64].

Кожна війна має інформаційно-психологічні складові, які, за своєю суттю, містять ідеологічне протистояння чи боротьбу. Особливість інформаційної війни полягає в тому, що вона безпосередньо не спричиняє руйнування чи масові кровопролиття, але вона готує для цього ґрунт і провокує опонента. Оцінюючи збитки, завдані інформаційними війнами для психіки людей, суспільної свідомості, то можна стверджувати що за значенням і

масштабами впливу її цілком можна порівняти із війнами, коли застосовується зброя, а іноді наслідки є навіть гіршими [110].

Цікавою є типологія соціально-політичних конфліктів американських політологів К. Болдуїнга та А. Рапопорта, яку частково можна використати при розгляді політичних криз: дійсні (які реально відбуваються у сфері політики); приховані (латентні); фальшиві конфлікти (ті, що не мають об'єктивної основи); випадкові (які виникли із другорядних обставин); заміщувальні (які відображають прояв прихованих конфліктів [218].

У науковій літературі зустрічається класифікація криз за їх глибиною. Йдеться про ступінь і масштаби руйнівного впливу. На практиці існують кризи, наслідками яких є повне руйнування нормативної бази, яка є основою для політичних відносин (аномія), а інші види криз спричиняють часткове руйнування, або розмивання політичних норм і правил. Коли порушення певних нормативних обмежень не спричиняє відторгнення інших норм інституційної взаємодії. До прикладу, це такі види, як кризи-революції, кризи-руйнування, кризи-потрясіння кризи-обурення [127; 131].

Стосовно кризи-революції, то вони спричиняють розпад усіх головних інституційних структур, які підтримували відтворення відносин на рівні влади, державного управління. По мірі поглиблення такої кризи продовжується руйнування взаємин у сфері політики, що, в кінцевому рахунку, розвалює політичну систему в цілому. Кризи-потрясіння є процесом тимчасової дестабілізації на рівні структури інституцій та їх функціонування. Вони проявляють себе у зростанні незадоволення серед населення політикою, яку проводить правлячий клас. Це проявляється в активізації протестних рухів, революціях, готовності населення підтримувати пропозиції опозиційних сил [127].

Пануюча еліта стикається з труднощами у виборі способів впливу на маси. Зростає конфліктність, люди стають агресивними у вираженні своєї політичної позиції. Політична система відчуває сильне внутрішнє напруження, але ще не зруйновані механізми відтворення інституційних відносин, оскільки народ ще не втратив розуміння порядку. Люди ще не готові за будь-яку ціну

домагатися задоволення своїх вимог, або усвідомлюють важкі наслідки політичного хаосу [238]. В такому випадку влада і народ ще сподіваються на політичний діалог.

У свою чергу, влада ще може вийти на діалог і запропонувати шляхи вирішення ситуації, що здатні стримати зростання народного невдоволення. Звичайно, тут важливо блокувати дії тих, хто здатний своєю діяльністю довести ситуацію до критичного рівня. Наприклад, Помаранчева революція 2004-2005 рр. в Україні. Масштабні політичні акції, активність громадян засвідчили серйозність потенціалу протестного руху. Політична криза призвела до наростання аномічних процесів, але політична система була введена у стан відносної стійкості. Кризи-потрясіння демонструють протиріччя, що накопичилися, і тому залишають наслідки для політичної системи [74].

Як правило, наслідком таких криз є зміни у політичній комунікації між владою і громадянами, що потребують нового політичного діалогу за новими правилами, внесення змін до законодавства, реформування органів влади, посилення регуляторної функції влади тощо. Таким чином, кризи-потрясіння відкривають можливості для оновлення системи політичних владовідносин і консолідації суспільства, але зберігають загальні принципи її конституювання.

Зміни мають еволюційний потенціал, вони дають можливість інституціоналізувати і включити, в раніше сформований нормативний порядок, нові моделі політичної взаємодії. Кризи-руйнування носять локальний характер аномічних процесів, які зачіпають окрему політичну організацію або інституцію. Йдеться про розпад внутрішньопартійних зв'язків, викликаний різними причинами (наприклад, ігноруванням членами певних політичних партій нормативного порядку). Політична практика демонструє, що глибокі локальні кризи можуть завершуватися руйнуванням політичної структури, або перетворитись на осередок аномії [245].

У разі, якщо глибока політична криза вражає одну з головних структурних одиниць політичної системи, то вона починає стимулювати прояви девіантної поведінки у громадян та руйнування загалом політичної системи. Наприклад, це може бути урядова криза, що виникла між опонентами усередині

владних відносин певної держави. Для недемократичних режимів центром подальшого руйнування політичної системи може стати криза провідної політичної партії, яка в таких державах виконує системоутворюючу функцію. До прикладу, на радянську політичну систему значно вплинула криза КПРС, що на початку 90-х рр. ХХ ст. мала гострі форми. Стосовно криз-обурення, то вони відносно на глибокими локальними потрясіннями у політичній системі. Люди, які між собою взаємодіють з конкретного питання, починають демонструвати девіантну поведінку і схильні порушувати ustalенні норми і правила [198].

Однак такий напружений стан на рівні функціонування окремих інститутів і організацій є нетривалими. Подібні кризи інститути здатні пережити і вийти на якісно новий рівень. Щодо виникнення урядової кризи, то для неї характерна активізація учасників плані побудови політичного діалогу, пошуку компромісу та нових правил взаємодій. Кризи-обурення є найбільш поширеним видом криз, які відбувається перманентно у політичній системі. Вони є природними для будь-якої політичної організації чи інституції. Це очевидно, що у будь-якому політичному утворенні виникає потреба у встановленні нових норм і процедур. В умовах падіння популярності певної партії, її активісти починають змінювати комунікацію з народом [127].

Можна погодитись із науковцями Л. Кочубей і К. Гаврилюк, що кризи за характером наслідків можна поділити на прогресивні — ті, що приводять до позитивних змін в управлінні державою. Це можуть бути ті ж кризи-обурення. А також регресивні, або руйнівні, які спричиняють великі ускладнення функціонування інституції чи держави загалом, що негативно позначається на консолідації нації. Тому для підготовки ефективної програми діалогу доцільно розрізняти кризи за характером їх походження: природні, техногенні та людський фактор, який поділяється на внутрішній, зовнішній [127].

На думку дисертантки, обґрунтовано вживання поняття «політична криза» саме по відношенню до політичної влади, оскільки криза політичної влади і є кризою діяльності політиків. Вона має прояв у:

— нездатності владних структур керувати в інтересах громадян, які їх обрали;

— встановленні норм в суспільстві, що регулюють політичні відносини, але не є авторитетними;

— діяльності державного апарата, який діє в рамках його специфічного інтересу, а не покращує стан суспільства;

— деформації вертикальних взаємодій у системі «центрально-місцеві органи влади» [304];

— загостренні протиріччя між гілками влади;

— корумпованості, зрощення політичної еліти з кримінальними структурами та ін. [131].

В історії України проявились усі перераховані кризи політичного розвитку, які є характерними для транзитних суспільства: криза ідентичності, криза участі, криза розподілу, криза легітимності, криза проникнення. Перераховані кризи розвивались в Україні практично одночасно, що значно вплинуло як соціально-економічні процеси в державі, на характер політичного режиму, так і на соціокультурні характеристики суспільства [99; 131].

Детально не будемо зупинятись на причинах, але усі ознаки і характерні риси цих криз були наявними: на високий рівень довіри до політичних партій, державних організацій, виражена суспільна аномія, з одного боку, а, з іншого боку, радикалізацію політичного простору. Цьому сприяли такі фактори: низька інституційна спроможність держави, що неоптимально виконувала свої функції та характеризується високим рівнем корумпованості, що й спричинило недовіру з боку громадян до правлячої еліти, політичних інститутів, а ще гірше та найнебезпечніше, що виникла недовіра до інструментів демократії – політичних партій як інститутів, що повинні артикулювати політичні інтереси громадян. Досить багато громадян вважають вибори нечесними.

Нині є необхідність повернення довіри до політичних партій, оскільки вони є об'єднуючою ланкою для збирання, аналізу і передачі інформації про потреби і інтереси суспільства до держави. Процеси партієгенезису в Україні відбувався циклічно, коли кожний цикл був підпорядкований будувався відповідно до функціонування кланово-олігархічного політичного режиму.

Відомо, що за роки незалежності було зареєстровано в Україні 436 політичних партій, але 349 партій були функціональними [131; 106].

Наслідком криз, зокрема, кризи ідентичності, є ефективність такої технології як популізм, що викликав досить значне розчарування громадян у політиках, правлячій еліті тощо. Це досягло, мабуть, свого максимуму на президентських і парламентських виборах у 2019 р., коли українці підтримали і проголосували на президентських виборах за антисистемного кандидата — Володимира Зеленського та новостворену партію «Слуга народу». Однак такий вибір свідчить про нові тенденції — розв'язання актуальних проблем конвенційними методами, коли переважна більшість громадян, а це практично 75 %, голосували за практичну повну невідомість, замість високоосвіченого, зрозумілого, але «заплямованого» корупційними скандалами, клановістю та «кумовством» Петра Порошенка. До цієї події проблеми в державі розв'язувались неконвенційним способом, а саме, через акції протесту, Майдани, що були відображенням ставлення і своєрідною відповіддю на неефективність інструментів демократії та діяльність політиків [99].

Разом з тим, як зазначено вище, в останні роки відбулись істотні зміни у розвитку національної ідентичності українців. За результатами дослідження, які проаналізував відомий соціолог Є. Головаха, від 50 до 60% українців підтримають рух і стратегія до Європейського союзу... проте ця стратегія вже зафіксована в документах і вибір вже остаточно зроблений. У жодному соціологічному опитуванні за останні роки орієнтація на зближення з Росією не перевищувала 25 %... До 2014 р. не було чітко обраного шляху, який був би запропонований владу і підтриманий громадянами [46]. Це є свідченням істотних змін на рівні ідентичності, що є фактором, який ослабить кризу і допоможе побудувати діалог в українському суспільстві.

Також істотно змінилося ставлення українців до організацій громадянського суспільства з 2013 р. Наприклад, рівень довіри до громадських об'єднань у 2013 р. був 38,4%, а рівень недовіри складав 35,6%. Для порівняння, у період з 2004 р. до Євромайдану в українському суспільстві спостерігався не високий рівень довіри (до 20%) до громадських організацій, а недовіра була

майже на рівні 50%. Дані Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» свідчать, що лише у 2013 р. громадяни почали більше довіряти ГО, а у 2014 р. 45,7% респондентів відзначили довіру до ГО [245, с. 116].

Відомо, що лише невелика частка зареєстрованих ГО проводить хоча б будь-яку діяльність. Надходять звіти лише від 30-32 % зареєстрованих ГО, а про інші організації відомості та звіти відсутні [88]. Як зазначають експерти, активно працюючих громадських організацій близько трьох – чотирьох тисяч, а більшість організацій створені для певної мети і на практиці є кишеньковими або формальними утвореннями [228, с. 36].

Нині через широкомасштабну війну активізувалась волонтерська діяльність, яка стала додатковим чинником консолідації українського суспільства та утвердження національної ідентичності. У 2023 р. думка громадян суттєво змінилась: 82% опитаних вважають, що влада добре справляється у сфері оборони країни, енергозабезпечення – 80%, зовнішній політиці – 75%. Однак сили частіше громадяни негативно оцінюють бездіяльність владних структур у сфері боротьби зі злочинністю і корумпованість правосуддя. Найбільшу підтримку і довіру мають Збройні Сили України серед державних і суспільних інститутів (96%), висока довіра у волонтерських організацій (88%) та добровольчих загонів (87%). Такі структури як Національна гвардія України (86%), Президент України (83%), Державна прикордонна служба (82%) мають підтримку, що перевищує 80 %. Міністерство оборони України отримало 78%, проте корупційні скандали підривають авторитет цього міністерства. Служба безпеки України (74%), Національна поліція (71,5%) нині мають рекордну підтримку у суспільстві у порівнянні з попередніми десятиліттями. Церква (70%) і ГО (66%) теж отримали хороший кредит довіри. Проте 64% респондентів висловлюють недовіру чиновникам, 63% політичним партіям, 59% судам і судовій системі загалом, 51 % Верховній Раді України [177].

Враховуючи сплеск довіри до ЗСУ і громадських об'єднань, потужний розвиток волонтерського руху, то виникає припущення про можливу мілітаризацію партійно-політичної системи України, яка продукує потенційну загрозу демонтажу інститутів демократії, а також консолідації суспільства

навколо демократичних постулатів, що є питанням національної безпеки країни загалом. Тому можна констатувати, що нині втрачений політичними акторами контроль над процесом конструювання моделей об'єднання, консолідації мас і перекладання цього завдання на військову еліту та громадянське суспільство [196, с. 75].

Слушними є роздуми Ю. Мацієвського, що «як для панівної, так і опозиційної частини політичного класу, характерними є такі риси, як фрагментарність, фракційність, внутрішня боротьба і відсутність спільних цінностей, які б могли стати основою для вироблення загальнонаціонального консенсусу» [154, с. 275].

Таким чином, ключову роль у цьому процесі зараз відіграють громадські організації, демократична опозиція середньої ланки (особливо та її частина, яка ще не встигла деформуватися під тиском транснаціонального лобізму та ідейно девальвувати) і активне громадянське суспільство [6]. Наприклад, чимало вітчизняних вчених вважають, що «запорукою успішної консолідації демократії є її всебічна легітимація — тобто, коли головні політичні актори (політичні еліти та різні групи суспільства) вірять, що демократичний режим є найкращим варіантом серед тих, що можна уявити» [120, с. 6].

Варто згадати й кризу розподілу, характерну для країн перехідного типу чи транзитних, яка полягала у неспроможності правлячої еліти забезпечити зростання матеріального добробуту, його справедливий розподіл для громадян. Звичайно, зрозуміло що перехідний період від авторитаризму до демократії, в умовах гібридного режиму є неминучою економічна криза [263].

За таких умов органи державної влади не завжди у змозі забезпечити населення зростанням матеріального добробуту. Проте для громадян є очевидним, що реформи швидко не реалізуються, а від них залежить прогрес. Однак в Україні, порівняно з пострадянськими державами Центральної та Східної Європи і деякими державами, які були у складі Радянського Союзу, цей процес не виправдано затягнувся. У політичній історії він відомий під назвою «шок без терапії». А, знову ж таки, однією з причин пролонгованої кризи є те, що реформи в Україні були половинчастими, а деякі призупинені через брак

фінансування чи небажання деяких політичних суб'єктів. Державний апарат дуже нерішуча відмовляється від функцій контролю і регулювання економіки на користь бізнесу, оскільки це питання розподілу влади. Деретуляція цього сектору не проводилася досить давно, що неприпустимо для розвитку ринкової економіки. А якщо тут знову згадати рівень корупції, то краще зрозуміти масштаби кризи. Це стало причиною глибокого соціального розшарування та розчарування у суспільстві. Недолуга фінансово-податкова політика, корупція створили величезний міцний сектор тіньової економіки, масштаби якого вражають та коливаються у межах 40-68% [254].

В умовах війни перед українським політичним істеблішментом поставлене завдання щодо збереження не лише суверенітету та незалежності України, а й соціальної консолідації. Це стосується повернення вже окупованих територій Донецької та Луганської областей, в тому числі анексованого РФ у 2014 р. Криму. Такі складні геополітичні умови ставлять демократичні перетворення в Україні, а особливо їх утвердження у масовій, громадсько-політичній культурі та національному законодавстві (як і їхніх adeptів та апологетів в цілому), у доволі скрутне політичне положення [188, с. 8].

Очевидно, що політичні актори сильно впливають на внутрішньо-політичні процеси в Україні. Їхня риторика й артикуляція інтересів, реалізуються через астротурфінг і передвиборчі технології, стаючи визначально значимими факторами ідеологічної трансформації свідомості не лише політично активних громадян, але й абсентеїстів [166]. Сам процес консолідації політичних еліт на демократичній платформі, сильно залежить від наявного активного егалітарного електорату. Йдеться про, так званий, кредит довіри, що надається політичним елітам громадянами країни у передвиборчий час для розбудови егалітарного суспільства. Оскільки електоральний егалітаризм є передумовою забезпечення становлення механізмів реалізації демократичної консолідації, його швидкий синтез є вкрай необхідною складовою для забезпечення такого процесу [255].

Враховуючи, що потрібно вибудувувати діалог між регіонами України та політиками за умов відсутності довіри до влади для більшості учасників,

наявності корупції та падіння рівня життя це зробити буде складно. Тому в умовах політичної кризи (війн), конфліктів громадянському суспільству відводиться провідна роль для консолідації нації. Швидкість цього процесу на демократичних засадах залежить від готовності самої громадянськості до цього, її рівня обізнаності у політичній, економічній, соціальній та міжнародно-правовій сферах. Будучи гарантом існування демократії та виступаючи каналом комунікації між владою і нацією загалом, громадянське суспільство необхідне й для підтримки зворотного зв'язку між органами влади та народом. Результати досліджень показують з 2017 р. позитивну динаміку зростання активності рівня громадянського суспільства та системи його організації [51].

Отже, політичні кризи і конфлікти виконують як деструктивні, так і конструктивні ролі. Зокрема, вони можуть містити в собі інноваційний потенціал і здатні готувати простір для нових форм організації соціальних і політичних взаємодій, які можуть кардинально змінити вигляд суспільства. Основною перешкодою швидкому процесу консолідації українського суспільства виступають як внутрішні, так і зовнішні чинники.

Серед внутрішніх, слід виділити відсутність національної єдності та цілісності суспільства, високий рівень соціальної напруги та конфліктогенності, відмінність у ментальній, вербальній і конфесійній культурі громадян, які проживають у різних регіонах України. Тому очевидно є необхідність напрацювання політиками шляхів реалізації державної стратегії, метою якої є консолідація суспільства. Російська-українська війна, як спільна загроза, сприяла і кризовим явищам, і консолідації більшості українців, розвитку громадських організацій та усвідомленню необхідності об'єднуватись. Зросла довіра українців до громадських організацій, Збройних Сил України, до певних державних інституцій. Політичні кризи і конфлікти певним чином здатні сприяти оновленню політичної системи, якщо виходити на діалог з громадянами. Крім війни до чинників консолідації суспільства можна віднести: економічні фактори (наприклад, розробка і реалізація урядом моделі економічного розвитку країни, реалізація реформ, справедливий розподіл благ тощо), ідеологічні

(популяризація національної ідеї, реалізація стратегії держави, наприклад, євроатлантичного курсу), розвиток громадянського суспільства тощо.

Іншими факторами, які заважають консолідації нації виступають: транснаціональний лобізм, який має власні економічні та політичні інтереси, що часто суперечать українським; неефективність українських політичних еліт як гравців і повноправних суб'єктів на міжнародному рівні через корумпованість і управлінську модальність; складності в імплементації європейського та міжнародного законодавства в Україні. Консолідація українського суспільства навколо демократичних цінностей, стратегічно формує прозахідну архітектуру національної безпеки та оборони, протиставляючись російській. Тому покращення за рахунок цього необхідних безпекових показників, змушує українців цілеспрямовано посилити процес своєї інтеграції у консолідовану демократію [260].

Якщо у громадян назріла незадоволеність умовами свого життя і відсутня адекватна реакція з боку правлячої еліти, коли наявною є хибна необґрунтовано політика, то, можливо, вірною стратегією є вихід на раціональний конфлікт з існуючим режимом. В іншому випадку для суспільства складно змінити політичну систему, або конкретну ситуацію на краще. Політичний діалог і цивілізовані суперечки в цьому випадку є найоптимальнішими механізмами демократії.

Варто згадати слова Д. Белла, який зробив прогноз, що конфлікти у майбутньому будуть ґрунтуватись настільки на матеріальних питаннях, ідеологічних суперечностях, скільки на неадекватностях разів певних соціальних груп, наших традиційного раціоналізму і експреси візьми, етносів професіоналізму. Традиційні соціальні конфлікти будуть переміщатись з однієї сфери в іншу, а протиборство певних класів в економічній сфері, коли люди прагнули отримати переваги у статусах, впливові, привілеях, в нинішніх умовах перейшли у політичну сферу. [11, с. 21-22]. Сьогодні є наявною «економізація» політичних конфліктів і процесів. Нові відносини на глобальному рівні складаються не через стрімку військову окупацію державою агресором країн, які є слабшими або менше захищеними, а шляхом пролонгованого політичних

конфліктів, влади енергоносіїв, які впливають і витісняють національну модель держави. Крім того, політичні конфлікти, зокрема перманентно-локальні, вибудовують новий варіант конфігурації глобального світу [47].

Висновки до 2 розділу

Проаналізувавши роль політичної культури у житті суспільства, можна стверджувати, що вона виступає як чинником, так і результатом консолідації суспільства. Крім того, наявний діалектичний взаємозв'язок між політичною культурою і політичним діалогом, оскільки вона, разом з іншими чинниками, формує, спрямовує і коригує зміст і форми політичного діалогу. Крім того, політична культура концентрує в собі соціально-психологічні фактори, які впливають на зміни політичної системи суспільства.

Національна ідентичність має потужний консолідуючий потенціал у контексті розбудови політичного діалогу. Люди виробляють ціннісні орієнтації і відповідні форми поведінки, які перетворюють політичну культуру в сукупність субкультурних утворень, що характеризують наявність у їх носіїв відмінностей у ставленні до влади та держави, правлячих партій, у способах політичної участі.

Можна стверджувати, що чим вище рівень політичної культури, чим більш консолідованим є суспільство, тим реалізується більш конструктивний, змістовний, демократичний політичний діалог. Демократична, правова держава з усталеною багатопартійною плюралістичною політичною системою, толерантним ставленням до інших людей та їх інтересів має постійний діалог між владою і громадянами.

Проаналізовані особливості політичних субкультур, які є частиною загальної культури нації, є сукупністю однорідних ціннісних орієнтацій і відповідних їм форм політичної активності громадян та груп. Виокремлено наявність різних політичних субкультур та регіональних національних ідентичностей в Україні, які використовуються РФ в умовах російсько-

української війни для створення або підживлення конфліктів в українському суспільстві.

Розглянуті політичні субкультури екстериторіального характеру (національно-демократична, національно-радикальна, субкультура українських росіян та інерційна комуно-більшовицька культура) в контексті використання їх як основи для маніпулятивних політичних технологій.

Очевидною є кореляція цінностей, особливостей субкультури громадян з політичним вибором, наявною суспільно-політичною ситуацією та ставленням до зовнішньополітичної стратегії держави. Нині більшість українців підтримують курс держави на євроатлантичну інтеграцію, демократизацію суспільства та побудову прозорих відносин із владними структурами.

Встановлено, що під впливом зовнішньої загрози (російсько-української війни), збільшення довіри до громадських організацій (активізації волонтерського руху), діалогу в суспільстві відбулось утвердження та подальший розвиток національної ідентичності для більшості українців.

Проте залишається небезпека від наслідків конкуренції української та російської ідентичностей на теренах України. Російська ідентичність, на відміну від проєвропейської, може негативно впливати на українську національну ідентичність через застосування маніпулятивних технологій та створення ілюзії «нерозрізнення» та єдності націй. Важливим є побудова діалогу з громадянами всіх регіонів України, в тому числі ТОТ, для консолідації суспільства і подальшого розвитку національної ідентичності.

Запропоновані механізми консолідації українців, зокрема, за допомогою спеціальних онлайн-платформ, каналів у соціальних мережах для розвитку політичного діалогу між представниками різних регіонів. Такі політичні діалоги доцільно організовувати на всіх рівнях.

Важливими компонентами для побудови політичного діалогу є менталітет і традиції українців. Найяскравіше проявляються риси, які важливо врахувати для розробки стратегії консолідації суспільства. Це: домінування емоцій та почуттів над інтелектом і волею; індивідуалізм; інтровертність; кордоцентризм; толерантність; антеїзм; селянськість; орієнтація на малий гурт,

екзекутивність, що пов'язана з домінуванням у психіці українців жіночого начала, яке орієнтує людину на репродуктивно-відтворювальну діяльність, уникнення наднормативності, нестандартності та ін.

Менталітет є стійкою структурою, але під впливом зовнішніх факторів, зокрема, криз (війни) деякі риси менталітету зазнали змін. Російсько-українська війна загострили почуття патріотизму українців, актуалізувалась потреба у самовизначенні, відродились національні традиції та гостре бажання захистити українську культуру та європейські цінності. Розглянуто політичний конфлікт і кризу (війну) як деструктивні чинники побудови політичного діалогу, що спонукають до пошуку шляхів розв'язання актуальних політичних проблем. Під політичним конфліктом мається на увазі протистояння, протиборство політичних сил, які уособлюються політиками, політичними елітами, громадськими організаціями, політичними партіями та ін. Йдеться про політичний діалог між суб'єктами з протилежними цінностями, поглядами, інтересами, цілями, які детерміновані місцем і роллю у системі влади.

Проаналізовано деякі види політичних криз: урядова, парламентська, конституційна, зовнішньополітична (міжнародний) і загальнонаціональна. Кожна з цих криз має особливості та специфічні риси, що призводить до різних політичних наслідків. Охарактеризовано їх прояви та зроблено висновок, що в Україні відбулись всі кризи політичного розвитку, які характерні для суспільств перехідного (транзитивного) типу: криза ідентичності, криза участі, криза розподілу, криза легітимності, криза проникнення тощо.

Такому стану сприяли фактори: низька спроможність державних інституцій та органів влади неефективно виконують свої завдання і функції, високий рівень корупції, що спричинив недовіру до інструментів демократії та держави в цілому. Одним із тривожних моментів є ситуація, що пов'язана з партіями та недовірою до них з боку громадян. Часто політичні партії не виконують головні свої завдання, зокрема, відстоювання інтересів громадян. Це поглиблює суспільно-політичну кризу. Запорукою успішної консолідації демократії є її всебічна легітимація, коли головні політичні актори розуміють демократичний режим є найкращий варіант серед тих, що можна реалізувати.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ

3.1 Дипломатія і лобізм в Україні як форма політичного діалогу між владою і громадянським суспільством

Досить давно у політичній, суспільно-економічній та інших сферах існує тенденція до збільшення числа проблем, які намагається розв'язати і вирішує виключно влада. Така ситуація має численні причини, включаючи значний дефіцит ресурсів, наприклад, таких як кадрові, фінансові, технічні та інші. З практики відомо, що зустрічаються чиновники, які дбають виключно про свої інтереси та мають шляхи їх просування. Якщо знаходяться люди, які потребують допомоги у просуванні їх інтересів, то такі чиновники супроводжують цей процес за певну винагороду. Така ситуація, в результаті, підживлює корупційні зв'язки. Отже, виникає запитання про те, як розірвати цей небезпечний ланцюг, враховуючи інтереси всіх учасників взаємодії? Крім того, проблеми можуть бути політичними, які в результаті будуть стосуватись всього суспільства і всіх сфер життєдіяльності [61, с. 403]

Один з можливих шляхів забезпечення взаємодії між владою і суспільством та ефективного механізму вирішення актуальних суспільно-політичних проблем, може бути розглянутий громадський лобізм (ГЛ) як одна з форм політичного діалогу. Він відноситься до скоординованої практики захисту інтересів або є впливом на законодавців і посадових осіб громадськими організаціями з метою досягнення згоди та прийняття конкретного рішення. Мова йде про лобізм як цивілізований варіант діалогу, коли просуваються інтереси окремих осіб або організацій, які відповідають загальнонаціональним інтересам і мають важливе значення для всієї держави [61].

У першому розділі було зазначено, що ГД і ГЛ доцільно вважати формами політичного діалогу, адже є взаємодія, мета, учасники тощо. Але ці форми і,

одночасно, різновиди мають свої особливості, переваги і недоліки яких аналізуються різними авторами.

Лобізм, як феномен, що має позитивно та негативно забарвлення, привертав увагу як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, серед яких відомі Т. Богиня, Б. Биковиця, Ю. Ганжуров, М. Дюверже, А. Коваленко, Н. Михальська, М. Недюха, І. Немчинов, О. Малишенко, М. Обушний, В. Нестерович, О. Парфімович, О. Рамадан, О. Ткач, М. Федорін, Т. Яровой та інші. Активно розроблялось це поняття у таких розвинених країнах, як США, Великобританія, Литовська республіка, Японія та інші.

Проте політична і правова система в сучасній Україні характеризуються відсутністю офіційно встановленого інституту лобізму. Наразі в Україні ніхто не заперечує того, що існує неофіційний лобізм на всіх рівнях влади. Проте виникають суперечливі думки щодо необхідності встановлення законодавчого регулювання цього процесу. Лобіювання здатне передбачати, або породжувати суперечності, конфлікти між різними суспільними групами, відкриваючи цим можливості для зловживання. Крім того, повністю уникнути такої ситуації неможливо. Тому законотворці в багатьох країнах працюють над визначенням правових мереж для цього явища. Без сумніву, Україні також потрібне законодавче регулювання лобістської діяльності [197].

Наслідками відсутності механізму регулювання лобізму є такі. З одного боку, нечіткі та для багатьох незрозумілі прав та обов'язків учасників, а з іншого боку, призводить до неможливості громадянам отримати правдиву інформацію про осіб, хто підтримує певну ініціативу, або ініціює чи вчиняє певні дії. Наявність такої інформації є важливою складовою політичного процесу, оскільки надає інформацію про причини дій посадовців та групи, які сприяють прийняттю конкретного рішення [139].

Тому важливо проаналізувати роль та шляхи підвищення ефективності ГЛ як інструмент діалогу в Україні. Походження цього терміну пов'язують з англ. словом lobby – прогулянковий майданчик, критий, коридор. У 1553 р. цей термін вживався для позначення майданчика для прогулянок в монастирі. Але політичного забарвлення воно було це слово у XVIII ст. в Америці, де його

вживали для опису практики купівлі голосів за гроші у конгресі. У Великій Британії у ті часи такий вид політичної діяльності вважався нечесним, і термін «лобіювання» почали використовувати лише у ХХ ст., а потім він закріпився в інших державах [138].

Явище лобізму було і в період існування радянської політичної системи. Тоді сформувалися традиції та усталені уявлення, що перейнялись практично у таких самих формах новою українською політичною системою. Ці традиції базувались на використанні особистих контактів і незаконних методах, відсутності реальної конкуренції інтересів, максимальної непрозорості всіх механізмів лобіювання. Донедавна саме поняття «лобізм» в українському суспільстві мало негативне забарвлення, а назвати людину лобістом прирівнювалось до критики, певного докору щодо використання незаконних методів впливу. Проте на Заході існування як професійних, так і громадських організацій вважається прийнятними методами впливу на законодавчу і виконавчу владу, а відношення до них поступово стає лояльним [138].

В сучасному українському політикумі лобіювання сприймалося як практика, пов'язана з «протекціонізмом», «корупцією», зокрема «політичною корупцією», «підкупом» та «хабарництвом», що мало кримінальну складову. Діяльність професіоналів, які цим займалися, була «тіньовою» [274, с. 261]. Отже, важливо чітко визначити та знайти раціональний корисний зміст цієї категорії, і тоді можна визнати його складовою демократичного процесу. Одним з ранніх визначень цього поняття є тлумачення американського політолога Д. Трумена. Він визнав лобізм природним правом громадян на артикуляцію і представлення своїх інтересів через лідерів, які відносяться до впливових груп [317].

Узагальнюючи, лобізм можна представити як процес взаємодії між юридичними та фізичними особами, представниками та органами влади, спрямованої на розробку та прийняття законів, законодавчих актів адміністративних, політичних та інших рішень у власних інтересах або інтересах певних замовників. У цьому дослідженні ГЛ є механізмом впливу безпосередньо на органи влади і сам процес прийняття рішень через кілька способів, таких як:

1. Залучення неурядових громадських організацій до впливу на органи влади та прийняття рішень.
2. Передача інформації тим, хто приймає рішення.
3. Представництво інтересів конкретних соціальних груп та організацій, що включає оформлення, вираження і реалізацію цих інтересів.
4. Підготовка до прийняття важливих рішень та підготовка до діалогу [61].

На прикладі розвинених держав світу можна побачити звичне співробітництво між центральними та місцевими органами влади з громадськими організаціями, які відносяться до різних галузей. Останні не тільки беруть участь у розробці та втіленні програм політичного, соціально-економічного, культурного розвитку національного та регіонального рівнів, але також виконують окремі управлінські та контрольні функції у різних процесах. Україна має значний потенціал для розвитку громадського лобіювання, оскільки суспільство представлене різними соціальними групами, які мають власні інтереси та потреби, тим більше в умовах реалізації євроатлантичної стратегії.

По-друге, лобізм стає певним провідним засобом для представлення інтересів різних політичних, економічних та соціальних груп в умовах становлення політика правової системи, коли ще є недосконалою діяльність представницької влади.

По-третє, вирішення конфліктів інтересів вимагають ефективного обміну інформацією між тими, хто займає керівні посади, і тими, на чий інтерес влада впливає.

У різних державах існують різні способи регулювання цієї процедури. В США, наприклад, є цікава модель для наслідування. У 1946 році у Сполучених Штатах був прийнятий спеціальний закон (Federal Regulation of Lobbying Act), який спирався на Першу поправку до Конституції США, гарантуючи громадянам право звертатися до офіційних органів із скаргами. Згідно з цим законом, лобісти повинні були обов'язково реєструватися (важливий елемент прозорості) у секретаря Сенату та у клерка Палати Представників, надаючи інформацію про сферу своїх інтересів [61].

Лобіст також повинен скласти письмову заяву під присягою, в якій вказується кілька важливих даних: назва та адреса організації, для якої він працює; ім'я та адреса особи, яка була наймана для цієї діяльності; строки угоди про найм; сума наданої винагороди, яка йому виплачується; мета і обсяг коштів, виділених на поточні витрати. Слід відзначити, що закон не встановлює обмежень на фінансування лобіювання, але він забороняє використовувати федеральні кошти. Крім цього, лобіст повинен подавати відповідним органам фінансовий звіт чотири рази на рік.

Важливо відзначити, що в багатьох західних країнах немає окремих законів про лобізм, але норми, які регулюють таку діяльність, є складовими інших законів. До прикладу, у Федеративній Республіці Німеччина такі норми є в Кодексі поведінки членів Бундестагу та Положенні про реєстрацію об'єднань та їх представників перед Бундестагом, що датовані 1972 р.. Згідно з цим Кодексом, депутати можуть отримувати гроші за роботу над важливими питаннями, які розглядаються у парламентських комітетах. Проте, найголовніше, що вони зобов'язані заздалегідь оголосити про свою участь в таких лобістських активностях. Крім того, у разі заперечення депутатом факту лобістської діяльності, його доходи оподатковуються за вищою ставкою [61].

Отже, на даний момент термін «лобіювання» офіційно зафіксований у законодавстві Австралії, Великої Британії, Грузії, Канади, Литви, Німеччини, США, Польщі, Угорщині, Франції, а також у правових актах Європейського Союзу та Ради Європи та ін.. Україна спробувала легалізувати лобіювання тричі: в 1999 році, 2003 році та у 2009-2010 рр., але ці спроби не вдалися. Це свідчить про те, що перед прийняттям спеціального закону необхідна відкрита робота та дискусія щодо роз'яснення сутності лобіювання, як ефективного цивілізованого інструменту взаємодії між бізнесом та владою.

Важливо розуміти, що в Україні лобізм має свою унікальну форму, оскільки у нас розвивувався процес «завойовування» політичних партій національним бізнесом (про це йшлося у попередньому розділі), що є нехарактерним для інших держав. Це можна розглядати як одну з можливих стратегій захисту бізнесу в умовах демократії в Україні. Важливо зауважити, що

лобізм є невід'ємною частиною української реальності, крім того, сучасний період характеризується інтенсифікацією лобістської діяльності на всіх рівнях. Однак, необхідно відзначити, що в українському політикумі складно назвати лобізм абсолютно демократичним фактором [126].

Нещодавно можна помітити зростання рівня кваліфікації та активності галузевих організацій і громадських об'єднань, а це, у свою чергу, призводить до збільшення їх впливу на прийняття ключових рішень в Україні. Громадяни відчують цінність спільної розробки рішень і колективного представництва інтересів під час діалогу з владою. Проте, для налагодження цієї взаємодії з владою потрібно прийняти відповідні закони (правила гри). Функція лобізму полягає у виконанні соціальної посередницької ролі між громадянським суспільством і державою, а також сприянні «обміну інформацією» під час процесу законотворчості [122].

Французький політолог М. Дюверже вказав на те, що законодавці намагаються легалізувати лобізм і перетворити його з «кримінального процесу в інформаційний», тобто виходити за межі прямого підкупу та купівлі голосів через «непрямий» інформаційний вплив, який базується на об'єктивній інформації, підтверджуючи обґрунтованість інтересів і вимог щодо очікуваних рішень влади. Під час розробки та прийняття законів, а також при інтерпретації законодавчого або будь-якого нормативного акту, урядовці використовують не лише свої знання та професійну підготовку, але й обсяг та характер інформації, якою вони володіють [126].

У Верховній Раді України було зареєстровано декілька законопроектів «Про лобіювання». На 1 жовтня 2015 р., під час свого засідання, Експертна група, яка діяла в рамках Робочої групи зі створення цього законопроекту при Комітеті Верховної Ради України з питань запобігання та протидії корупції, розглянула всі коментарі та зауваження до основного тексту концепції законопроекту. Ці зауваження надійшли від народних депутатів України та були внесені для розгляду після проведення двох попередніх фокус-груп з лобістами комерційних та некомерційних організацій. Останні законопроекти про лобізм були оприлюднені у 2020 р. [96].

Безперечно, концепція проектів Закону України «Про лобіювання» передбачає оптимізацію комунікації між правлячою елітою та суспільством, забезпечення рівних прав та можливостей всіх громадян, громадських організацій та бізнес-структур у впливі на державні органи влади та їх представників під час формування та реалізації державної політики. Така ініціатива спрямована на підвищення прозорості та ефективності роботи державних органів та активізацію їх взаємодії з громадянами і громадськими установами, при умові виключення корупційних проявів у цій сфері [61; 69].

Але, враховуючи специфіку соціального, політичного та економічного розвитку в українському суспільстві, для підвищення ефективності ГЛ необхідно враховувати й багато інших факторів. Це включає в себе розуміння всіх нюансів функціонування державного апарату, власне процесу ухвалення рішень, психологічні особливості керівників і міру впливу їхнього найближчого оточення. До прикладу, простий спосіб блокування будь-якого рішення полягає в направленні його на узгодження до різних інституцій, міністерств і відомств, які, найчастіше перевантажені роботою або такі, що не мають можливості надати належної уваги цьому питанню [61].

Специфікою практичної реалізації українського лобіювання, за висновками аналітиків, є домінування стратегій лобіювання, що містять в собі взаємодію з Кабінетом Міністрів та Адміністрацію Президента. Це підтверджується значним обсягом законодавчих ініціатив, що виникають і приймаються відповідними державними органами. Причиною такої практики є складність проходження законопроектів у Верховній Раді та висока ефективність методів «внутрішнього, прихованого» лобіювання в Кабінеті Міністрів України. Результати опитування, що проводилось журналом «Комп&ньюн», підтверджують, що найприбутковішим є «приховане» лобіювання в Україні, що відбувається в кабінетах. Термін «кабінетне» походить від скорочення «Кабмін» [61].

Постанова Кабінету Міністрів є найефективнішим засобом, ніж закон. Вона набирає чинності з моменту підписання і не потребує трьох читань у Верховній Раді. Це значно зменшує витрати фінансів для замовників. Постанова

дозволяє уникнути зайвої публічності, розголошення інформації, що у певних випадках дуже важливо. Основним методом лобіювання у Кабінеті Міністрів є, так званий, «коридорний лобізм», який полягає, насамперед, в просуванні потрібного для певного кола осіб. рішення. У ієрархії офіційних посад і реальному впливові на процес ухвалення рішень є суттєві розбіжності. Тому учасники лобіювання уважно вивчають вплив і місце ключових осіб та ступінь їх впливу на керівництво, включаючи навіть осіб, які не входять до офіційних інституцій [266].

Лобістські можливості різних груп інтересів далеко не однакові. Як відомо, імовірність реалізації інтересів тих або інших груп залежить від комплексу можливостей, якими ця група і члени групи володіють. У число найбільш істотних можливостей входять: близькість до особи або організації, що ухвалює рішення; наявність коштів, достатніх для всього комплексу дій, що забезпечують реалізацію інтересу, можливість впливу на засоби масової інформації. Оцінюючи всі можливості фахівці зазначають, що лобістський потенціал організацій прямо пропорційний економічному значенню галузі або господарської одиниці, яку вони представляють. У шахтарів, машиністів локомотивного депо набагато більше можливостей лобіювати свої інтереси, ніж у працівників соціальної сфери, науки. Лобістські можливості громадської організації часто залежать від особистого авторитету лідерів [61].

Оскільки громадське лобіювання відбувається, в першу чергу, на рівні міжособистісних відносин, значну роль у цьому відіграє особа, яка керує громадською організацією або особа, яка намагається вплинути на процес прийняття рішень. Тому в сучасних умовах лобістом має бути впливова особа, яка має зв'язки із «потрібними» людьми. Це, можливо, перший етап розвитку громадського лобізму, коли вирішальну роль відіграє особа, діяльність якої є оптимальною. Наступним етапом має бути розвинутий лобізм, де особисті зв'язки виконуватимуть другорядну роль [61].

Крім зазначених чинників і особливостей розвитку ГЛ, важливим моментом є прогнозування ефективності лобіювання. Визначити і проаналізувати наслідки такої діяльності та міру оптимальності для суспільства

можна за допомогою теорії ігор, яка дозволяє обрати найкращу стратегію, яка буде оптимальною як для організації, так і суспільства. Такий метод дозволить мінімізувати ризики від прийняття певних рішень на законодавчому рівні [124].

Отже, важливою є легалізація громадського лобізму, який, на погляд дисертантки, є однією з форм діалогу. Суспільний контроль здатний покласти край зловживанню владою, але не може примусити депутата і, тим більше, чиновника реально перейматись турботами простих людей, проявляти ініціативу в пошуку нових розв'язань суспільних проблем. Тому впроваджувати реальне народовладдя і постійно ініціювати розв'язання актуальних проблем здатні лише ті, кого ці проблеми торкають [61].

Очевидно, що в процесі демократизації українського суспільства кількість діючих в Україні суб'єктів громадської лобістської діяльності безперервно збільшуватиметься. Їхня діяльність відбуватиметься в умовах конкурентної боротьби, результатом якої стане більш об'єктивне врахування потреб соціально–економічних і політичних структур суспільства. З часом такий шлях спричинить ухвалення законодавчих актів про лобізм [61].

Проте вони в разі їхнього прийняття навряд чи неухильно виконуватимуться. Найвірогідніше, вони сприятимуть встановленню певних меж впливу лобістських груп, забезпеченню відкритості цього процесу. А це, безперечно, стане основою для створення цивілізованої системи плюралістичного громадського лобіювання. Проблематика ГЛ потребує наукового осмислення як у правовому полі, так і з точки зору розвитку громадянського суспільства, зокрема, підвищення рівня політичної культури і свідомості громадян [61].

Тепер коротко звернемося до громадської дипломатії (ГД) як форми діалогу політиків і суспільства. Політичні відносини різних рівнів нині зазнали істотних трансформацій. Процеси глобалізації, активізація діяльності ГО, поширення новітніх комунікаційних технологій супроводжуються як появою нових акторів, так і створенням нових механізмів налагодження політичного діалогу. Нині громадський рух інтегрований у світові політичні процеси, зокрема, через таких головних суб'єктів політиці, як не урядові ГО. Вони стали

вагомими акторами міжнародного суспільно-політичного життя, сформувавши, так званий, другий рівень дипломатичних відносин — ГД [72, с. 106].

Під ГД найчастіше розуміють новий вид традиційної дипломатії, засіб взаємодії між державами, в рамках якого вони намагаються впливати на національні інтереси один одного, не вдаючись до застосування сили [146]. Однак, на відміну від традиційної дипломатії, без посереднім об'єктом зовнішньої політики, яка реалізується засобами ГД, є не влада іншої держави, а певні цільові аудиторії, громадськість.

Відповідно, ГД може виступати особливим способом взаємодії, механізмом узгодження інтересів, побудови діалогу між суб'єктами політичної комунікації. Під політичним діалогом у наявному дослідженні мається на увазі двостороннє спілкування політичних суб'єктів у формі публічного висловлення своїх політичних поглядів, оцінок з метою з'ясування інтересів один одного, пошуку спільної позиції, досягнення згоди або компромісу [178]. ГД сформувалася у свій час, коли був період «холодної війни» та домінування традиційних ЗМІ (телебачення і радіо). Однак сьогодні вона суттєво змінюється, що спонукає до переосмислення її концептуальних засад і актуалізує її дослідження як форми діалогу [236].

Нині цифровізація, глобалізація привели до трансформації традиційної дипломатії, яка має нову форму – цифрова дипломатія (або інтернет-дипломатія, дипломатія соціальних мереж, електронна дипломатія). Це новий напрям публічної дипломатії, який забезпечує не лише одностороннє інформування аудиторії за допомогою сучасних ІКТ, а й дозволяє здійснювати обмін текстовими повідомленнями, фото- та відео контентом з метою зміцнення дипломатичних відносин. Основні відмінності цифрової дипломатії від класичної публічної дипломатії полягають у ширшому доступі до інформації, ефективній взаємодії між окремими особами та організаціями у більшій прозорості [178, с. 126].

Проте розглянемо саму суть такої форми діалогу. ГД, як наукова категорія, привертає увагу багатьох науковців (Я. Меліссен, Дж. Най, Н. Кулл, М. Леонард, Ф. Сейб, К. Россу, А. Буланов, Н. Качинська, А. Лузан,

Є. Макаренко, О. Новакова, І. Слісаренко, О. Тищенко-Тишковець, І. Сухорольська, Ц. Чжан, В. Ціватий та ін.) [236].

Однак її роль і місце в сучасних політичних відносинах є недостатньо дослідженими, а можливості ГД для реалізації політичного діалогу потребують детального теоретико-прикладного дослідження. Як зазначалось, у літературі під ГД часто розуміли діяльність державних органів щодо впливу на закордонні організації та процеси з ними пов'язані. У вітчизняній літературі паралельно використовуються терміни «публічна дипломатія» і «громадська дипломатія», але деякі аналітики під ГД часто розуміють процес, не пов'язаний із державою та її інституціями [237].

Тим часом, під цим поняттям мається увазі більш широкий спектр напрямків діяльності: від зарубіжного мовлення до освітніх обмінів. Звичайно, ГД нерозривно пов'язана із сферою PR. Останнім часом помітна тенденція до поєднання можливостей вітчизняної та закордонної аудиторії, відповідного досвіду під час обговорення міжнародних проблем [316].

Це природно, коли аудиторії (наприклад, громадськість) розуміють одна одну і поза державою. Проте держава контролює інформаційний простір у різний спосіб, тому існує певна розрізненість. Звичайно, громади як певні соціальні групи, рідко здійснюють міжнародну діяльність, на відміну від органів влади різних рівнів, бізнесу, або ж громадських організацій. У випадку останніх, то влучним є термін «громадянська дипломатія» («citizen diplomacy») [238; 239]. Використовуючи термін «ГД», найчастіше мається на увазі активність громадських організацій у міжнародних відносинах поряд із державними органами. Однак цей вид дипломатії спрямований й на досягнення порозуміння, побудову довірливих діалогових взаємовідносин між народами і цивілізаціями.

Проте зазначимо, що цільовою аудиторією ГД є громадськість різних держав, об'єднань громадян та ін. Можна запропонувати типологію цільових аудиторії, що включає такі групи: ЗМІ; комерційні та некомерційні організації; політичні еліти та лідери; органи публічної влади, включаючи представників всіх гілок та рівнів влади тощо [283, р. 281].

Однак можна виокремити близько 200 цільових груп громадськості на основі мети конкретних ситуацій та PR проектів. Суспільно-політична практика підтверджує, що розвинені неурядові організації у державі можуть взяти на себе, так звану, функцію провідників громадської дипломатії, зміцнюючи взаємини між громадянськими суспільствами різних держав.

Відомий американський політолог Гарвардського університету Дж. Най вважає, що «третім вимір публічної дипломатії є розвиток довгострокових відносин з ключовими особами протягом багатьох років шляхом надання стипендій, обмінів, тренінгів, семінарів, конференцій, а також доступу до каналів ЗМІ» [301]. Зрозуміло, що у цих сферах найуспішніше працюють неурядові організації. Яскравим прикладом, на погляд автора, може слугувати діяльність таких організацій як Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX), Freedom House, Transparency International то що. Сучасна ГД розвивається досить бурхливо через вплив нових технологій [61]. Зокрема, йдеться про збільшення інтернет-користувачів у державах, які розвиваються. Наприклад, приблизно 82% українців користуються інтернетом хоча б раз на тиждень, а з них 78% користуються практично щодня [16].

Природним наслідком розвитку інтернету стало поширення технологій Web 2.0, що надало можливість активним користувачам створювати Web content. Крім того, важливим фактором є розповсюдження мобільного зв'язку із широкими можливостями для комунікації і побудови діалогу. Результатом цього є те, що громадський активіст за допомогою сучасних технологій може створювати і розповсюджувати новини (навіть для міжнародної аудиторії) на якісно новому рівні. У світовому політичному вимірі це приводить до формування множинних ідентичностей та зменшення значення територіальної приналежності. Наступним важливим чинником розвитку ГД, як механізму побудови політичного діалогу, зростання кількості недержавних акторів на міжнародній арені, які виконують різні ролі. Серед них є найпомітнішими міжнародні ЗМІ, неурядові організації і транснаціональні корпорації. В цьому процесі важливу роль зіграли нові мас-медіа, зокрема, соціальні мережі, які сприяють обміну інформацією між громадянами різних держав, активізують

політичну поведінку, сприяють розв'язанню глобальних і регіональних проблем тощо. Активне використання «Twitter», «Facebook» та ін. комунікативних технологій стало вагомим чинником у побудові діалогу між громадянами України і Росії, України і країн Заходу та ін. [76].

Звичайно, неурядові громадські організації мають свої сайти в Інтернеті. Проте, часто саме у соціальних мережах відбувається активна взаємодія між громадянами і організаціями, які відносяться до різних держав. У віртуальному просторі обговорюють проблеми, проводять семінари, конференції і організують спільні політичні акції. Таким чином, вибудовується політичний діалог між громадськими організаціями, активними громадянами, що сприяє обміну досвідом, підвищенню рівня культури і свідомості громадян, створенню правдивих уявлень про певні політичні події тощо [75].

Міжнародні неурядові організації сьогодні конкурують з державними у виконанні певних суспільних функцій [288]. Такі організації мають певні переваги перед урядовими структурами, серед яких, можна виокремити те, що вони цілі виражають просто, доступно і зрозуміло. Вони налаштовані на конструктивну реалізацію конкретних завдань, які відносяться до сфери їх компетенції, досить легко домовляються і тому ефективно співпрацюють. Крім того, такі організації сміливо висловлюють свої погляди, оскільки є досить незалежними у порівнянні з дипломатами тощо.

Отже, робота міжнародних неурядових організацій є чинником змін у державній монополії на прийняття політичних рішень, отримання політичної інформації що активізує «здорову» конкуренцію та на ринку ідей. Такі нові умови сприяють побудові демократичного діалогу і суспільство поступово стає відкритими, а робота органів влади більш прозорою. Різноманітні неурядові організації сприяють розвитку громадянської позиції, оскільки володіють досить високим кредитом довіри серед населення. Йдеться про вплив на формування ставлення людей до держави, її стратегії тощо [171].

Розглянемо ідеологічний потенціал громадської дипломатії з огляду на функціонування її основних складових. Нагадаємо, що це учасники процесу, обґрунтовані методи і технології. Стосовно мережевих неурядових суб'єктів, то

їм властиві гнучкість, адаптивність, надійність, здатність швидко збільшувати свою чисельність і миттєво реагувати на процеси зміни у міжнародному житті [1]. Вони встановлюють широкі контакти і мають найчастіше хорошу репутацію, що сприяє довірливому діалогу. Проте держави мають інші значні ресурси, до яких можна віднести організаційні та фінансові, визнано законність, досвід та широкі владні повноваження. Раніше громадськість розглядалась як перешкода для реалізації стратегій громадської дипломатії, оскільки громадяни мали незалежну позицію. Сьогодні ситуація змінилась, і можна стверджувати що громадськість має потужний діалогічний потенціал, адже кожний учасник ГД може або додати ваги певному повідомленню, або взагалі спростувати урядову інформацію [326].

Досить пригадати підтримку з боку деяких громадських організацій ідей та позиції Е. Сноудена. Це створює для держави додаткові проблеми у процесі реалізації зовнішнього політичних планів. Допомагають і нові технології, які є сьогодні вельми ефективними, але й досить непередбачуваними. Трапляються випадки, що на початковому етапі певної інформаційної компанії деякі технології та кроки є серйозною перевагою, але згодом ці ресурси використовують опонент і шкодить, використовуючи можливості ГД. Відомо, що влада, за умов авторитарного режиму, ефективно використовує інформаційні технології, не шкодуючи на це ресурси, розгортаючи цілу систему пропаганди. Проте зауважимо, що діяльність уряду Росії, не дивлячись на активне використання новітніх технологій та залучення різних неурядових організацій, не можна вважати новою громадською дипломатією. Адже російська пропаганда має за мету — це маніпулювання свідомістю громадян [271].

Особливе занепокоєння викликала, у свій час (до і після початку російсько-української війни), підтримка російської пропаганди з боку певних українських ЗМІ. Не підтвердження цього, звернемось до результатів дослідження Центру медіа комунікацій «Нова Україна» про поширення в українських ЗМІ міфу про історичну обумовленість і природність захоплення Криму [237]. Яскравим прикладом використання ГД з боку Заходу є підтримка протестувальників на Євромайдані заступником держсекретаря Сполучених Штатів В. Нуланд та позитивна реакція багатьох міжнародних громадських

організацій в Україні та РФ [61]. Прикладом вдалої технології є повідомлення і «політичні неологізми», що за підтримки ЗМІ та українських посадовців, поширює українська громадськість для протидії російській пропаганді, наприклад, «колоради», «терраша», «намкрыш», «путлер», «Луганда», «орки» та інші.

Отож, ГД створила ґрунт для створення певних рекомендацій для суб'єктів комунікації і стала дієвим механізмом для налагодження політичного діалогу. Тут важливу роль хороша репутація учасників ГД і довіра, що підтвердились на практиці. Це посприяло утворенню мереж, які функціонують на добровільних засадах і швидко реагують на зміни, збільшуючи власно присутність багатьох ситуаціях та зменшуючи кількість ресурсів, затрачених на це. До того ж, є потреба у постійному вивченні інформаційного простору з метою виявлення вірусних континентів та їх подальшого використання для своєї мети і протидії супротивниками [178].

Нині важливими елементами інформаційної політики України має стати розвиток ефективного громадської дипломатії і розробка методів для контрпропаганди РФ. Щодо першого пункту, то не варто використовувати методи країни-агресора, а саме, міжнародне телемовлення і підтримка армії «інтернет-тролів» тому, що фінансові можливості України значно менші, ніж у Росії, а конкуренція за аудиторію у світі дуже висока. Проте потрібно максимально комунікувати і залучати громадськість, розкривати різними мовами неправдивість ворожої пропаганди шляхом диспутів, конференцій, телепередач документальних фільмів, які б вирізнялися чіткою аргументованістю, достовірністю та надходить науковим підходом. Для поширення такого контенту достатньо робити якісний інформаційний продукт та надавати широкий доступ до нього [166].

Українську ГД, в першу чергу, потрібно спрямовувати на громадян РФ та інших держав. Успіхи у реалізації реформ будь-якої галузі, мінімізація корупції, самі по собі, створять можливості для розвитку такої дипломатії. А інформаційні приводи будуть будуватись на результатах реальної антикорупційної боротьби у вищих ешелонах влади (у системі правосуддя, прийняття політичних рішень

тощо); наближення політиків та їх способу життя до пересічних громадян; рівність всіх громадян, в тому числі, представників політичної еліти перед законом [66].

Отже, громадська дипломатія як форма діалогу здатна реалізувати національний інтерес певної держави. Суб'єкт громадської дипломатії здійснює її за допомогою різноманітних урядових неурядових структур, а також співпрацює з іншими учасниками міжнародної комунікації. Метою громадської дипломатії є зміна міжнародного середовища відповідно до визначеної стратегії зовнішньої політики.

Для реалізації такої форми політичного діалогу як громадська дипломатія і громадські лобізм потрібно врахувати зовнішні і внутрішні чинники. До внутрішніх чинників відносять:

— історичні особливості державотворення які містять досвід роботи певних до демократичних інститутів, а також певні політичні традиції;

— якість політичної еліти її бажання та вміння реалізовувати демократичні перетворення пропонувати стратегії і тактики, розвиток громадянського суспільства;

— економічні чинники: рівність форм власності захист майнових прав показники розвитку економіки відповідно економічна конкуренція і класова структура;

— соціально-культурні чинники: політико-правова культура, освіченість громадян раціональний підхід населення до важливих політичних рішень.

Зовнішні чинники:

— політична ситуація у державах-сусідах, регіональних та світових лідерів тощо;

— цілеспрямований зовнішній вплив на політичну ситуацію конкретної держави. Такий вплив може бути як конструктивний, так і деструктивний, що спрямований на ослаблення демократичних інститутів.

Громадська дипломатія і громадські лобізм, як форми діалогу, самі по собі сприяють укріпленню громадянського суспільства, а отже і наслідком може бути утворення у майбутньому глобальної громадянської дипломатії.

Виходячи із того, що ГЛ є формою діалогу громадян з владою, виокремимо низку методів лобізму: 1) неформальна – вплив на державних службовців апарату законодавчих і виконавчих органів влади; 2) дорадча – участь у роботі засідання урядового або законодавчого комітетів і комісій, робочих груп, консультативно-дорадчого органу; 3) експертна – підготовка експертних висновків та інших інформаційно-аналітичних матеріалів, їх поширення їх серед представників влади; 4) консультаційна – консультування чиновників щодо положень проекту нормативного акта, обговорюваного в парламенті; 5) правотворча — підготовка і обговорення проекту нормативно правового акту відповідним органом державної влади; 6) робота в сфері Public Relations, контакти із ЗМІ, з впливовими ГО [230].

Аналогічну думку підтримує Е. Летем. Його класифікація була доповнена, враховуючи сучасні реалії. Йдеться про внутрішній лобізм, що здійснюється за допомогою використання особистих зв'язків у вищих ешелонах влади. Людина, яка виступає посередником між лобістом і політиком, володіє теорією «Knowhow» (знати як) + «Knowwho» (знати корисних людей). Цей тип просування лобізму популярний та ефективний у внутрішній політиці держави. Для інших соціальних груп, не дотичних до політики, цей метод практично закритий. Стосовно зовнішнього лобізму, то цей вид діалогу передбачає використання ЗМІ для просування лобізму. Це вплив на політичні інститути держави, шляхом формування позитивного іміджу певної зацікавленої групи через ЗМІ. Головною проблемою є те, що більшість ЗМІ прямо або опосередковано контролюються державою і здійснюють просування інтересів правлячих еліт і створення уявної підтримки народом діяльності, пропозицій влади [290, с. 378].

3.2 Діалогічні виміри електронної демократії в українському суспільстві

Сьогодні інструменти електронної демократії (е-демократії) стали досить відомими і звичними у використанні громадянами. Проте залишається низка питань, пов'язаних із цифровою нерівністю, обізнаністю громадян із можливостями е-демократії, е-урядування, налагодження взаємодії із політиками, а також з приводу певних ризиків. Адже е-демократія є механізмом контролю над діями влади, створює умови для її прозорої діяльності, але й може бути використана для впливу, формування громадської думки щодо прийняття «потрібного» рішення.

Крім того, дедалі більшої актуальності набувають проблеми кібербезпеки, захисту інформації тощо. Відомо, що термін «електронна демократія» в Україні вперше на законодавчому рівні з'явився у Розпорядженні Кабінету Міністрів України № 386 від 15.05.2013 р. «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства», де визначається е-демократія як «форма суспільних відносин, коли громадяни... залучаються до процесів державного управління та державотворення, а також до прийняття рішень на рівні місцевого самоуправління за допомогою використання інформаційно-комунікативних технологій» [204].

У контексті нашого дослідження цікавим є потенціал е-демократії як форми діалогу для консолідації суспільства. Тут є потреба розглянути можливості та різні ризи, враховуючи певну вразливість таких технологій. Відомим дослідником у цій галузі є професор О. Андрєєва, яка всебічно проаналізувала різні аспекти, ризики, форми е-демократії та її використання для об'єднання і розвитку суспільства [4; 6; 7].

Основна складова е-демократії — е-участь — переважно розглядається як залучення громадян до процесу прийняття рішень та розробки політики на різних рівнях. Йдеться про побудову діалогу між громадянами та владою. Виміряти міру розвитку такого діалогу досить складно, адже тут переважатимуть якісні показники, а не кількісні. Тут важливими є доступність до аргументів та

інформації влади для всіх зацікавлених громадян, надання обґрунтованих аргументів учасниками діалогу, обов'язковість рішень, про які домовились і які вироблені в процесі діалогу між представниками влади і громадянами [63].

Проте нагадаємо про «сектори електронної демократії», які складаються з таких: електронного парламенту, електронного законодавства, електронного правосуддя, електронного посередництва, електронного середовища, електронних виборів, електронних референдумів, електронного голосування, електронних ініціатив, електронних петиції, електронної агітації, електронного опитування, електронних дискусій, електронний референдумів, електронних ініціатив, електронного голосування, електронних консультацій, електронних форумів та дискусій [274, р. 15].

З початку 1970-х років проводились аналітичні міждисциплінарні дослідження для виявлення можливостей технологій е-демократії у підвищенні участі громадян у суспільних справах, підвищенні довіри громадян до традиційних політичних інститутів та подоланні правового нігілізму. Ця орієнтація на нові технології була обумовлена пошуком шляху із кризи, що виникла в демократичних інститутах Заходу. На жаль, у різних державах спостерігаються певні тенденції до технократизації різних процесів. Це також пов'язано із необхідністю цифровізації населення, включаючи Україну. У різних публікаціях звучить думка, що використання комп'ютерних технологій поступово вдосконалюватиме роботу політичних інститутів [63].

Однак, є протилежна думка, яка стверджує, що технології «електронної демократії» можуть бути неефективними, оскільки базуються на ідеології технологічного детермінізму [320]. Деякі автори концентрують увагу лише на негативних побічних ефектах розвитку інформаційного суспільства. Однак суспільно-політична практика довела ефективність ресурсів та різних форм е-демократії для покращення взаємодії громадян і влади, налагодження демократичної комунікації.

Але звернемося до практики. Чи відбувається реальний обмін думками між сторонами політичного діалогу? Чи може кожна сторона аргументувати свою позицію? Для демократизації відносин у суспільстві важливим є реальний

діалог, принципом якого є відкрита комунікація правлячої еліти і громадянського суспільства, якщо вони є рівними суб'єктами відносин і мають ресурси для впливу. Звичайно, важливим аспектом є розуміння і зацікавленість громадськості у такому діалозі, готовність до відповідальності і колегіального прийняття рішень.

Проте можливою є побудова й «фальшивого діалогу», коли створюються інструменти е-демократії, а цільовій групі про них не відомо, чи громадяни не мають достатнього рівня компетенції для побудови діалогу з владою, коли використання ресурсів е-демократії для них недоступні тощо. Відсутність результативних практик у сфері е-демократії, недовіра до органів влади чи необізнаність громадян у сучасних механізмах побудови діалогу, сприяють підвищенню недовіри до існуючих чи потенційних сервісів е-демократії [63].

Оскільки, на нині у пересічних громадян немає довіри до того, що механізми працюють, це, відповідно, не стимулює до залучення нових представників цільової аудиторії до діалогічної комунікації. Отже, на даний момент часу ще залишається не високим рівень компетентності громадян стосовно е-урядування загалом, та використання інструментів зокрема. Також, варто зазначити існування недовіри громадян до результативності взаємодії з владою. Це все призводить до того, що процеси е-демократії сповільнюються, а кінцевий споживач (громадянин) послуг не залучається до реального діалогу і процесу прийняття важливих рішень [63].

Таким чином, без активного впровадження громадянської освіти будь-які зусилля з боку органів влади чи інститутів громадянського суспільства щодо розбудови е-демократії, як механізму діалогічної комунікації, виявляться неефективними, а громадськість не знатиме, як ефективно скористатись запропонованими можливостями. Успіх впровадження діалогу залежить не лише від можливостей, які надає влада, чи від високого професіоналізму учасників. Він, у значній мірі, обумовлений регулярністю взаємодії та рівнем мотивації, політичної активності громадян. Можна стверджувати, що основними учасниками, які можуть організувати і налагодити діалог між владою і

громадянами, є політичні та інтелектуальні еліти, зосереджені в громадських організаціях.

Е-демократія нині є механізмом реалізації політичного діалогу, але містить певні проблеми і протиріччя. За певних умов, електронна демократія може бути використана як механізм для застосування маніпулятивних комунікативних технологій для популяризації певних політичних сил.

Відомими інструментами є такі: е-опитування, е-обговорення, е-голосування тощо (наприклад, Портал «Громадське обговорення законопроектів ВРУ»).

В основі функціонування е-демократії лежать такі ідеї:

1. Якість і свободи інформації. Оцінювати інформацію потрібно за значимістю вибірковістю достовірністю та верифікацію.
2. Реординація владних повноважень означає перерозподіл повноважень між державою та громадянами.
3. Координації гармонізація приватних і публічних інтересів шляхом узгодження позицій і прийняття важливих рішень.
4. Інформаційна правова забезпеченість. Особливу увагу тут потрібно приділити ЗМІ.
5. Електронна участь і особа система ідентифікації.
6. Загальна доступність механізмів е-демократії.
7. Інформаційна безпека потрібна для розробки якісного правового забезпечення в галузі інформаційної безпеки.
8. Громадянська участь це повноцінна залученість інститутів громадянського суспільства і формування механізмів е-демократії [50].

Узагальнивши ті оцінки ефективності ІКТ у цих політичних процесах, які панували на межі століть серед прихильників електронної демократії, сформулювала її три основні функції:

Підсумовуючи оцінки ефективності використання ІКТ у процесах, пов'язаних з електронною демократією, Р. Цагарусяну запропонувала три її основні функції:

1. Е-демократія сприяє покращенню пошуку та обміну політично важливою інформацією між урядами, державними адміністраціями, представниками, політичними та громадськими організаціями та окремими громадянами.

2. Е-демократія підтримує проведення публічних дебатів, обговорень та формування громадських організацій та спільнот.

3. Електронна демократія сприяє активізації участі громадян у процесі прийняття політичних рішень [318, р. 233].

Завдяки законодавчому впровадженню [95] та подальшій популяризації е-петицій та е-звернень, ситуація в питанні е-демократії помітно покращилась. Поява е-петицій на загальному тлі збільшення кількості користувачів традиційно популярних в Україні соціальних мереж, певною мірою, посприяла й збільшенню кількості е-звернень від жителів громад, які підтримали відповідні е-петиції. Втім, як засвідчує практика, флагманами е-демократії здебільшого є територіальні громади великих міст. Що стосується громад сіл та селищ, то сьогодні значна їх частина потребує дещо більшої уваги, передусім з боку тих проектів міжнародної технічної допомоги, які фінансують та/чи реалізують проекти в Україні за напрямком е-демократії [39].

Проте варто зауважити, що С. Наумкіна аналізує європейські парламенти, які забезпечують інституційну платформу для взаємодії посередницьких політичних акторів: партій, груп інтересів, соціальних рухів, які пов'язують їх із суспільством. У цьому сенсі парламент є ключовою структурою представництва, навколо якого обертаються всі найважливіші політичні питання. Це простір для організації діалогу [165].

В контексті розгляду побудови політичного діалогу правлячої еліти і громадян, можна сформулювати наступні функції електронної демократії:

- посилення участі, ініціативності та залучення громадян до діалогу на всіх рівнях: національному, регіональному та місцевому рівнях;
- покращення прозорість процесу прийняття рішень політиками, а також підзвітність політичних інститутів і політичних діячів;

- оптимізація зворотної реакції органів влади та місцевого самоврядування на звернення громадян, ГО;
- сприяння публічним дискусіям, побудові діалогу та привертання уваги громадян до процесів прийняття відповідними органами важливих суспільно-політичних рішень;
- розвиток горизонтальних зв'язків, а також посилення впливу громадськості на владу та на процес ухвалення нею рішень.

Діалогічні виміри е-демократії надають можливість громадянам:

- активізувати участь, ініціативність, вмотивованість громадян на всіх рівнях політичного життя;
- сприяти прозорості прийняття рішень і роботи демократичних інститутів [165];
- організувати зворотній зв'язок між органами влади, місцевого самоврядування і громадянами;
- сприяти налагодженню публічних дискусій для прийняття обґрунтованих рішень;
- швидко та якісно розбудовувати горизонтальні зв'язки, а також посилювати вплив громадян на структури влади [63].

Звичайно крім значних переваг є сенс звернути увагу на певні проблеми і ризики. До них можна віднести:

- незначну залученість людей старшого покоління та мешканців сіл до обговорення питань і прийняття рішень;
- страх громадян через можливе викрадення чи незаконний збір та використання персональної інформації;
- недовіру до інструментів е-демократії через можливість зловживання ними з боку політиків.

Відомо, що 8 лютого 2022 р. у державному додатку «Дія» з'явилася функція для опитування громадян. За словами Президента Володимир Зеленського, це «перший масштабний інструмент е-демократії» та «початок цифрового народовладдя». Дійсно, це зручний ресурс. проте громадян турбує питання, хто має право і можливість ставити питання і виносити певні теми на

громадське обговорення, а хто такої можливості позбавлений? Наприклад, на референдум право ініціювання не обмежується органами влади чи партіями, які мають більшість у парламенті. Те ж саме стосується опитувань громадської думки – дослідження може замовити будь-хто, маючи необхідні фінансові ресурси. У випадку з опитуваннями через «Дію» таке питання поки відкрите. Чи матиме опозиція або громадські ініціативи право ініціювати опитування? Ці питання є важливими тому, що саме від них залежить, наскільки добросовісно буде використовуватись цей інструмент, чи стане він формою діалогу держави з громадянами, чи перетвориться на спосіб політичної агітації [26].

Крім того, відомі непоодинокі інциденти зламів державних сайтів з ймовірним витоком персональних даних громадян. Навіть без впровадження е-голосування, у світі багато випадків цифрового втручання у різні політичні процеси, особливо, у виборчий процес. Згідно із даними спецслужб США, ще у 2016 р. РФ зробила спроби втрутитись у вибори у США за допомоги таргетованої реклами та запуску мережі ботів для маніпулювання громадською думкою. За декілька років така ситуація повторилося в Україні. Але, на відміну від США, російська «Фабрика тролів» замість використання ботоферм вдавалася до підкупу громадян і тимчасового використання профілів реальних людей [141]. Такі ризики сприяють пошуку нових технологій захисту інформації.

Зв'язок між застосуванням нових технологій та демократичною політикою складно оцінити через різницю в моделях демократії. Так, Я. ван Дійк висунув шість моделей демократії, які враховують різні ролі та наслідки функціонування нових медіа. У легалістичній демократії, яка ґрунтується на заходах, передбачених конституцією та іншими основними законами, нові медіа, головним чином, зміцнюють інформаційний потік та допомагають громадянам знаходити потрібну інформацію. У конкурентній демократії, де політичні партії та лідери змагаються за голоси електорату та акцентують увагу на ефективному раціональному процесі прийняття рішень, ІКТ, як правило, використовуються під час передвиборчих кампаній [319].

Плебісцитарна демократія акцентує увагу на методах прямого демократичного прийняття рішень, як плебісцити та референдуми. Тут переважно використовують ІКТ для здійснення опитувань і обговорень в онлайн режимі. Деліберативна демократія ще більше акцентує увагу на відкритому та вільному обміні політичними питаннями, і саме тому цифрові медіа стають надзвичайно важливими для проведення обговорень і дебатів в онлайн режимі. У контексті партисипаторної демократії привертає увагу спонукання громадян до активної участі, створення загальної громадської думки, яка базується на поєднанні прямої та представницької демократії. В цьому контексті інформаційно-комунікаційні технології мають велике значення для різних завдань, включаючи організацію публічних дебатів, навчання та забезпечення доступу до різних форм участі, який має бути доступним для всіх громадян. Для моделі демократії, яка концентрується на автономії політичних дій громадян у конкретних групах, цифрові медіа виконують важливі функції, іноді навіть проходячи повз інституційної політики завдяки застосункам і можливостям активної участі в створенні вмісту Web 2.0, що генерується та поширюється громадянами досить вільно [302, pp. 50-53; 36].

З самого початку, відбувалось головне обговорення навколо моделей, які сприяли розвитку прямої демократії. Деякі експерти стверджували, що це призведе до відродження «афінської агори» в соціальних медіа, тоді як інші висловлювали побоювання стосовно можливого погіршення якості політичних дебатів і повернення до кнопкової демократії [278, p. 222].

Нині е-демократія, в основному, ґрунтується на моделях партисипаторної та деліберативної демократії. Дослідження Ліндера і Айчхольцера показують, що, обговорюючи моделі е-демократії, більше розвинулись дві субмоделі: «вікідемократія» і «рідка демократія». Цифрові медіа відіграють у цьому контексті провідну роль, оскільки вони сприяють

народженню нових високо децентралізованих режимів та процедур прийняття рішень, що можливі завдяки Інтернету [293, р. 21].

Концепція «вікідемократії» має за мету покращення якості прийняття рішень, використовуючи «колективний розум» [300, р. 25]. Наприклад, можна згадати ідею створення відкритої енциклопедії «Вікіпедія» як ілюстрацію цього підходу. Модель «рідкої демократії» ґрунтується на ідеї передачі свого права голосу іншим ввіреном особам. Кожен громадянин має можливість брати участь у всіх політичних обговореннях і рішеннях, або через пряме використання свого голосу, чи делегуючи його [293, р. 22]. Отже, політична участь і діалог ніби переміщуються вздовж політичних структур. Прихильники цієї моделі вважають, що вона може ефективно вирішувати такі проблеми: використання кваліфікованих представників для покращення якості рішень та боротьба з політичним відчуженням шляхом розвинених взаємовідносин довіри.

Ще одна субмодель є відображенням зрушення у бік певних однорідних вільних комунікативних обмінів в онлайн середовище. Відповідно до гіпотези «екхо-камери», кожна особа створює свою власну ізольовану «бульбашку», оскільки кожна особа у соціальних мережах переважно взаємодіє з тим, хто має схожі думки, позиції, цінності. Як вважає Е. Парізер, все, що не узгоджується з нашими орієнтирами, цінностями і, більше, нашим минулим досвідом, просто не сприймається через фільтр, який обмежує нашу особисту «бульбашку» [303, р. 124].

Як наслідок, одна і та сама «аудиторія» розбивається на безліч бульбашок або створює ефемерну структуру на кшталт рою. Ця структура, що формується, відмінна від концепції «демократії аудиторії», і називається «бульбашковою демократією» або «bubble democracy». Тут аудиторія поділяється на численні сегменти, кожен з яких будується під впливом інформаційних потоків, спрямованих як «партизанські». Тобто політичні лідери звертаються до конкретних аудиторій, маючи за мету не переконувати

виборців за допомогою обговорення поміркованих аргументів у взаємному діалозі, а сенс цього спрямовують підтримку їх голосування за конкретних політиків, акцентуючи увагу на питаннях ідентичності та радикальних позиціях, які використовують механізми поларизації всередині «ехо-камер» [302, р. 47-49].

Моделі, які були описані, розкривають способи залучення громадян до різних видів політичної комунікації та участі за допомогою Інтернету, проте вони не розглядають конкретні методи, інформаційно-комунікаційні технології, якими уряди користуються для отримання підтримки суспільства. Ця реакція є показником рівня довіри до уряду і оцінкою функціонування демократичних інститутів. Соціологічні дані тут є вельми корисними, вони засвідчують, що відбувається зростання рівня довіри до державних інституцій завдяки використанню соціальних медіа як інструменту громадянської участі [321]. У той же час, важливим фактором у створенні демократичних платформ для діалогу, для електронної партисипації є бажання урядовців підтримувати таку комунікацію [325].

Використання потенціалу соціальних медіа і штучного інтелекту надають можливість політикам отримувати та обробляти велику кількість запитів та іншої інформації, які надходять від громадян, завдяки цифровим алгоритмам. Наукові дослідження, проведені під керівництвом А. Мейера, підтвердили, що для збереження довіри громадян до урядових інституцій необхідно створити прозору систему, яка враховує цінності конфіденційності і рівності. Цей новий підхід до ефективного управління через використання алгоритмів і систем штучного інтелекту відомий як алгократія [295].

Отже, вкрай важливо органам влади та місцевого самоврядування вишукувати оптимальні варіанти діалогу та поєднання онлайн і оффлайн форм демократії та організації інформаційно-просвітницької роботи з населенням, з метою допомогти громадянами використовувати інструменти е-демократії.

Водночас, важливо розглядати можливість знаходження засобів для протидії загрозам, що виникають у контексті процесів е-демократії. Серед таких загроз можна виділити такі технології, як кібератаки на інформаційні системи, бази даних; цифрове втручання і маніпуляції під час виборчих процесів; поширення цифрової дезінформації, включаючи фейкові новини та комп'ютеризовану пропаганду; маніпулювання вподобаннями за допомогою великих обсягів даних та мікротаргетингу; Інтернет-тролінг тощо [322].

Враховуючи переваги і ризики у реалізації е-демократії, звернемо увагу ціннісну складову цифровізації суспільства [208]. Деякі науковці виокремлюють такі блоки цінностей. Перший блок означає необхідність поваги до гідності кожної людини. Це означає, що цифрові технології мають гарантувати, що люди можуть приймати свідомі та обдумані рішення, що стосуються їхнього життя. Вони також повинні забезпечувати захист автономії, можливість виразу своєї ідентичності та право бути почутими. Крім цього, цифрові технології мають підтримувати можливість кожної людини внести обдуманий та незалежний внесок у життя громади. Також вони повинні сприяти розвитку і реалізації здібностей людей, надаючи можливість вдосконалювати свої навички і таланти, відповідно до їх власних бажань та життєвих планів [309].

Другий блок наголошує на необхідності щирого об'єднання населення. Воно спрямовано на створення консолідованого міжособистісного діалогу, важливості людських взаємовідносин і соціальної єдності. У цьому контексті визнається цінність різноманітності, участі та включеності у всі аспекти проектування, розробки та впровадження інновацій у сфері цифрових технологій. Тут підкреслюється необхідність пошановувати всі думки, голоси та серйозно враховувати всі пропозиції протягом всього процесу використання цих технологій.

Цей блок також акцентує увагу на використанні цифрових технологій для підсилення, зміцнення соціальних зв'язків та підтримку міжособистісної

солідарності. Технології використовуються для підвищення рівня довіри, співпереживання, взаємної відповідальності та взаєморозуміння, на яких ґрунтується етично обґрунтований соціальний порядок [309].

Третій блок відзначає важливість розробки і впровадження систем цифрової комунікації та штучного інтелекту з метою підтримки і сприяння добробуту всіх осіб, які мають інтерес до цих технологій. Важливо дотримуватись принципу не завдавати шкоди цим технологіям і зменшувати ризики від їх недбалого використання або можливого зловживання. Пріоритетом також є забезпечення безпеки та збереження психічного та фізичного благополуччя людей при вивченні нових можливостей згаданих технологій та за умов впровадження цифрових програм штучного інтелекту.

Четвертий блок передбачає підтримку соціальних цінностей, зокрема, справедливості та визнаних суспільно-політичних інтересів. Це вимагає рівного толерантного ставлення до всіх осіб і захисту згаданої соціальної справедливості. Також, цифрові технології повинні використовуватися як інструмент для підтримки законів, добробуту і забезпечення реалізації рівних можливостей громадян. Тому при вирішенні питань про використання цифрових технологій, важливо дотримуватись пріоритету соціального благополуччя і загальних суспільних інтересів. Можливо враховувати соціальні та етичні наслідки від подібних інновацій. Крім того, цифрові технології мають використовуватися для розширення можливостей і підтримки інтересів широкого кола осіб. Йдеться про можливі наслідки впливу цих технологій на всіх людей світу, на майбутні покоління і на всю природну біосферу [309; 35].

Тому нині е-демократія повинна розглядатися як ціннісно зорієнтована форма політичного діалогу, зокрема, спілкування, ефективність якого залежить від напрямку розвитку ІКТ, а також визначає його орієнтири. Отже, е-демократія функціонує на основі загально визнаних цінностей та сприяє консолідації суспільства.

Нинішній етап розвитку е-демократії та війна українського народу проти російської агресії сприяли подальшому закріпленню демократичних цінностей серед українців, які сприймають європейське майбутнє України як ідеал суспільного блага. У той же час, важливим динамічним фактором взаємодії в українському суспільстві є гостре бажання досягти справедливості. Зважаючи на розвиток мережевого суспільства, велике значення мають електронна демократія у створенні саме публічної сфери та структуризація суспільства [36].

Варто зазначити, що характерно для цього періоду зростання серед учасників мережевої онлайн-комунікації кількості користувачів мобільних додатків. За даними Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) від 19.11.2021 р. найпоширенішим засобом комунікацій є Viber (73,6% опитаних), наступним є месенджер у Facebook (42,7%), на третьому-четвертому місцях – Telegram (31,6%) та WhatsApp (25,3%). Тільки 18,7% українців не користуються мобільними застосунками (для цього є низка причин) для обміну інформацією, повідомленнями, які були згадані вище [291].

До прикладу, у 2016 р. мобільними додатками користувались 36,1% і соцмережами — 32,7% українців, тобто щодня вони отримували звітти інформацію. Телебачення залишалось провідним засобом. Загалом, щодня користувались Інтернетом 42,5% дорослих українців [266].

Після початку широкомасштабного вторгнення РФ у 2022 р., соціальні мережі стали провідним джерелом інформації для багатьох українців. Наразі 76,6% українців використовують соціальні мережі для отримання політичної інформації. Телебачення займає друге місце — 66,7% користувачів, а Інтернет (за виключенням соцмереж) використовує 61,2% населення. Радіо слухають менше, це 28,4% українців, а лише 15,7% опитаних отримують інформацію з друкованих ЗМІ. Важливо враховувати, що понад 92% респондентів у віці від 18 до 39 років і більше 64% осіб у віковій категорії від 40 до 69 років слідкують за новинами у соціальних мережах [35]. Отже, можна зробити висновок, що для

найактивнішої частини українців публічний обмін інформацією відбувається нині в онлайн-середовищі.

Прагнення українців до соціальної справедливості та позитивних змін у поєднанні з розвитком мережевого суспільства обумовили перемогу на виборах 2019 р. спочатку Володимира Зеленського, а потім і його партії «Слуга народу». Незадоволення населення проявами несправедливості та корупцією влади було вдало продемонстровано у телевізійному серіалі «Слуга народу». Гасла, котрі виголошував головний герой у талановитому виконанні В. Зеленського, відповідали очікуванням більшості українців і сприяли комунікаційній хвилі у суспільстві. Образ Василя Голобородько та його команда став тим комунікаційним ядром, яке уособлювало відновлену віру людей у справедливість. Був створений ефективний образ, який з віртуального героя «перекинувся» на реального кандидата [36, с. 162].

Отже, був встановлений певний баланс між кількісними та якісними показниками електронної участі та комунікації, що стало ключовим фактором перемоги В. Зеленського. Навесні 2019 р. офіційна сторінка Президента України Петра Порошенка у Facebook налічувала 2423638 підписників. відповідно, офіційна сторінка команди Зеленського майже у чотири рази менше — 582347, а сторінка «Зе! — змінимо країну разом» усього 139963. Але за показником співвідношення кількості підписників та їхньої активності, то Facebook-сторінка команди Зеленського була утричі більшою за, сторінку «Змінимо країну разом» — у 14 разів перевищували сторінку Петра Порошенка (відповідно 31,46%, 137,88% та 9,75%) [201].

Перемога команди «Зе!» показала, що намагання П. Порошенка нав'язати українському суспільству локальну ідентичність за тими ідеалами суспільного блага, які вже втратили свою актуальність, засвідчили їхній відрив від тих цінностей, які здатні консолідувати суспільство. Переконлива перемога Володимира Зеленського на виборах Президента України 21 квітня 2019 року (73,22 %) продемонструвала запит суспільства на кардинальне оновлення суспільства на основі цінностей справедливості. Ця тенденція підтвердилась під час виборів 21 липня 2019 р. до Верховної Ради України. Партія «Слуга народу»,

дистанціювавшись від проблем, які розділяють суспільство, отримала більшість в усіх регіонах України – у Центрі, на Заході, Півночі, Півдні, Сході та Києві, які до цього завжди різко розмежовувалися за своїми електоральними вподобаннями (виняток - лише Львівська, Донецька та Луганська області) [200].

Таким чином, політичний діалог між громадянами і кандидатом у Президенти України був побудований на потребі громадян у реалізації актуальних цінностей, розвитку інструментів е-демократії та нових комунікативних технологій. Зважаючи на те, що інструменти е-демократії стали звичними для громадян, то можна пропустити, що з їх допомогою буде збільшуватись вплив на порядок денний органів влади і буде активним політичний діалог у суспільстві загалом.

3.3 Політичний діалог Україна–Росія: реальність і модус можливого

Російсько-українська війна представляє собою трагічний період і, одночасно, шанс в історії українського суспільства та держави для абсолютного оновлення політичної системи. Її виникнення та наслідки потребують наукового аналізу, і тому почнемо з того, що воєнний конфлікт розпочався ще у лютому-березні 2014 р. через воєнна вторгнення Росії у Крим (із подальшою анексією Криму Росією 20 лютого 2014 р.). З квітня 2014 року було створено російськими спецслужбами терористичні утворення, відомі як «Донецька народна республіка» («ДНР») і «Луганська народна республіка» («ЛНР»). Російськими спецслужбами були спроби організувати подібні республіки на території інших областей України, але їх проект провалився. Масштабне вторгнення Росії в Україну розпочалося 24 лютого 2022 р. після тривалої військової мобілізації, ідеологічної підготовки та визнання РФ цих утворень («ДНР» та «ЛНР») «незалежними державами» [69, с. 52].

Відомо, що навіть, коли офіційно оголошують війну, то може служити підставою для визнання акту війни. Проте російсько-українська війна включає всі ознаки: насильство, постійний шантаж і погрози з боку держави-агресора,

використання різних видів зброї, значні людські втрати і руйнування інфраструктури в Україні. Таким чином, війну можна визначити складним соціально-політичним явищем, яке представляє собою найекстремальніший спосіб вирішення різноманітних соціально-політичних, економічних, ідеологічних, національних, релігійних, територіальних та інших конфліктів між державами, народами, націями, класами і соціальними групами через застосування засобів військової сили, насильства [162].

Це визначення ємко відображає сучасну ситуацію в Україні. Українські військові мали підстави назвати події «повномасштабним вторгненням військ РФ на територію України», вказуючи на те, що ця війна є формою агресії однієї сторони проти іншої [168]. Верховна Рада України 1 квітня 2022 р. визнала РФ державою-терористом, а, відповідно, способи та методи російської влади охарактеризувала як російський нацистський тоталітарний режим [94].

Однак можна визначити, що дії Російської Федерації в Україні мають ознаки терористичної активності на підставі визначення тероризму як злочину. Тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, що включає свідоме і цілеспрямоване використання насильства через вчинення злочинів або такої загрози з метою реалізації злочинних цілей [306].

Основною метою таких дій є спроба вплинути на політиків шляхом залякування, щоб вони прийняли рішення на користь терористичних груп. Наприклад, загрози РФ щодо можливого захоплення Польщі та Литви, використання ядерної зброї або повторення злочинних дій у Маріуполі представляють собою спробу використовувати шантаж для впливу на міжнародну спільноту [54].

Як реагують росіяни на дії та рішення російського уряду, особливо на війну, яку РФ розпочала на території України? Після Другої світової війни це перший воєнний конфлікт такого масштабу, що розвивається в умовах цифрових технологій, активного обміну інформацією та культурою між країнами і суспільствами. Відповідь на це питання, мабуть, можна знайти в політичній культурі та свідомості людей. Важливо враховувати, що ця війна визначається як певне протистояння, боротьба культур і світоглядів.

З одного боку, Україна розширює, розсуває кордони європейського світогляду, і це може вплинути на розвиток політичних систем пострадянських країн, таких як Азербайджан, РФ, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та інші.

З іншого боку, РФ отримати впливовість у світі, встановити максимальний контроль над Україною та іншими країнами. Для досягнення цієї мети Росія використовує різні засоби, включаючи військову силу, насильство, комунікаційні технології для маніпулювання свідомістю, поширення дезінформації, використання залякування та шантажу та ін.

Політична практика підтверджує, що в основу сприйняття комунікативних технологій лежать політична культура і свідомістю громадян. Якщо всі комунікативні засоби ретельно підібрані і спрямовані на досягнення однієї цілі, то досягається максимальний ефект. Це сьогодні можна побачити у російському суспільстві. Умови обмеження демократії, а також усі засоби масової інформації та пропаганди працюють на формування спотвореного уявлення про події в Україні, причини війни, виправдання насильства стосовно українців.

Дані соціологічного опитування підтверджують це. Інститут дослідження війни (ISW) з Сполучених Штатів повідомив про результати дослідження громадської думки серед громадян РФ щодо війни в Україні та посиляється на інформацію від незалежної російської соціологічної організації «Левада-центр». Результати цього опитування були опубліковані 2 грудня 2022 року. Згідно з ними, 74% росіян підтримують напад російських військ і війну в Україні. З цієї кількості, 42% вказали, що вони «рішуче підтримують» ці дії, а 32% росіян «ймовірніше підтримують» таку політику. Однак, лише 41% опитаних виступають за продовження військових операцій в Україні, в той час, як 53% респондентів вважають, що необхідні мирні переговори між державами. Проте, на жаль, частка російських громадян, які підтримують продовження війни в Україні, залишається високою, навіть попри значну кількість загиблих росіян та військові невдачі Росії [306].

У жовтні 2022 р. Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) було проведено національне опитування громадської думки, відоме як «Омнібус» (крім АР Крим, тимчасово окупованих територій та українців, які виїхали за кордон після 24 лютого 2022 р.). Хоча на отримані результати вплинула невелика похибка та систематичні відхилення, вони, все ж таки, є досить ілюстративними, репрезентативними і дозволяють проаналізувати настрої українського суспільства. Не зважаючи на постійну агресію Росії, 86% опитаних підтримують продовження збройного опору, навіть якщо обстріли та небезпека продовжуються. Серед опитаних 71% абсолютно підтримують політику уряду, а інші 16% виражають певну підтримку, скоріше погоджуються з цим. Тільки 10% опитаних вважають за краще розпочати переговори з метою швидкого припинення обстрілів, навіть, якщо це вимагатиме компромісу з РФ [54].

Ставлення українців до війни є логічним, адже громадяни захищають незалежність України, вибір стратегії демократії та Євроінтеграції. Відомо, що вся історія України пронизана боротьбою за суверенітет і незалежність, тому волелюбність, прагнення до свободи, справедливості та демократії закріпились у рисах менталітету українців [69].

Що стосується росіян, то деякі особливості їх політичної культури і свідомості були розглянуті в попередньому розділі. Ці риси особливості стали ґрунтом для сприйняття і підтримки нападу на Україну. До того ж, звичним і прийнятним для більшості росіян є незмінність їх лідерів — від спадкових царів-імператорів до виборних (безальтернативних) генеральних секретарів Комуністичної партії і президентів, повновладдя на місцях – від губернаторів, до начальників райвідділів поліції, стійке всевладдя бюрократії зверху-донизу. Крім того, до цього додаються непотизм і кумівство, клановість і корупційність. Росіяни сприймають таку систему як норму [69].

Враховуючи ментальні особливості та рівень політичної культури, фахівці підбирають певні технології впливу на свідомість громадян. Відомо, що будь яка війна має інформаційно-психологічну складову. Нагадаємо суть поняття «інформаційна війна», яке має чимало визначень. Інформаційна війна

розглядається як прихований маніпулятивний вплив на свідомість людей, використовуючи неправду, залякування, дезінформацію з метою зміни поглядів на суспільно-політичні події через перетворення, зміни ціннісних та основних переконань особистостей [158, с. 197]. Інформаційна війна містить пропаганду, контрпропаганду, психологічні техніки, спеціальна сформовану дезінформацію.

Прихильники психологічних теорій вірно відзначають, що ця форма впливу націлена на когнітивно-емоційну сферу особистостей, а її метою є контроль над інтелектуальними, психологічними, соціальними та культурними процесами [159].

Як будувати політичний діалог в умовах війни? Як формувати діалог з РФ, коли вона постійно масово використовує не лише зброю проти мирного населення, руйнує інфраструктуру, але і маніпулює свідомістю громадян.

На погляд дисертантки, для теоретичної побудови можливого діалогу, потрібно враховувати головні компоненти інформаційної війни, яка зараз відбувається. Це орієнтованість; опис сутності політичного конфлікту; історичний аспект виникнення війни; учасники війни; рівень участі у війні певних політичних акторів; цілі інформаційно-психологічної війни; етапи її реалізації; методи та прийоми інформаційно-психологічного впливу [319]; інструменти (засоби) інформаційно-психологічного впливу; соціально-політичні наслідки; сценарії виходу на політичний діалог і закінчення війни.

Можна констатувати, що саме на заключному етапі дослідження з'являється можливість розробити сценарії закінчення війни. Це насамперед пояснюється тим, що на початкових стадіях визрівання міжнаціональних конфліктів дуже важко запропонувати сценарії виходу із ситуації тому, що необхідно зрозуміти причини та наслідки політичного конфлікту, або війни. Йдеться про певне очікування, коли конфлікт подолає стадію зародження і почне розвиватись. Наприклад, діалогу, який стосується масштабних процесів, особливо між державами. Деякі з них опиняються у нерівних умовах в процесі глобалізації глобалізації [70], що ускладнює діалог. Дійсно, при активному залученні держав у глобалізаційні процеси, вони не отримуватимуть однакові економічні та політичні можливості та переваги. Виникає нерівність і асиметрія

їх розвитку. Тому важливим є знаходження компромісів та побудова діалогу, враховуючи національні традиції, культуру, менталітет.

Які методи можна використати для прогнозування результатів можливого політичного діалогу між Україною і РФ? Одним із методів є математичне моделювання. В останні роки математичні моделі та комп'ютерне моделювання науковці стали використовувати як метод у різних галузях політології. Це стало можливим завдяки розвитку відповідних математичних теорій, таких як теорія ймовірності, нечіткі множини і теорія ігор, математична статистика. У багатьох галузях науки, зокрема в економіці, застосування математичних моделей є стандартним підходом, тоді як в політології використання математичного аналізу менше поширене і, в основному, обмежується дослідженнями, що мають близький предмет дослідження з економікою або демографією. Проте зараз використання математичного моделювання поступово стає більш поширеним і стандартним у політологічних дослідженнях [65; 79; 81].

Проте щодо дослідження політичного діалогу, то ґрунтовних наукових праць із математичними моделями вельми небагато. Зазначимо, що політологія надає не широкий простір для маневру. Нажаль політичні рішення часто приймається відповідно до поглядів кон'юнктури, лобіювання відповідними групами впливу, тому актуальним є переважно ретроспективне оцінювання політичних процесів і явищ.

Однак для побудови політичного діалогу цікавими є точні методи та підходи, що пропонується теорію раціональної поведінки людей з не співпадають чим інтересами, тобто теорію ігор [272]. Також можна зазначити, що це є наука формування та використання стратегічного мислення, скільки це теорія різних математичних моделей для прийняття рішень, вибору конкретної стратегії, за умов конфлікту [277].

Модель є спрощеною картиною конкретного реального політичного процесу, який відображає найсуттєвіші його властивості. Вона є системою, яка має безліч взаємопов'язаних припущень про конкретну політичну ситуацію. Варто відмітити, що моделювання, математична теорія ігор здатні принести користь для вибору оптимальної стратегії переговорного процесу із низки

запропонованих стратегій. Вибір такої єдиної стратегії в певний момент часу має бути раціональним та корисним для певного учасника діалогу.

Створення ідеальних ігрових моделей побудови політичного діалогу, а відповідно, як наслідок, — політичної поведінки, є одним з напрямків використання теорії ігор. Деякі дослідники називають такі моделі стратагемами. Цей термін вживався в давнину і означає військову мудрість, хитрість. Відомі тридцять шість китайських стратагем (або ігор), які можна поділити, відповідно, залежно від мети, яку вони повинні досягти, на шість груп в контексті реалізації політичного діалогу:

— ігри імітації, коли формується ілюзорна дійсність, або створюється фальшива подія. Наприклад, «Прикинутися дурнем, не втрачаючи голови», «Прикрасити сухе дерево штучними квітами», «З нічого створити щось»;

— маскувальні ігри, метою яких є приховування реальних обставин від погляду сторонніх осіб, або споживачів інформації. Наприклад, «На сході шуміти, а на заході – атакувати» «Обдурити імператора, щоб він переплив море», «Приховувати за усмішкою наявність кинджалу»;

— ігри, що дезінформують людей. Йдеться про інформування громадян, коли невідома інформація повідомляється як відомі подія чи факт. До прикладу, ігрові моделі «Загрожувати софори, показуючи тутове дерево», «Бити по траві, щоб сколихнути змію»;

— ігри, що приносять вигоду. Вони активно використовують випадкові, або спеціально створені умови. Вдалим прикладом слугують такі ігри, як «Спокійне очікування втомленого ворога», «Грабіж під час пожежі»;

— ігри-ухилення, тобто само усунення від несприятливих обставин. До прикладу, «Слинове дерево засихає замість персикового», «Золота цикада скидає луску»;

— змішані ігри, коли одну й ту ж саму ситуацію гри можна віднести до різних видів. Це можуть бути ігри що націлені на приховування і вони завжди містять імітацію [64; 82].

Отже, до політичного діалогу є вдалим використання ігрового підходу, що використовує не силові методи, а в майстерні прийоми ведення переговорів,

або формування спеціальних умов. Тут перемагають кмітливість, хитрощі та творчий підхід учасників діалогу. Загалом на цьому і ґрунтується мистецтво побудови політичного діалогу, коли ігри акумулюють різні можливості, які виходять за рамки повсякденності, знаходиться такий кут зору, що відкриває новий ракурс відомих речей. В політичному діалозі ігровий підхід використовується як засіб аналізу та побудови дипломатичних, політичних та економічних процесів.

Першим кроком при побудові моделі політичного діалогу, як правило, є індуктивний вибір спостережень. На цьому етапі правильно формулюється проблема.

На другому етапі відбувається перехід від визначеної проблеми до побудови неформальної моделі, що є системою з інструментами, здатними пояснити спостереження, але недостатньо суворо визначенні та такі, логічні зв'язки яких не можна точно перевірити [82].

Наступним підбір серед конкретних формальних моделей тієї, яка адекватна результатам спостереження. Формальна модель відрізняється наявністю сформульованих припущень у математичній формі від неформальної моделі. Моделі, які існують, є системою конкретних прийомів, що надає можливість робити висновки і визначати напрям подальшої роботи [82].

Оптимальніше мати справу з іграми «модель Даунса», «дилема ув'язнених», «гра з нульовою сумою» та притаманними їм термінами, ніж працювати з довільним набором неформальних припущень. Далі потрібно перевести неформально модель у математичну. Такий процес передбачає розгляд неформальної моделі та пошук оптимальної математичної формули, яка здатна відбитим потрібні ідеї і процеси. Це складний аналітичний етап всього процесу моделювання політичного діалогу. Адже тут можна очікувати появу помилок і певною двозначності тому, що переведення будь-якого змісту містить втрати і деякі перетворення [79].

Тому математичні моделі є досить ефективними для теми нашого дослідження та володіють більшим потенціалом, ніж природна мова, оскільки можна отримати складні висновки із значної кількості вихідних припущень. До

того ж, певні політичні процеси повинні бути досить регулярними, щоб отримані висновки від математичних моделей могли пройти емпіричну перевірку. Цей напрямок ще відносно новий, але вже є багато напрацювань і виявлені певні нечисленні обмеження. Зрозуміло, що моделювати політичний діалог досить складно, оскільки поведінка і вчинки людей досить часто є ірраціональними. Однак ми враховуємо, що в основі саме політичного діалогу є раціональність, користь, що піддається моделюванню у рамках теорії ігор [82].

Базуючись на знаннях про особливості політичної культури і свідомості учасників політичного діалогу, про нинішню політичну ситуацію (російсько-українську війну), розглянемо деякі моделі майбутнього діалогу між Україною і РФ. Одразу постає низка питань, зокрема, чи можна взагалі побудувати діалог і досягти певної домовленості, коли суб'єкти діалогу мають протилежні цінності і продовжується війна, гинуть люди? Скоріш за все, сьогодні не можливий діалог з державою-агресором, результат від якого влаштував би українське суспільство.

Позиція української влади є обґрунтованою: передумовами для політичного діалогу мають бути введені російські війська з території України і відновлені кордони, відповідно 1991 р.. До того ж, до сьогодні залишається чинним указ Президента щодо неможливості будь-яких переговорів з В. Путіним, однак цю перешкоду можна назвати формальною. Під час Мюнхенської конференції 2023 р. президент Франції Еммануель Макрон заявив, що «зараз ще не прийшов час для діалогу між Україною і Росією, тому що РФ обрала шлях війни. Спочатку російська агресія має зазнати поразку... а ми повинні збільшувати підтримку України, що вона могла розпочати контрнаступ, перемогти і тоді розпочнеться процес переговорів на власних умовах» [255].

Тільки після виконання урядом РФ вимог України, можна розглянути варіанти політичного діалогу. Варто відмітити, що кожний додатковий елемент, чинник у політичній площині змінює всю модель певного політичного діалогу. Особливий інтерес для нашого дослідження викликає висновок А. Капріле, яка є аналітиком дослідницької служби Європарламенту. Вона прогнозує, що після російсько-української війни РФ може стати менш впливовою і дуже

виснаженою. Це означає, що влада стане менш загрозливою для росіян та інших суспільств [195].

Проте демократизація російського суспільства, ймовірно, буде вельми повільною через особливості політичної культури її громадян. Тому це може призвести й до посилення тоталітаризму, і, у такому випадку, взаємодія з іншими країнами буде заснована на позиціях сили, що важко назвати політичним діалогом [66].

Інша можлива модель виглядає більш вірогідною. Вона передбачає, що військові поразки, кризи, та посилення почуття пригніченості, відсутності свободи у незахищених соціальних групах та жителів різних регіонів, підірвуть підтримку влади з боку різних соціальних верств і довіру громадян до поточного режиму в РФ. Це може призвести до краху Російської Федерації.

Тому для РФ може бути вигідною заміна Путіна на іншу постать. Це може бути досягнуто через «змодельовані» демократичні вибори, використовуючи різні маніпулятивні технології. Такий політичний хід зменшить напруженість в суспільстві та дозволить РФ розпочати політичний діалог з Україною та іншими державами [195].

Проте ключовим тут залишиться погодження РФ з виконанням вимог України, включаючи максимально можливе виправлення наслідків війни, компенсацію та відновлення зруйнованої інфраструктури, а також вирішення питань відходів війни. Очевидно, що без змін у внутрішній політиці РФ, не відбудуться суттєві зміни у зовнішній політиці. Якщо російська влада продовжить культивувати образ зовнішнього ворога, в даному випадку, України, замість того, щоб вирішувати соціально-політичні проблеми в РФ, то воєнний конфлікт може залишитися нерозв'язаним на тривалий період [195]. За таких умов політичний діалог може бути формально оголошеним, але на практиці можуть виявитися складнощі у його виконанні.

Досягнення третьої моделі передбачає реальну зміну влади під керівництвом опозиційних лідерів, що може призвести до поділу РФ на кілька незалежних держав. У такому випадку нові лідери, ймовірно, матимуть стратегію, спрямовану на інтеграцію до європейського співтовариства. Це

створює можливість для побудови та реалізації політичного діалогу між Росією і Україною. Важливими факторами в цьому контексті є спільна ціннісна система, довіра, домовленість і розуміння громадянами стратегії розвитку [195].

Отже, характеристики і ступінь розвитку політичної культури впливають на зовнішню та внутрішню політику держави і визначають можливість чи неможливість взаємодії та політичного діалогу в умовах кризи. Політична культура російського суспільства має певні риси, які використовуються політиками цієї країни для маніпуляцій свідомістю росіян щодо підтримки та продовження війни в Україні. Побудова раціонального політичного діалогу між Україною і РФ можлива за умови виведення російських військ з української території та відновлення кордонів 1991 року. Однак втрати людського капіталу є дуже великими і залишаються в історичній пам'яті, в серцях українців та всієї цивілізованої спільноти, і це не можливо нічим компенсувати. Боротьба цивілізацій розгорнулася саме на території України, яка стала захисним бар'єром для країн Європи від агресора [66].

Запропоновані сценарії можливого політичного діалогу є лише частиною різних моделей і не вичерпують всі можливі способи взаємодії між державами після виведення військ агресором, але наголошують на важливості політичної культури як важливого компонента кожної моделі. Для розуміння ситуації варто дослідити, яким чином і за яких умов може розвиватися політична культура в РФ. Це особливо актуально через недостатньо розвинене громадянське суспільство, несистемність у політичному розвитку та нераціональне уявлення про політику, які вже призвели до серйозних наслідків, не тільки для України, а й для всієї світової спільноти, включаючи РФ.

Дисертантка дотримується політико-психологічного напрямку, а під інформаційною війною має на увазі психологічне маніпулювання з використанням комунікативних технологій, застосуванням різних методів пропагандистського впливу на маси з метою ослаблення сил супротивника та посилення власного впливу [5].

Проблемами маніпулювання суспільною свідомістю, технологіями такого маніпулювання займалось багато науковців: С. Кара-Мурза, М. Кастельс, Б. Кияк, М. Козирєв, І. Мазан, Г. Почепцов, Ю. Розенфельд та інші.

Погоджуємося з думкою відомого науковця, професора О. Фісуна, який обґрунтовано вважає інформаційну війну комплексним і системним впливом, будь то відкритим чи схованим, який здійснюється однією стороною або разом сторонами з метою психологічного впливу на людей, їхню поведінку, а також на інформаційні ресурси та системи взагалі. Метою такого впливу є досягнення інформаційної переваги для виконання національної стратегії, яка може включати в себе прийняття рішень, вигідних для ініціатора впливу, або паралізування інформаційної інфраструктури супротивника, одночасно зі зміцненням і захистом власної інформації та інформаційних систем [252].

Потрібно враховувати, що індивіди, схильні до маніпулятивного впливу через спеціально підготовленому інформацію, сприймають її неусвідомлено, особливо коли ідеться про повідомлення з політичним змістом. А. Караяні характеризує інформаційну війну як складну систему, в якій ідеологічний імперіалізм потужно тисне і впливає на свідомість людей за допомогою методів соціальної психології. Тут можна згадати різні інформаційно-психологічні дії, які проводяться на операційному та тактичному, стратегічному, і, в кінці кінців, на міжнародному рівнях, як у мирні, так і воєнні часи. Вони завжди спрямовані як вплив на власну армію, так і на військових супротивника [105].

Розглянемо деякі ключові аспекти, які вплинуть на майбутній політичний діалог між Україною та Росією. Очевидно, що важливою є оцінка фактичної політичної обстановки та втрат обох сторін під час воєнного конфлікту, оскільки це визначатиме готовність держав до участі в діалозі.

Згідно із звітами Офісу Верховного комісара ООН з прав людини, з початку вторгнення військ РФ на територію України, тобто від 24 лютого 2023 року загинуло приблизно 8 тисяч цивільних осіб, серед яких 487 дітей. Це документально підтверженні цифри, але реальна кількість загиблих є набагато більшою. Найбільше жертв серед цивільного населення – це понад 3,2 тисячі осіб, що було зафіксовано у березні 2022 року, згідно з даними ООН. Від початку

конфлікту на Донбасі в 2014 р., після анексії Криму військовими РФ, загинуло близько 14,4 тисяч осіб, з яких цивільними були приблизно 3,4 тисячі осіб [203].

У січні 2023 р. міністр оборони України О. Резніков повідомив, що на активних фронтових ділянках російські військові щодня втрачають приблизно 500 солдат, а Україна – десяту частину від цієї кількості. В грудні 2022 р. радник голови ОП Михайло Подоляк, посилаючись на інформацію від генерального штабу, надавав таку оцінку втрат – від 10 до 13 тисяч осіб. Згідно з об'єктивними оцінками західних експертів, кількість втрат серед російських сил перевищує 100 000 осіб [97].

Російсько-українська війна призвела до значного масового приміщення людей до інших країн. Узагальнено, згідно з інформацією Уповноваженого Верховного комісара ООН у справах біженців, протягом року російсько-української війни понад 8 млн українців виїхали до Європи, і з цієї кількості приблизно 5 млн осіб зареєстровано в ЄС у системі тимчасового захисту. Приблизно 3 млн громадян України спочатку війни потрапили до РФ. Проте ця цифра обмежена лише фактом перетину кордону і не дозволяє визначити, чи було це переселення в РФ добровільним чи примусовим.

Додатково, відсутня належна статистика щодо повернення цих людей в Україну. За інформацією Міжнародної організації з міграції, з початку російського вторгнення понад 7 млн українців (внутрішнього переміщені особи) були змушені переїхати до інших регіонів України. Щодо загальної суми прямих документованих збитків, завданих інфраструктурі України через російське вторгнення, то вона становить 137,8 млрд доларів [93]. Це лише частина від реальних втрат, але вже дуже значна для українського суспільства. Держава-агресор теж має великі втрати, про які влада Росії буде змушена давати пояснення власним громадянам.

Виходячи на майбутній політичний діалог, Україна буде оприлюднювати таку інформацію, зокрема, знищення Росією людського капіталу в Україні, економічних, екологічних, культурних збитків, недотримання норм міжнародного права тощо. Це будуть ті проблеми, які ускладнюватимуть

переговори і вимагатимуть реагування у вигляді фінансування програм компенсації, відновлення для України та вироблення стратегії майбутнього.

Звичайно, розглядається ситуація з побудовою діалогу за умов, що війна підходить до завершення і створюється ґрунт для побудови нової комунікації. І тут важливими є перевага України щодо отримання сучасного озброєння, перемоги на фронті.

Також важливими факторами будуть виступати: зміцнення громадянського суспільства в Росії, зміна політичної влади і політичного режиму. Тоді можна говорити, про часткове зближення рівнів політичної культури, що є позитивним для побудови міждержавного політичного діалогу.

Нині політична культура російського суспільства є переважно підданською. Репресії, авторитаризм та інформаційне «зомбування» владою громадян спрямовані на підтримку війни проти України та реалізацію мрії про побудову, так званої «імперії», або повернення до Радянського Союзу. Неповага до власних громадян, «придушення опозиції» і знищення українців свідчать про страх російської влади. Незалежна Україна продемонструвала позитивний приклад реалізації стратегії Євроінтеграції. І це мало підтримку у частини прогресивно налаштованих росіян. Це одна із причин, чому діюча влада Росії розпочала війну, яка, на її думку, мала швидко надати контроль над Україною. Проте культура, цінності та менталітет українців суттєво відрізняється від росіян. Волелюбність, незалежність і відстоювання своєї державності, ідентичності сприяли згуртованості українців, які демонструють героїзм всьому світові. Як результат, Україна, будучи набагато меншою за розмірами і чисельністю населення, достойно протистоїть агресору [66].

Тому лише новий рівень культури російського суспільства, майбутня нова демократична влада можуть стати підґрунтям для побудови взаємодії з Україною на основі поваги до культури, державності, незалежності України, вибору громадянами євроінтеграційного курсу тощо. Одним із важливих моментів для досягнення політичного діалогу, за умов, які розглянуті вище, є інформаційна складова. По-суті, інформаційна війна є частиною традиційної війни. Проаналізуємо, що публікується у ЗМІ країни-агресора [66].

Для цього був здійснений моніторинг новин з російських державних ЗМІ та російських сайтів, що прицільно поширюють російську дезінформацію. До прикладу, з усіх новин про війну в Україні пропагандисти приділяли найбільше уваги таким темам, як бойові дії та вплив санкцій на економіку РФ. Окрім цього, російські ЗМІ продовжували публікувати матеріали про «зовнішньої загрози» з боку Заходу, або ж акцентували увагу на позитивних для себе міжнародних новин. Йдеться про застосування масиву політичних технологій для отримання підтримки політики уряду росіянами [66].

Які ж теми є найактуальнішими в російських ЗМІ? Звичайно, війна та заклики до геноциду. Одним із центральних наративів російського (дез)інформпростору є протистояння «нацистам», а їх «національним батальйонам». Пропагандисти продовжують налаштовувати росіян проти українців. Схоже на те, що риторика стає все більш людожерською: «Проте у найкращих традиціях гітлерівської пропаганди вони ллють крокодилові сльози по зруйнованих українських містах, начебто можна безкровно звільнити від нацизму наскрізь пройняте суспільство. Так само і в рейху «дивувалися» і «ображалися» в 1945 р. тому, що нацистські гарнізони, що засіли в містах, арміям союзників доводиться знищувати разом з містами» [28].

Російська армія зазнала численних поразок в боях на Київщині, сході та півдні України і, як наслідок, стали очевидними злочини РФ, яким уряд Росії почав шукати ідеологічне обґрунтування. У Російській Федерації вже прямо говорять про необхідність знищення українців як нації. Те, що це відкрито озвучується і демонструється, є сутністю російської політики щодо України. Адже інформаційна складова війни з боку Росії частково базується на брехні, якою вона маскує свої справжні цілі [66].

Аналізуючи статтю, яка опублікована на російському державному ресурсі РИА «Новости» під назвою «Что Россия должна сделать с Украиной», можна побачити стратегію Росії. У цій статті йдеться про те, що «всі, хто проти російської агресії (а це вся Україна), повинні пройти, так звану, «денацифікацію». Відкрито публікується, що необхідно запровадити репресії та

жорстку цензуру, зокрема у сферах освіти та культури, проти українців. Війна — це «справедливе покарання» для українців» [220].

Коли ці аргументи не працюють, росіяни починають використовувати залякування (словесні погрози та постійні масовані ракетні удари по критичній інфраструктурі та цивільним об'єктам), або шантаж (починають згадувати про ядерну зброю, або погрожують підірвати Запорізьку АЕС) [98].

Такі публікації у ЗМІ Росії свідчать про неможливість на сьогодні політичного діалогу з Україною. Адже одна із складових політичного діалогу це спільна система цінностей і прагнення до діалогу і консенсусу.

Як же побудувати політичний діалог між державами, які знаходяться у стані війни чи конфлікту? На погляд дисертантки, логічною є побудова певних етапів діалогу. Спочатку повинна бути припинена і визнана дискримінація та геноцид проти українців. Далі мають бути усунені перепони (стереотипи і нацизм, які заважають рівноправному діалогу). Далі потрібно об'єднати (через програми і заходи у сфері освіти, культури і ЗМІ). Спільно вивчати простір (в якому можливий вільний і толерантний обмін ідеями, досвідом, що сприяють вільній участі в інтерактивній комунікації).

Політичний компроміс сьогодні можна визначити як політичну угоду, що укладена між конфронтаційними політичними силами. Подібна угода передбачає наявність поступок, в основі яких лежить самообмеження політичних сил, їх устремлінь, відмови від другорядних цілей [66].

Проте, чи можливий компроміс, коли одна держава зухвало почала війну проти іншої держави? Відомо, що компроміс — це, перш за все, спосіб вирішення конфлікту, заснований на взаємних поступках. Політичний компроміс став природним засобом мінімізації інформаційно-психологічного протистояння. Зрозуміло, що при вирішенні політичного (інформаційно-психологічного) протистояння часто зберігається стійке негативне ставлення протиборчих сторін друг до друга. Воно виражається в негативних емоціях, висловлюваннях, публікаціях тощо [66].

Як же відбувається укорінення компромісу у свідомості громадян? Тут є ефективними політико-комунікативні технології, спрямовані на коригування

негативних думок, настроїв, поведінку та оцінкові судження у період досягнення політичного компромісу між протиборчими сторонами.

Механізмами політичного діалогу виступатимуть політичні технології, логіка використання яких наступна.

По-перше, зміна негативної тональності дипломатичної лексики на позитивну. У повідомленнях ЗМІ про зустріч міністрів закордонних справ та перших осіб конфліктуючих сторін, у відповідях офіційних представників міністерства закордонних справ на питання ЗМІ, у виступах політиків повинні зустрічатися словосполучення з лексемами «діалог», «відносини», «співпраця», «взаємодія», «партнерство», «спільна програма», «спільна стратегія» тощо. Вони сприятимуть створенню позитивного образу держав у свідомості масового споживача інформації [110].

По-друге, використання ЗМІ деяких методів маніпулювання, здатних коригувати негативний образ, створений раніше, у період конфронтації між державами, на позитивний:

— «образ ворога» трансформується у «образ друга» чи «образ партнера», тобто штучно створюється «дружелюбність», у результаті після напруження емоцій люди можуть відчувати стан, схожий на змінений стан свідомості. Згадаємо одне із досягнень радянсько-американської дипломатії, так званий «Договір про розрядку напруженості, обмеження гонки озброєння», відомий в історії під назвою «Гельсінських угод»;

— залучення «лідерів громадської думки»;

— «повторення», що базується на простому багаторазовому повторенні будь-якої інформації, внаслідок чого подібна вона закріплюється у пам'яті аудиторії та надалі актуалізується.

По-третє, використання «білого» піару, спрямованого на формування позитивного образу сторін-партнерів [110].

При веденні подібної пропаганди можливі такі прийоми інформаційно-психологічного впливу:

— «перенесення», або «трансфер»;

— «посилання на авторитет» тощо.

По-четверте, для пропагандистської трансляції партнерських (дружніх) відносин слід звертатися до таких засобів інформаційно-психологічного впливу, як ЗМІ, кіно та відеоматеріали пропагандистського характеру, Інтернет, допоміжна діяльність за допомогою спеціальних заходів, акцій.

По-п'яте, вибудовування міждержавного політичного діалогу у різних сферах: культурній, соціально-економічній (наприклад, постачання товарів і пропозиція послуг), у освіті та інших [66].

Політичний діалог ефективний тоді (зауважимо, що він не завжди досягається), коли учасники конфлікту розуміють, що перемога в інформаційно-психологічній війні завжди не остаточна. Будь-який негативний епізод, привід може спричинити протистояння. Головною умовою реалізації політичного діалогу є готовність сторін вийти на рівень політичного компромісу. Важливим є високий рівень політичної культури громадян, що виступає ґрунтом для розвитку демократії і цивілізованого життя на основі взаємної поваги. На сьогодні, на погляд дисертантки, ще не склались умови для побудови політичного діалогу між Росією і Україною, адже агресія з боку Росії продовжується. Тому пошук шляхів ефективних впливів на державу-агресора є вельми актуальним для аналізу і прогнозування шляхів закінчення війни.

Підсумуємо що особливостями маніпулятивних впливів ІКТ є:

1. Високий професіоналізм побудови та підбору інформаційно-психологічних технологій.
2. Поява нових форм та інструментів для прихованого впливу як на індивідуальну, так і групову свідомість.
3. Недостатність робота з вироблення психологічних захисних механізмів для мінімізації маніпулятивних впливів.
4. Відсутність соціальних та наявність мінімуму правових механізмів для контролю нейтралізації негативних інформаційно-психологічних впливів та відповідальності за їх використання.
5. Відсутність психологічних механізмів захисту від маніпулятивних впливів у більшості частини всіх прошарків населення.

6. Відсутність концептуального (науково-методичного) обґрунтування та підходів у сфері захисту від негативних інформаційно-психологічних впливів [110, с. 109].

Можна припустити, що політико-культурний діалог полягає не в тому, що якась культура щось запозичила у іншої та чимось поділилася з нею. Важливо, щоб це сприяло виживанню всіх сторін взаємодії, їх економічному, політичному розвитку, сприяло національній безпеці. У політико-культурному діалозі культура відстоює своє право на існування, на самостійність і особливість. Виходячи з цього, можна стверджувати, що політико-культурний діалог продуктивний тільки за умови розв'язання конкретних проблем з позиції різноаспектного осмислення поставленого питання з подальшою установкою суб'єктів взаємодії на врахуванні різних традицій. Тоді діалог вибудовується цивілізовано на принципах толерантності, гуманізму та демократії.

Безсумнівно, ідея вироблення загальнокультурних установок вкрай цікава тим, що при її успішній реалізації могли б бути розв'язані різні політичні та економічні конфлікти. Особливо це актуально в сучасних умовах, коли відбувається активна міграція (зокрема, до Європи). Перед громадськістю постає проблема вироблення загальних установок у безлічі національних культур і встановлення меж їх взаємодії. Проте є сумнів, що можливо реалізувати ідею про універсальні культурні цінності на практиці. Йдеться про кращі досягнення людської думки, науки, філософії, літератури, мистецтва тощо. Звичайно, ці досягнення однаково цінні для культур всіх народів, незалежно від історичної епохи і країни, яка подарувала світові великих людей та їх роботи. Але важко узгодити інтереси між представниками різних культур на практиці, коли виникають релігійні конфлікти, економічні, чи політичні кризи.

Висновки до 3 розділу

Громадська дипломатія і громадське лобіювання є формами політичного діалогу, які містять значний потенціал для розвитку довіри між правлячою елітою і громадянами. У дисертації громадський лобізм проявляється як вплив, який мають неурядові громадські організації на дії органів влади та процес прийняття рішень; наданням інформації тим, хто приймає рішення; є представництвом інтересів конкретних соціальних груп і організацій; та підготовкою до проведення діалогу на різних рівнях.

У наявному дослідженні громадський лобізм є впливом неурядових громадських організацій на органи влади та прийняття рішень; інформуванням тих, хто приймає рішення; представництвом інтересів певних соціальних груп та організацій; підготовку до діалогу.

Сьогодні, на жаль, відсутній механізм регулювання лобізму, що створює, з одного боку, незрозумілість прав та обов'язків учасників цього процесу, а з іншого — позбавляє громадськість можливості мати реальну інформацію щодо осіб, які виступають за прийняття певного акту, вчинення певних дій. Проте наявність такої інформації є важливою складовою політичного діалогу. ГД є інструментом довгострокової дії, який створює сприятливий клімат для зовнішньої політики в цілому. У контексті збільшення ваги ГД у побудові політичного діалогу Україна повинна виконати такі завдання: інформувати громадськість інших держав світу про позицію нашої держави і суспільства; отримувати зворотний зв'язок від закордонної громадськості; брати участь у виробленні чіткої зовнішньої політичної позиції України з урахуванням думки громадськості інших країн світу.

Проте без комплексної роботи зі створення позитивної репутації держави, довіри до учасників діалогу, ефективної і активної діяльності ГО поширювати інформацію не ефективно і побудувати політичний діалог неможливо. Надалі зростатиме роль і можливості ГД у питаннях попередження та вирішення конфліктів через масові інтернет-комунікації.

Електронна демократія сприяє політичному діалогу між політикумом і громадськістю, через наявність таких атрибутів: якість і свобода інформації; реордианація владних повноважень через перерозподіл повноважень між державою та громадянами; координація та гармонізація приватних і публічних інтересів шляхом узгодження позицій і спільне прийняття важливих рішень; інформаційна правова забезпеченість через ЗМІ; електронна участь і особлива система ідентифікації; загальна доступність механізмів е-демократії; інформаційна безпека.

Зауважимо, що у державі відбувався специфічний процес «завойовування» політичних партій бізнесменами. При цьому відбувається інтенсивна лобістська діяльність на всіх рівнях. Це призвело до того, що поки в українських реаліях важко назвати лобізм чинником розвитку суспільства.

Аналізуючи причини війни та ситуацію в Україні, було розглянуто політичну культуру і менталітет російського суспільства. На основі аналізу літератури та результатів соціологічних досліджень, очевидним є її підданський характер. Репресії, авторитаризм та інформаційне «зомбування» владою громадян спрямовані на підтримку війни проти України та реалізацію мрії про побудову, так званої «імперії», або повернення до Радянського Союзу. Неповага до громадян, «придушення опозиції» і знищення українців свідчать про страх російської влади перед реалізацією українцями євроатлантичного курсу. Незалежна Україна продемонструвала позитивний приклад реалізації стратегії Євроінтеграції. І це мало підтримку у частини прогресивно налаштованих росіян. Це одна із причин, чому діюча влада Росії розпочала війну, яка, на її думку, мала швидко надати контроль над Україною.

Моніторинг новин з російських державних ЗМІ та російських сайтів, що прицільно поширюють російську дезінформацію. До прикладу, з усіх новин про війну в Україні пропагандисти приділяли найбільше уваги таким темам, як бойові дії та вплив санкцій на економіку Росії. Окрім цього, російські ЗМІ продовжували публікувати матеріали про «зовнішньої загрози» з боку Заходу, або ж акцентували увагу на позитивних для себе міжнародних новин. Йдеться

про застосування масиву політичних технологій для отримання підтримки росіянами політики уряду.

Механізмами політичного діалогу виступатимуть політичні технології, логіка використання яких така.

По-перше, зміна негативної тональності лексики на позитивну.

По-друге, використання ЗМІ деяких методів маніпулювання, здатних коригувати негативний образ, створений у період конфронтації, на позитивний.

По-третє, використання «білого» PR, спрямованого на формування позитивного образу сторін-партнерів діалогу.

По-четверте, для пропагандистської трансляції партнерських (дружніх) відносин слід звертатися до таких засобів інформаційно-психологічного впливу, як ЗМІ, кіно та відеоматеріали пропагандистського характеру, допоміжна діяльність за допомогою конференцій, акцій тощо.

По-п'яте, вибудовування міждержавного політичного діалогу у різних сферах: культурній, соціально-економічній, у освіті та інших сферах.

На сьогодні, на думку дисертантки, ще не склались умови для побудови політичного діалогу між Росією і Україною, адже агресія з боку Росії продовжується і не залишаються певні території тимчасово окупованими. Особливостями сучасних маніпулятивних впливів під час війни є: високий професіоналізм (насамперед, інформаційно-психологічний); поява нових форм і засобів «прихованого» впливу на індивідуальну і масову свідомість; відсутність знань та навичок серед населення щодо наявності психологічних механізмів захисту від маніпулятивних впливів; відсутність соціальних механізмів контролю й нейтралізації негативних інформаційно-психологічних впливів; відсутність концептуального (науково-методичного) забезпечення у сфері захисту від негативних інформаційно-психологічних технологій та чіткого правового механізму покарання за подібні маніпуляції. Російсько-українська війна і політичні процеси, які її супроводжують, продемонстрували принципові відмінності у базових ціннісно-світоглядних орієнтаціях росіян і українців, що, в свою чергу, стало потужним конфліктогенним чинником як на рівні міжособистісної, міжгрупової так і міждержавної взаємодії.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено основні положення та ідеї дисертаційного дослідження, що мають наукову цінність, практичне значення й характеризуються науковою новизною.

1. Аналіз сучасного стану дослідження засвідчив, що в сучасній політичній науці феномен політичного діалогу висвітлено недостатньо системно й комплексно, що дало можливість дисертантці в певній мірі доповнити підходи й когнітивні аспекти у розумінні природи політичного діалогу, які ще не знайшли відображення в зарубіжних та вітчизняних наукових розвідках. З одного боку, доволі широкий спектр практичного застосування терміну «політичний діалог» досить часто спричиняє спрощене тлумачення його змісту, що й актуалізувало аналіз цього поняття. З іншого боку, мистецтво побудови і введення політичного діалогу перестало бути лише абстрактним етичним процесом, а стало нагальною потребою, насамперед, у просторі політичних відносин, що обумовлює дослідження його особливостей, складових і функцій.

У процесі дослідження було визначено, що поняття «діалог» з його компонентами еволюціонувало від початкового варіанту його розуміння, як обміну інформацією, до трактування його як складного, раціонального, творчого процесу взаємодії між суб'єктами, які володіють різними ресурсами, інформацією, мають різні типи свідомості, системи актуальних цінностей, ідейні позиції. Доведено, що на його ефективність впливають політична система, політична ситуація, політичний режим, рівень політичної культури і свідомості учасників взаємодії, особливості політичного управління, суспільно-економічні процеси та ін.

Звідси дисертантка вважає, що сьогодні феномен політичного діалогу виступає певною універсалією політичної культури суспільства. В ньому символічно і не розчленовано згорнуті ідеально-сміслові принципи комунікаційної взаємодії, що дозволяє розуміти його не лише як певний комунікативний режим у царині політики, а більш глибоко — як імператив

розв'язання нагальних політичних проблем у суспільстві й у міждержавних взаємодіях.

2. Визначено, що особливості політичного діалогу та основи його класифікації безпосередньо пов'язані із певною політичною ситуацією та учасниками політико-комунікативної взаємодії. Представляється доцільним виокремити види політичного діалогу на таких засадах: рівнях реалізації (між міжнародними організаціями, між державами, між політичними інституціями, громадянином і певною інституцією тощо); поінформованості учасників (з повною і неповною інформованістю); ефективності (демократичний і «фасадний») тощо. На особливість проведення політичного діалогу впливає також характер демократії, функціонування системи «держава—громадянське суспільство» тому, що активна громадськість здатна сформувати орієнтації на використання у суспільстві діалогових форм політичної участі.

Доведено, що на характер процесу політичного діалогу впливають також певні моделі комунікації. З точки зору ефективності політичного діалогу на практиці виокремлено і описано: «ідеальну модель»; «модель конфлікту цінностей в системі «сильна держава—сильне суспільство»»; модель «сильна держава—слабке суспільство»; модель «слабка держава—сильне суспільство»; модель «слабка держава—слабке суспільство». На цій підставі зроблено висновок, що політичний діалог відображає ефективність цих взаємовідносин і залежить від таких факторів: наявність актуальних спільних цінностей, спрямування енергії на реалізацію загальнонаціональних інтересів, рівня політичної культури влади і суспільства, менталітету і традицій політичної участі, існування механізму узгодження інтересів громадянського суспільства з інтересами держави.

3. Проведено теоретико-методологічний аналіз діалогових форм політичної консолідації суспільства. З'ясовано, що консолідація суспільства є процесом знаходження, усвідомлення і розвитку мети, стратегії, інтересів, цінностей на основі внутрішніх регуляторів (політичної культури, менталітету, моральних, традицій, історико-культурних цінностей тощо), прийнятих суспільством і державою в цілому, визнаних представниками різних політичних інституцій, що

опрацьовано в процесі діалогу та зафіксовано у відповідних документах. Виокремлено стани (стадії) консолідації суспільства, в залежності від розвитку політичної культури і свідомості та політичних процесів у суспільства: консолідація-адаптація, консолідація-ідентифікація, консолідація-трансформація.

У свою чергу, політичний діалог як чинник консолідації суспільства виконує такі головні функції: комунікативну; консолідуючу; регулюючу; контролюючу; прогностичну; інформативну; когнітивну; емотивну; конативну; креативну. Політичний діалог, як практично-орієнтований механізм, містить політико-культурний, технологічний, економічний і психологічний компоненти. Суб'єктивними детермінантами побудови політичного діалогу є: політична культура і свідомість учасників взаємодії, їх цінності, професіоналізм, особистісні характеристики та психологічні особливості та ін. Саме міра консолідації суспільства може визначати можливість, ґрунт та швидкість реалізації політичного діалогу, що є об'єктивним чинником його проведення і ефективності.

Детально проаналізовано взаємозв'язок між процесом політичного діалогу і ступенем консолідації нації. В цьому аспекті логічним є висновок, що чим більш згуртована нація, тим менше конфліктів і криз у суспільстві, тим упевненіше нація виглядає у міжнародних комунікаціях, а держава виконує головні функції, зокрема, забезпечення основних прав і свобод своїх громадян. Чим більше використовується діалогових форм для взаємодії між політичною елітою і громадянським суспільством, тим більш консолідованим стає суспільство.

Обґрунтовано, що власне процес консолідації суспільства виступає процесом діалоговим: знаходження, усвідомлення і реалізації мети, інтересів, цінностей, стратегії на основі внутрішніх регуляторів (політичної культури, менталітету, моральних, традицій, історико-культурних цінностей), прийнятих суспільством і державою в цілому тощо.

4. Розкрито діалектику взаємозв'язку політичної культури і суспільно-політичного діалогу. Доведено, що ці феномени впливають один на одного і

розвиваються лише у взаємодії. Високий рівень розвитку політичної культури стимулює процеси демократизації комунікації, що впливає на зміст і якість діалогу. У свою чергу, політичний діалог сприяє розвитку політичної культури, запровадженню нових прогресивних технологій для контролю над діяльністю влади та побудови довірливих відносин у суспільстві. Чим вище рівень політичної культури, чим більш консолідованим є суспільство, тим реалізується більш конструктивний, змістовний, демократичний політичний діалог. Визначено, що низький рівень політичної культури суспільства використовується для роздмухування міждержавних, міжрегіональних конфліктів в тому числі з метою дестабілізації Української державності.

Проаналізовано політичні субкультури екстериторіального характеру (національно-демократична, національно-радикальна, субкультура українських росіян та інерційна комуно-більшовицька культура) в контексті їх використання політиками для підбору маніпулятивних політичних технологій для формування громадської думки. Очевидною є кореляція цінностей, особливостей субкультури громадян, ідентичності з політичним вибором. Проте залишається небезпека конкуренції на теренах України української та російської ідентичностей. Тому підкреслено необхідність підтримувати діалог з громадянами всіх регіонів України, в тому числі, тимчасово окупованих територій.

5. Доведено, що в процесі розбудови суспільно-політичного діалогу важливу увагу слід приділяти феномену національної ідентичності, яка містить значний консолідуєчий потенціал. За період існування України у складі СРСР та за відсутності цілеспрямованої системної проукраїнської етнополітики часів незалежності, в нашій державі збереглися регіональні спільноти із власними особливостями: культурою, російською мовою, символікою, героями та антигероями, звичаями, ціннісними орієнтаціями, традиціями тощо.

Підкреслено, що в українському суспільстві тривалий час не було потужної системи культурного розуміння «свій—чужий». Тому чимало українців не бачили розмежування між українським і російським, що й використала РФ у період спроб створення, так званої «Новоросії». Це сприяло

продукуванню і реалізації політичних технологій типу: «один народ», «братський союз», «єдиний простір» тощо. Тому нині пошук шляхів зміцнення національної ідентичності українців залежить, у першу чергу, від формування ефективного інструментарію протидії медійним практикам, так званого, «русского міра» та розвитку критичного мислення у споживачів інформації.

Російсько-українська війна стимулювала процес консолідації українців, стала потужним чинником глибокого усвідомлення своєї національної ідентичності. Загострились почуття патріотизму, актуалізувалась потреба у самовизначенні, відродились національні традиції та гостре бажання захистити українську культуру та європейські цінності. В цьому аспекті представляється необхідним виокремити найважливіші чинники, які необхідно враховувати для підготовки і реалізації ефективного політичного діалогу в українському суспільстві — менталітет і традиції українців: волелюбність, переважання емоцій та почуттів над волею та інтелектом; інтровертність; індивідуалізм; кордоцентризм; толерантність; ексекутивність; антеїзм; селянськість; орієнтація на малий гурт, ексекутивність, що пов'язана з домінуванням у психіці українців, так би мовити, жіночого начала, яке орієнтує людину на репродуктивно-відтворювальну діяльність, уникнення наднормативності, нестандартності та ін. Відповідно, ефективними є той політичний діалог, який враховує особливості національного характеру.

6. Розглянуто політичний конфлікт, кризу (війну), як деструктивні чинники побудови політичного діалогу в суспільстві, що формують певний порядок денний. Зазначені чинники спонукають політичну еліту і громадян до пошуку шляхів розв'язання актуальних політичних проблем. Розглянуто деякі види політичних криз: урядова, парламентська, конституційна, зовнішньополітична (міжнародний) і загальнонаціональна. З'ясовано, що в Україні проявилися усі ці кризи, характерні для транзитного суспільства: ідентичності, участі, розподілу, легітимності, проникнення тощо.

Зосереджується увага на ролі засобів масової інформації та засобів масової комунікації, які часто використовують маніпулятивні технології і тому виступають деструктивними чинниками у формуванні діалогу. Зроблено

моніторинг новин з російських державних ЗМІ та російських сайтів, що прицільно поширюють дезінформацію про Україну. Доведено, що таке застосування масиву політичних технологій урядом РФ реалізується з кількох причин: для отримання підтримки росіянами політики уряду; для створення конфлікту між громадянами України, які проживають у різних регіонах, в тому числі на тимчасово окупованих територіях; для продовження війни з метою пролонгації президенства В. Путіна і підтримки наявного політичного режиму; відволікання уваги громадян РФ від внутрішніх проблем і зосередження уваги на зовнішній політиці та «імперських планах».

7. Акцентується увага на тому, що важливим є підвищення ефективності громадських лобізму і демократії, як форм й інструментів політичного діалогу в Україні. Наголошується, що відсутність механізму регулювання лобізму створює, з одного боку, розмитість прав та обов'язків учасників процесу, а з іншого, — позбавляє громадськість можливості мати реальну інформацію щодо осіб, які підтримують прийняття певного рішення. Наявність такої інформації є важливою складовою діалогу між політиками і громадськістю.

Громадська демократія є інструментом довгострокової дії, що створює сприятливий клімат для зовнішньої політики в цілому. У контексті збільшення ваги громадської демократії у побудові політичного діалогу, Україна повинна виконати такі завдання: інформувати громадськість інших держав світу про позицію і стратегію України і суспільства; отримувати зворотний зв'язок від закордонної громадськості; брати участь у розробці чіткої зовнішньої політичної позиції України з урахуванням думки громадськості інших держав світу. Проте стверджується, що в Україні політичний режим є неопатримоніальним, чому сприяло злиття політичних партій з бізнесом. Тому в нинішніх українських реаліях поки що важко назвати лобізм чинником розвитку суспільства.

Обґрунтовано важливість такої сучасної форми політичного діалогу як електронна демократія. Вона сприяє політичному діалогу між політикумом і громадськістю, через наявність таких атрибутів: якість і свобода інформації; реординація владних повноважень через перерозподіл повноважень між державою та громадянами; координація та гармонізація приватних і публічних

інтересів шляхом узгодження позицій і спільне прийняття важливих рішень; інформаційна правова забезпеченість через ЗМІ; е-участь і особлива система ідентифікації; доступність механізмів е-демократії; інформаційна безпека.

8. Проаналізовані політико-культурні чинники російсько-української війни в контексті теоретичної можливості налагодження політичного діалогу між країнами. Виявлені принципові відмінності у базових ціннісно-світоглядних орієнтаціях різних соціокультурних спільнот, що, в свою чергу, стало потужним конфліктогенним чинником як на рівні міжособистісної, міжгрупової так і міждержавної взаємодії. Для теоретичної побудови можливого політичного діалогу (зокрема, використовуючи математичний апарат теорії ігор), потрібно враховувати головні компоненти інформаційної війни: орієнтованість; сутність політичного конфлікту; історичний аспект причин війни; учасників війни; рівень участі у війні певних політичних акторів; цілі інформаційно-психологічної війни; етапи її реалізації; методи і технології інформаційно-психологічного впливу; інструменти тощо.

Змодельовано теоретичні можливі сценарії майбутнього політичного діалогу між Україною і РФ за конкретних важливих умов. Акцентовано увагу на виконанні вимог України щодо звільнення тимчасово окупованих території, усунення різних наслідків війни, відновлення та компенсації за зруйновані об'єкти інфраструктури, знешкодження відходів війни РФ. Дисертантка формулює припущення, що важливими є зміни у внутрішній політиці РФ, які можуть вплинути на зовнішню стратегію. Якщо отримають владу лідери опозиції, то це може спричинити реальні зміни у політичній системі РФ та утворення кількох незалежних держав. За таких умов нові лідери РФ можуть запропонувати суспільству євроінтеграційну стратегію, що створить умови для реалізації політичного діалогу між Україною і Росією. Однак втрати людського капіталу Україною є дуже значними, що закарбувалось в історичній пам'яті українців та всього цивілізованого світу. Запропоновані моделі майбутнього політичного діалогу не вичерпують всі варіанти міждержавної взаємодії, але звертають увагу на роль політичної культури як вагомого компоненту кожної моделі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксельрод Р. Політичний діалог як механізм розвитку професійної компетентності української політичної еліти. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 183–188.
2. Алипулат И. С. Диалог между властью, СМИ и обществом. *Евразийский научный журнал*. 2016. № 12. С. 611-618.
3. Андреева О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. К.: Парламентське вид-во, 2009. 360 с.
4. Андреева О. М. Сучасні світові підходи до концепції електронного урядування. *Міжнародні відносини. Серія Політичні науки*: матеріали конференції. Спеціальний випуск «Міжнародна інформація / Міжнародні комунікації: історія, сучасність і перспективи» (6 грудня 2019 р.) К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2019. № 21.
5. Андреева О. М. Трансформація підходів до розуміння національної безпеки України під час російської агресії. *Україна в сучасних глобальних цивілізаційних процесах: актуальні економічні, політико-правові, безпекові та соціально-гуманітарні аспекти*: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 18-19 квітня 2023 року) / за заг. ред.: М.М. Палінчак, М.М. Король, В.В. Химинець. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2023. С. 82-86.
6. Андреева О. М., Аветисян Л. В. Особливості діяльності вірменських громадських організацій в США. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2019. Вип. 138. С. 4-13.
7. Андреева О. М., Голумбйовська А. Концепція застосування стратегічних комунікацій у інформаційній складовій державної політики. *Priority directions of science and technology development. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua»*. Kyiv, Ukraine. 2021. Pp. 874-880. URL: <https://sci-conf.com.ua/ix-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-priority-directions-of-science-and->

technology-development-16-18-maya-2021-goda-kiev-ukraina-arhiv/.

8. Бакланова Н. М., Букач В. М. Категорія «політичної культури» в науковому та публічному дискурсах. *Politicus*. Науковий журнал. 2022. № 1. С. 94-102.

9. Бахтин М. М. Проблеми творчості Достоевського. Київ, 1994. 103 с.

10. Бебик В. Політична праксеологія в системі політичних наук. *Політологічний вісник*. 2009. № 41. С. 98-127.

11. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Перевод с англ. Изд. 2-ое. М.: Academia, 2004. С. 503.

12. Бернадський Б.В. Міжнародні конфлікти: курс лекцій. Київ: Персонал, 2012. 366 с.

13. Белоусова Н. Б. Концепт національної безпеки в політичній культурі суспільства: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2009. 19 с.

14. Біленко Т. І. Діалог у контексті дискурсу. Філософ – учень школи, яка вчить любити істину. На пошану Ігоря Валентиновича Бичка, заслуженого професора КНУ ім. Тараса Шевченка, з нагоди 80-ліття. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2011. С. 21-24

15. Більш як 40% українців довіряють ЗМІ, де працюють професійні журналісти. Укрінформ. 2 вересня 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3553806-bils-ak-40-ukrainsiv-doviraut-zmi-de-pracuut-profesijni-zurnalisti.html> (дата звернення 3 вересня 2023).

16. Близько 78% українців щодня користуються інтернетом. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3497671-blizko-78-ukrainsiv-sodna-koristuutsa-internetom.html> (дата звернення 28.08.2023)

17. Бобрук А. М., Похило І. Д., Денисюк А. В. Вербальний вимір іміджу політика: «Спочатку було слово»... *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 123. С. 283-287.

18. Бондарчук А., (2023). Окуповані. Як Росія маніпулює почуттями українців, які опинилися по різні боки лінії фронту. *Lb.ua*. 2023. URL:

https://lb.ua/news/2023/07/01/563005_okupovani_yak_rosiya_manipulyuie.html

(дата звернення 20.08.2023)

19.Боярська О. А., Поплавський О. О. Цивілізаційна парадигма С. Хантингтона та сучасна «лінія розлому» України. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 301–311. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pv_2015_79_31

20.Бредун І. В. Євразійство і цивілізаційний вибір сучасної України. *Гуманітарний часопис*. 2011. № 2. С. 36-40.

21.Бурдяк В. І., Ротар Н. Ю. Політична культура, ідеологія, психологія: Навч. посіб. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута, 2000. С. 13.

22.Бушанський В. В. Поняття «гра», «роль» та «ідентичність» у сучасній етнополітології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін : зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 23. С. 3-15.

23.Бушанський В. В. Становлення масової культури: шлях до кітчу й андеграунду. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 4. С. 122-134.

24.Бушанський В. Маніпуляція свідомістю: від фрустрації до нової ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 51 (55). С. 74-87.

25.Вебер М. Избранное. Образ общества. М. Вебер. М.: Логос, 1994.

26.Вербицький І. Опитування в «Дії»: 4 ризики. *Правда*. 10.02.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/02/10/7323519/>

27.Виселко І. В. Медіапростір як соціокультурне явище: теоретичні розвідки та практичні наслідки. *Вісник НТУУ-КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка*. Випуск 1. 2011. С. 41-46.

28.Войтович І. Ю. Війна в російських новинах: ненависть до України та українців (28 березня — 3 квітня). 4.07.2022. URL: <https://texty.org.ua/articles/106280/vijna-v-rosijskyh-novynah-nenavyst-do-ukrayiny-ta-ukrayinciv-28-bereznya-3-kvitnya/> (дата звернення: 02.07.2023)

- 29.Вітковський В. Ординський бенкет в ефірі. *Львівська газета*. 10 січня. 2006. С. 3.
- 30.Вітман К. М. Консолідація як політичний феномен: актуальність для України. *Держава і право*. Збірник наук. праць. Київ. 2013. Вип. 62. С. 421–427.
- 31.Вітте Л. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіон. Представництво в Україні та Білорусі. Київ: Заповіт, 2006. 44 с.
- 32.Владиченко Л. Д. Демаркація поняття діалогу. *Простір гуманітарної комунікації*. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / Ін-т філос. освіти і науки Нац. пед. уні-ту імені М. П. Драгоманова. Київ: Секція «Філософія». URL: <http://iifpo.pp.net.ua/index/0–24> (дата звернення 19.06.2020)
- 33.Владиченко Л. Д. Філософські та релігійні аспекти проблеми діалогу: компаративний аналіз творчості Мартіна Бубера та Михайла Бахтіна: автореф. дис. ... канд. філос. наук: (09.00.11); Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2007. 18 с.
- 34.Войнова Е. О. Електронна демократія: трансформація осмислення. *Політичне життя*. 2020. № 4. С. 21–29. DOI: 10.31558/2519-2949.2020.4.3.
- 35.Войнова Е. Подальший розвиток Е-демократії в Україні в контексті консолідації українського суспільства як політичної нації. *European political and Law Discourse (Czech Republic)*. 2022. Vol. 9 Iss. 5. P. 75-80. DOI: 10.46340/eppd.2022.9.5.5.
- 36.Войнова О. О. Електронна демократія як спосіб політичної комунікації та політичної партисипації у мережевому суспільстві: дис. доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія»; Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2023. 226 с.
- 37.Волкова Ю. Эксперты зафиксировали снижение доверия россиян к телевидению. РБК. URL: <https://www.rbc.ru/society/11/05/2022/627b5fb49a79477734a3d7fc> (дата звернення 11.05.2022)
- 38.Вонсович С. Г. Консолідована демократія: дефініції та методологія дослідження. *Нова парадигма*. 2012. Випуск 113. С. 15 –167.
- 39.Врублевський О. Електронна демократія в Україні: вчора, сьогодні,

завтра. Децентралізація. 02.03.2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16183> (дата звернення: 10.06.2023)

40. Габрієлян О. А. Політична наука: методи досліджень. Київ: Академія, 2012. 320 с.

41. Гайдученко Ю. О., Рядинська І. А. Соціальне партнерство як інструмент формування соціальної відповідальності. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Економіка. 2017. Вип. 17. С. 15-24.

42. Годлевська В. Ю., Денисюк А. В. Дослідження процесів демократизації останньої чверті ХХ століття. *Гілея: науковий вісник*. Київ: ВІР УАН, 2016. С. 333-337.

43. Годлевська В. Ю., Денисюк А. В. Громадська дипломатія як механізм реалізації політичного діалогу. *Держава і право: зб-к наук. праць*. Серія: Політ. науки / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2015. № 69. С. 97-106.

44. Голиков А. С. Концептуалізація культурного капітала в сучасній соціології. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. С. 51-58.

45. Головатий М. Концептуальні засади політичної теорії та методів її дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1-2. С. 3-10.

46. Головаха Є. В Україні зі свободою менше проблем, ніж з відповідальністю. Свободу ми так чи інакше собі забезпечили. URL: https://censor.net/ru/resonance/3284246/v_ukran_z_svobodoyu_menshe_problem_nj_z_vdpovdalnstyu_svobodu_mi_tak_chi_nakshe_sob_zabezpechili_vgen?fbclid=IwAR0JYf5eV7ZZ1BoiOwX5_y29O6dvpoWceBGCEdPJceI0MJ1G1aPm0sretDoI (дата звернення: 24.08.2021).

47. Гордієнко М. Г. Політичний конфлікт як спосіб існування соціуму. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2008. Вип. 41. С. 7-16.

48.Гринчишин Н. Діалог як визначальний принцип етики Е. Левінаса. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vpnu/filos_psihol/2008_11/12.pdf (дата звернення 20.06.2020)

49.Громадська Н. А. Соціальний діалог як інструмент впровадження державної соціальної політики: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.02; Миколаїв. держ. гуманіт. ун-т ім. П. Могили. Миколаїв, 2008.16 с.

50.Громадське обговорення законопроектів ВРУ. URL: https://parlament.org.ua/wpcontent/uploads/2016/11/16nov_prezentaciya_gromadskogo_obgovorennya_zakonoproektiv.pdf (дата звернення: 20.08.2023)

51.Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/analitichnidopovidi/gromadyanskesuspilstvoukrainipolitikaspriyannuyatazaluchennya> (дата звернення 04.02.2021).

52.Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2013 р., м. Київ) / упоряд. В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк; за заг. ред. О. А. Корнієвського. Київ : НІСД, 2014. 192 с.

53.Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку / за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.

54.Грушецький А. Обстріли Росією українських міст: продовження збройної боротьби чи перехід до переговорів. *Київський міжнародний інститут соціології*. 24.10.2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&page=1&y=2022&m=10> (дата звернення: 20.06.2023).

55.Гутман Е., Томпсон Д. Устрій дорадчої демократії. Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 327–363.

56.Давиденко В. В. Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави: автореф. дис.... д-ра політ. наук: 23.00.02; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Львів, 2008. 35 с.

57.Давиденко В. Соціальний діалог: його шляхи і можливості. *Трибуна*. 2007. № 1-2. С. 38-39.

58. Даренський В. Феномен діалогу як універсалія культури. *Діалог / Докса*. 2010. Вип. 15. С. 172-183.

59. Дем'яненко Б. Л. Двопартійна система. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Двопартійна система](https://vue.gov.ua/Двопартійна_система) (дата звернення: 02.09.2022).

60. Дем'яненко Б. Система двопартійна (біпартизм). *Політологія за ред. Денисенко В. М., Сорба О. М., Угрин Л. Я. та ін.* Львів: Новий Світ–2000, 2014. С. 605–607.

61. Денисюк А. В. Громадський лобізм в Україні: проблеми і перспективи розвитку. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Київ: Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 102. С. 43-46.

62. Денисюк А. В. Діалог влада-громадянське суспільство: рівні інституалізації. *Молодь в науці: дослідження, проблеми, перспективи 2020*. Науково-практична конференція. Вінниця. ВНТУ. 2020. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/mn/mn2020/paper/view/8635>

63. Денисюк А. В. Е-демократія в Україні: механізм діалогу чи маніпулювання? *Л Науково-технічна конференція Інституту соціально-гуманітарних наук ВНТУ*, 18.03.2021. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/31637/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%8E%D1%87%D0%BA%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

64. Денисюк А. В. Математичне моделювання політичного діалогу. *Проблеми вищої математичної освіти: виклики сучасності: Міжнародна науково-методична Інтернет-конференція (1-3 травня 2020 р.)* Вінниця. ВНТУ. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/pmovc/pmovc20/paper/view/10119>

65. Денисюк А. В. Політичний спічрайтинг як PR-технологія. Збірник виступів і тез *Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові проблеми державотворення України»*, 7-8 листопада 2017 року, м. Вінниця. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2017/schedConf/presentations>

66.Денисюк А. В. Механізми реалізації політичного діалогу в умовах кризи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». 2022. 42. С. 25-32. DOI: <https://doi.org/10.26565>

67.Денисюк А. В. Національна ідентичність як основа для консолідації українського суспільства. *Evropský politický a právní diskurz*. 2023. С. 25-33.

68.Денисюк А. В. Особливості владно-громадського діалогу в українському суспільстві. *Science, society, education: topical issues and development prospects: Abstracts of II International Scientific and Practical Conference Kharkiv*. Ukraine 20-21 January 2020. С. 547-550.

69.Денисюк А. В. Політичний діалог в сучасній умовах: політико-культурний аспект. *Politicus*. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. № 1. 2023. С. 51-57.

70.Денисюк А. В. Політичний діалог в умовах глобалізаційних змін. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». 2022. № 41. С. 23-29. DOI: <https://doi.org/10.26565>

71.Денисюк А. В. Форми політичного діалогу: ефективність в сучасному українському суспільстві. *Конференції ВНТУ електронні наукові видання, XLIX Науково-технічна конференція Інституту соціально-гуманітарних наук. 2020*. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2020/paper/view/9743>

72.Денисюк А. В., Годлевська В. Ю. Громадська дипломатія як механізм реалізації політичного діалогу. *Держава і право: зб-к наук. праць*. Серія Політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2015. № 69. С. 97-106.

73.Денисюк А. В., Денисюк С. Г., Неприцька Н. І. Хакерство як впливовий коректор сучасних політичних процесів. *S.P.A.C.E.: SOCIETY, POLITICS, ADMINISTRATION IN CENTRAL EUROPE*. Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. Вип. 5. С. 12-15.

74.Денисюк А. В., Корнієнко В. О. Діалогічність як принцип формування культури політичного консенсусу. *Молодь в науці: дослідження, проблеми,*

перспективи 2020. Вінниця. ВНТУ. 01-14 травня 2021. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/mn/mn2021/paper/viewFile/11320/9429>

75.Денисюк А. В. Механізми реалізації політичного діалогу в умовах кризи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, серія «Питання політології». 42. 2022. С. 13-20 DOI: <https://doi.org/10.26565> (дата звернення 15.06.2023)

76.Денисюк С. Г. «Нові мас-медіа» як чинник впливу на сучасні політичні комунікації. *Гілея: зб-к наукових праць*. К.: ВІР УАН, 2015. Вип. 94. С. 395–398.

77.Денисюк С. Г. Комунікологія: навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2015. 102 с.

78.Денисюк С. Г. Культурологічні виміри політичної комунікації : монографія. Вінниця: ВНТУ, 2012. 396 с.

79.Денисюк С. Г. Математичне моделювання та побудова проведення майбутніх президентських виборів в Україні. *Нова парадигма: журнал наукових праць* [голов. ред. В. П. Бех]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. Вип. 78. С. 107–115.

80.Денисюк С. Г. Політична комунікація: ціннісні основи та механізми реалізації в умовах сучасного суспільного розвитку: дис. ... доктора політичних наук: 23.00.03; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 433 с.

81.Денисюк С. Г., Корнієнко В.О., Слободянюк А.В. «Персоніфікація» vs «репутація» у політичному контексті математичного моделювання виборчих переваг. *European Political And law Discourse*. 2016. Vol. 3, iss. 2. P. 165-171.

82.Денисюк С. Г., Шиян А. А. Моделювання політичних процесів. *Прикладна політологія: навч. посіб.* / за ред. В. П. Горбатенка. Київ: ВЦ «Академія», 2008. С. 453-464.

83.День Незалежності України: що об'єднує українців і як ми бачимо перемогу на шостому місяці війни. 22.08.2022. URL: <https://dif.org.ua/article/dennezalezhnosti-ukraini-shcho-obednue-ukraintsiv-i-yakmi-bachimo-peremogu-na-shostomu-misyatsi-viyni> (дата звернення 20.08.2022)

84.Джохадзе Д. В. Античный диалог и диалектика. *Философия и*

общество. 2012. № 2. С. 24-45.

85. Діалог в Україні: можливості, параметри та виклики. Первинні результати першої спостережної місії. *Європейський форум з міжнародного посередництва та діалогу Avenue Des Arts 24 Брюссель 1000*. Бельгія. Липень 2014 року.

URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/files/f_nalniy_zv_t_schodo_mozhlivostey_d_alogu_v_ukra_n_.pdf

86. Діалог політичний — це. *Словник термінів*. URL: <https://jak.koshachek.com/articles/dialog-politichnij-ce.html> (дата звернення: 25.02.2021).

87. Діалог. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

88. Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році: стат. бюлетень. *Держстат України / відп. за вип. О. Кармазіна*. 2015. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.htm (дата звернення: 20.10.2021).

89. Дмитренко О. С. Громадська думка як чинник демократизації політичної культури в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2010. 20 с.

90. Документ для консультацій: Зміцнення культури діалогу – пропозиція щодо загальних принципів та мінімальних стандартів консультацій, які проводяться Європейською Комісією із зацікавленими сторонами. *Громадські ради в Україні*. Довідник / Упорядник М. Дациба. К.: УНЦПД, 2003. С. 214-227.

91. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Київ: Канон, 1996. 432 с.

92. Експертна група погодила текст концепції проекту Закону України «Про лобіювання». *Лобіювання в Україні*. 02.10.2015. URL: <http://www.lobbying.in.ua>. (дата звернення: 17.02.2015).

93. Зайченко Л. В. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, зросла до майже \$138 млрд. *KSE*. 24.01.2023. URL:

<https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosla-do-mayzhe-138-mlrd/> (дата звернення: 30.06.2023)

94. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 01.01.2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030638?an=198> (дата звернення: 23.02.2023)

95. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 02.07.2015 р. №577-VIII URL: Zakon.rada.gov.ua. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#n17> (дата звернення: 14.03.2023)

96. Законопроекти про лобізм, зареєстровані Верховною Радою України. Верховна Рада. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?ses=10010&num_s=2&num=3059&date1=&date2=&name_zp=&out_type=&id= (дата звернення: 27.03.2021).

97. Захарченко О. В. Залужний назвав кількість загиблих українських військових у війні з Росією. *BBC*. 22.08.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62635359> (дата звернення: 29.06.2023)

98. Звіт за результатами аналізу російської пропаганди за січень 2023. 08.02.2023. URL: <https://www.prostir.ua/?library=zvit-za-rezultatamy-analizu-rosijskoji-propahandy-za-sichen-2023> (дата звернення: 22.6.2023)

99. Зеленько Г. І. Кризи політичного розвитку в Україні: причини та зміст. *Політичні дослідження*. № 2. 2021. С. 33-65. DOI: 10.53317/2786-4774-2021-2-2

100. Зубченко О. С. Електоральна культура як об'єкт соціологічного дослідження: автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04; Гуманіт. ун-т «Запоріж. ін-т держ. та муніцип. упр.». Запоріжжя, 2007. 20 с.

101. Зуйковська А. А. Структурогенез політичної культури сучасного українського суспільства: дис. ... канд. політичних наук: 23.00.03; Нац. ун-т «Києвомогилянська академія». К., 2010. 207 с.

102. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики: Навчальний посібник / За науковою редакцією В. В. Різуна Київ: Центр Вільної Преси, 2010. 258 с.

103. Інформації з яких джерел більше довіряють українці та якими, на

їхню думку, є критерії професійності журналістів. *Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва*. 19 серпня 2022. URL: https://dif.org.ua/article/informatsii-z-yakikh-dzherel-bilshe-doviryayut-ukraintsi-ta-yakimi-na-ikhnyu-dumku-e-kriterii-profesiynosti-zhurnalistiv?fbclid=IwAR1RTKUIHwvn8S7Amn5jXADR6_dzy-97hRxQOg2pKHkXHd6dEdaIpt4hxxI (дата звернення 05.01.2023).

104.Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.

105.Караяни А. Г. Теория и практика психологической войны. *Организация и проведение информационных операций*. Офіційний сайт бібліотеки «Psyfactor». URL: <http://psyfactor.org/lib/psywar30.htm> (дата звернення: 28.11.2022).

106.Кармазіна М. Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990 — початок 2020 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.

107.Карнаух А. А., Денисюк А. В. Роль соціальних мереж у побудові політичного діалогу між владою і громадянами. *Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук: збірник тез учасників Міжнародної науково-практ. конференції*. 16-17 жовтня 2015 р. Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2015. С. 115-118.

108.Клочовський Я. Філософія діалогу. *Дух і Літера*. 213. 224 с.

109.Ковальова П. П. Вплив мережі Інтернет, телебачення та преси на аудиторію: порівняльний аналіз. *Українська державність: історія і сучасність: зб. мат. Всеукр. науково-практичної конференції молодих вчених (26 листоп. 2009 р.) Частина II / Під заг. ред. К. В. Балабанова*. Маріуполь, 2009. С. 7–9.

110.Козирев М. П. Інформаційно-психологічний вплив. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ*. Серія Психологічна. Львів, 2007. 399 с.

111.Колодій А. Соціетальна культура як чинник національної консолідації. *Консолідація українського народу: конституційно-правові аспекти*. Збірник статей за матеріалами науково-практичної конференції 28 лютого – 1 березня 2013 р. Львів, ЛНУ ім. Івана Франка. Львів: Вид-во Львівського університету, 2013. С. 40–54.

112. Колодій А. Ф. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу). *І. Незалежний культурологічний часопис*. 2001. № 21. С. 6–32.

113. Комарова Т. Г. Влада і політична стабільність в умовах змін інформаційної епохи. *Вісн. Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2018. № 34. С. 16–23.

114. Комарова Т. Г. Людина і політика в інформаційну епоху. *Вісн. Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2017. № 32. С. 13–19.

115. Комарова Т. Г. Трансформації влади в інформаційну епоху: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Харків, 2020. 40 с.

116. Комарова Т. Тоталітаризм як соціокультурний феномен в інформаційну епоху. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. Vol. 7. Iss. 2. P. 107-112.

117. Комарова Т. Ціннісні смисли суспільного порозуміння в Україні / ГРАНІ. *Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2020. Том 23. № 1-2. С. 67-72.

118. Кононенко В. Внутрішній політичний діалог у демократичному суспільстві. *Вісник Харківського нац. універ. ім. В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2022. № 42. С. 27-31. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/22082/20383> (дата звернення 05.06.2023)

119. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. *Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р.* Київ: Центр Разумкова, 2016. 100 с.

120. Консолідована демократія: перспективи для України. Матеріали до конференції (м. Київ, 29 жовтня 2007 р.). *Лабораторія законодавчих ініціатив. Серія «Політична освіта»* / Чебаненко О., Шрамович В., Ковриженко Д., Колодязна Н. Представництво фонду Конрада Аденауера в Україні. Київ: Фонд Конрада Аденауера. 2007. 31 с.

121.Корнієнко В. О., Бобрук А. М. Політична мімікрія: витоки, смисли та засоби протидії в українському суспільстві : монографія. Вінниця: ВНТУ, 2018. 184 с.

122.Корнієнко В. О., Годний С. П. Лобіювання як форма політичного діалогу в українському суспільстві. *Innovative solutions in modern science*. Dubai: ТК Meganom, 2016. № 5(5). С. 39-46.

123.Корнієнко В. О., Денисюк А. В. Особливості, значення та умови реалізації діалогу в просторі політичних відносин. *Гілея: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич*. Київ: ВІРУАН, 2015. Вип. 100. С. 241-244.

124.Корнієнко В. О., Денисюк С. Г., Шиян А. А. Моделювання процесів у політико-комунікативному просторі: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2010. 209 с.

125.Костенко А. М. Громадська дипломатія як чинник впливу на євроінтеграційні процеси в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2019. № 26.

126.Костенко А. М. Сучасні теоретико-методологічні підходи до визначення впливу інститутів громадянського суспільства на розвиток внутрішньополітичних процесів. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2019. № 7. С. 5-12.

127.Кочубей Л.О., Гаврилюк К. К. Класифікація політичних криз та їх основні ознаки. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Сер.: Політичні науки. 2018. С. 5-10.

128.Красівський О. Я. Глобалізація та ідентичність національної культури. *Ефективність державного управління*. 2017. № 53. С. 13-21.

129.Красівський О. Я., Мороз О. Ю. Чинники консолідації українського суспільства на сучасному етапі його розвитку: ціннісно-культурний, політичний та соціально-економічний виміри. *Ефективність державного управління*. 2019. № 60. С. 24-35. URL: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.60.2019.186741>

130.Кривошеїн В. Політична культура. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. наук Н. М. Хоми. Львів: Новий світ-2000, 2014. 779 с.

131.Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи

нівелювання : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Р.В. Балабан, С. Г. Брехаря, Л. Л. Кияниця, О. Ю. Кондратенко, Н.В. Кононенко, Т. М. Ляшенко. Київ : *ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2022. 352 с.

132.Крутій Ю. Діалог у контексті духовних пошуків доби Середньовіччя. *Людинознавчі студії*. Сер. : Філософія. 2011. Вип. 24. С. 140-150.

133.Крутій Ю. Діалог як міжособистісний зв'язок. На прикладі діалогів Платона та Абеяра. *Проблеми гуманітарних наук*. Філософія. 2013. Вип. 31. С. 148–158.

134.Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. Монографія. Суми: Видавництво СумДПУ, 2020. 324 с.

135.Леві-Стросс К. Міт та значення. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. Львів: Літопис, 2001. С. 448-465.

136.Левінас Е. Між нами. Проблема думки про Іншого. Київ: Либідь, 1999. 312 с.

137.Лесняк В. Особливості дослідницької інтерпретації поняття «консолідації демократії» у суспільних науках. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&S21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apvtvi_2016_27_45 (дата звернення: 12.05.2021)

138.Лобатенко А. В. Лобізм – неузаконена українська реалія. *Академія*. 03.10.2015. URL: www.academia.org.ua/?p=622. (дата звернення: 20.09.2015).

139.Лобізм. *Вікіпедія*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 23.03.2023).

140.Логунова М. М. Демократична політична культура – важливий чинник становлення громадянського суспільства. *Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи*. Київ: УАДУ, 2001. С. 95-112.

141.Лозинський Р. Цифрове народовладдя в «Дії» як репетиція до електронних виборів. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/02/9/7323257/> (дата звернення: 15.02.2023).

142.Лосєв І. Межа дискусії. Про політичний сенс національно-культурної ідентичності. *Український тиждень*. 2019. № 44 (624). С. 22–23.

143.Луцишин Г. Вплив інститутів громадянського суспільства на процес національної консолідації в сучасній Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4 (78). С. 22–32.

144.Луцишин Г. І. Национальная консолидация общества: теоретико-методологические проблемы исследования. Национальный университет. «Львовская политехника». Львов. URL: archive.nbuv.gov.ua/Portal/.../SL5_doc.pdf (дата звернення 23.05.2022)

145.Луцишин Г. Національна консолідація як основа формування та розвитку української політичної нації. *Українська політична нація: проблеми становлення: зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського*. Київ: НІСД, 2012. С. 150–156.

146.Ляпіна Л. Діалог політичний. Політична. енциклопедія / ред кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

147.Майборода О. Консолідація українського суспільства в умовах російської агресії: проблема пошуку оптимальних політичних рішень. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 5-6 (91- 92). С. 138–157.

148.Мак-Люэн Маршалл. Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры. Киев : Ника-Центр, 2003. 432 с.

149.Макиавеллі Н. Державець. Київ : Фоліо, 2023. 192 с.

150.Малишенко Л. О. Специфіка лобіювання в сучасній Україні. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого: зб. наук. пр. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. Харків: Право, 2012. № 2. С. 260-268.

151.Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні

комунікативної компетентності учнів основної школи: монографія. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 448 с.

152.Мамчур Л. Основні форми міжособистісної комунікації. URL: http://www.library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_lsilsk_shkolu/15/visnuk_11 (дата звернення: 28.05.2021)

153.Масловська О. М. Політико-культурологічні детермінанти функціонування політичної опозиції: світова та українська практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата політичних наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія»; Нац. пед університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 20 с.

154.Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014): монографія. Чернівці: Книги XXI, 2016. 552 с.

155.Меньшеніна А. Є. Трансформація політичних цінностей в умовах постмодерну. Дисертація 23.00.01 — теорія та історія політичної науки. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. 2020. 222 с.

156.Михальченко Н. И. Великий цивилизационный взрыв на рубеже XX–XXI. Киев: Парламентское издательство, 2016. 504 с.

157.Михальченко Н. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее. Киев: ИПиЭНИ им. И. Ф. Кураса НАН Украины, 2013. 340 с.

158.Младьонова О. Д. Інформаційна політика у формуванні інформаційного суспільства. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Дніпро, 2018. С. 197–199.

159.Младьонова О. Д. Маніпулювання суспільною свідомістю як технологія ведення інформаційної війни. *Вісн. Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2017. Вип. 32. С. 79-82.

160.Мороз О. М. Місце і роль громадських об'єднань у політичній системі сучасної демократичної держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція: науковий збірник*. 2014. № 9-1. С. 50–55.

161.Мороз О. М. Перспективи розвитку взаємовідносин держави і громадських об'єднань в умовах зближення України з Європейським Союзом. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 5 (9). С. 39-45.

162.Мосов С. Війна. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 105–106.

163.Нагорна Л. Політична культура. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал [та ін.]. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

164.Назаренко О. І. Настрої та очікування українців: регіональні особливості. *Соціологічна група «Рейтинг»*. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_i_ozhidaniya_ukraincev_regionalnye_osobennosti.html (дата звернення 05.08.2023)

165.Наумкіна С. В., Масловим Ю. К. Європейські парламенти як органи забезпечення інституційної платформи взаємодії в суспільстві. *Політикус*. 2019. № 1. С. 58–63. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-1-58-62>

166.Наумкіна С. М., Нерубашенко І. А. Краудсорсинг як сучасна модель діалогової взаємодії в суспільстві. *Політикус: наук. журнал*. 2020. № 2. С. 70–75. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-70-74>

167.Наумкіна С. М. Міжкультурна комунікація як «філософія толерантності» в сучасному світовому геополітичному просторі. *Актуальні проблеми філології і професійної підготовки фахівців у полікультурному просторі*: Міжнародний журнал. Вип 5. Харбін: Харбінський інженерний університет, 2019. С. 44-49.

168.Нестеренко В. Р. Не збройний конфлікт, не терористична операція – операція «війна». 25.03.2022. *ЮРФЕМ.ua*. URL: <https://jurfem.com.ua/ne-zbroynnyu-konflikt-ne-terorystychna-operatsia-operatsia-viyna/> (дата звернення: 25.02.2023)

169.Нікітін В., Кузьменко М., Кузьменко О. Культурна політика в Україні: гуманітарна безпека, мова, освіта. Київ: Оптима. 2007. 88 с.

170.Німеччина. Факти про Німеччину / ред. Ж. Шаян, С. Гіле; пер.

В. Шелест. Франкфурт–на–Майні: Зоціететс–Ферлаг, 2010. 192 с.

171. Новакова О. В. Роль міжнародних неурядових організацій в реалізації концепції сталого розвитку. *Політологічні записки*. 2013. № 7. С. 8-10.

172. Озадовська Л. В. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні: монографія. Київ : Видавництво «ПАРАПАН», 2007. 164 с.

173. Олефіров С. Ю. Соціальне партнерство як механізм взаємодії громадянського суспільства та влади. *Державне управління удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/RN/Duur_2013_9_11 (дата звернення 12.01.2020)

174. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори. Київ : Основи, 1994. 420 с.

175. Особливості владно-громадського діалогу в українському суспільстві. *Science, society, education: topical issues and development prospects: Abstracts of II International Scientific and Practical Conference Kharkiv, Ukraine 20-21 January 2020*. С. 547-550.

176. Осадченко П. О. Особливості ідентичності громадян України: проблеми та перспективи консолідації суспільства. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії «Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи», 16 грудня 2016 р. 2018. URL: <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf> (дата звернення 03.08.2023)

177. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023р.). *Центр Разумкова*. 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf> (дата звернення 20.05.2023)

178. Павлюх М. В., Кушней С. Р. Публічна дипломатія як тренд у сучасних політичних відносинах: процеси трансформації. *Політичне життя*. 2022. № 4. С. 122-128.

179. Пашкова О. Б. Соціально-політичні фактори консолідації українського суспільства. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 5 (61). С. 62–71.

180. Петренко О. В. Политический кризис и политический конфликт: проблема соотношения понятий. *Вопросы гуманитарных наук: журнал*. 2009. № 3. С. 264-270.

181.Петроє О. М. Поняття «діалог» у термінологічній традиції зарубіжної та вітчизняної наукової думки. *Державне управління: теорія та практика*: електрон. наук. фах. вид. 2011. № 2. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Petroe.pdf>. (дата звернення: 20.02.2022)

182.Петроє О. М. Соціальний діалог як інститут державного управління: навч.-метод. матеріали; упоряд. В. В. Святненко. Київ : НАДУ, 2013. 84 с.

183.Пирожков С. І. Цивілізаційний вибір України. *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 1. С. 30–35.

184.Питайло І. Особливості українського менталітету: чому ми такі, якими є? URL: <http://ukrconf.fl.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/12/6> (дата звернення 19.08.2022)

185.Півнева Л. М. Політична і популярна культури як предмет політологічного аналізу. *Політичний менеджмент*. 2006. № 6 (21). С. 74-81.

186.Платон. Держава. *Історія вчень про право і державу*: Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів/ Уклад., заг. ред.- проф., д-р істор. наук Г. Демиденко. 2-е вид., доп. і змін. Харків : Легас, 2002. 463 с.

187.Платон. Діалоги / пер. Й. Кобів, Ю. Мушак. Київ: Фоліо. 2022. 352 с.

188.Подп'ятнікова А. Я. Особливості розвитку демократичного транзиту в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. Т. 30 (69) № 5. 2019. С. 7-11.

189.Пономаренко А. Б. Покоління незалежності: цінності та мотивації. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 19.08.2021. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivaci_i.html (дата звернення 10.07.2022)

190.Поліщук І. О. Політична культура: дефініція, структура та функції. Міжнародний «круглий стіл» «Правова та політична культура соціуму за умов його модернізації» (12 квітня 2013 р.). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3 (17). 194–196.

191.Поліщук І. О. Поняття структура політичної культури. *Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна*. Серія «Питання політології». 2009. № 861. С. 202-210.

192.Поліщук Ю. Поняття «суспільна консолідація» у вітчизняному політологічному дискурсі. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 5-6 (91-92). С. 158–171.

193.Поліщук Ю. Суспільна консолідація як важливий фактор цивілізаційного вибору України. *Наукові записки. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Випуск 2 (94). С. 120-134.

194.Польовий М. А. Сутність імітаційного моделювання політичних процесів. *Перспективи*. 2011. №2. С. 142-146.

195.Польська К. Три сценарії майбутнього РФ: дослідження Європарламенту. 13.01.2023. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/tri-scenarii-majbutnogo-rf-doslidzenna-evroparlamentu/a-64387424> (дата звернення: 11.05.2023)

196.Постельжук О. П., Невинна Г. Я., Валюх Л. І. Специфіка демократичної консолідації в Україні: безпековий вимір. *Державне управління*. № 6 2021. С. 73–78.

197.Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про лобізм». LIGA 360. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH3YW00A?an=4> (дата звернення: 13.01.2023)

198.Примуш М. Політичні конфлікти та їх типи. *Політичний менеджмент: наук. журнал* / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. 2010. № 1. С. 97-108.

199.Приходько С., Ільченко А., Помаз Ю. Ціннісні аспекти політичної культури українського суспільства. *Політикус: науковий журнал*. 2022. № 2. С. 75-79.

200.Результати другого туру виборів: Як проголосували в регіонах України (інфографіка) Телеканал 112. 2019. 30 квіт. URL: <https://ua.112.ua/vybory-2019/rezultaty-druhoho-turu-vyboriv-yakproholosuvaly-v-rehionakh-ukrainy-infohrafika-489061.html> (дата звернення: 12.07.2022).

201.Рейтинг страниц Фейсбука. Топ 30. 2019. 20 июн. URL: <https://www.t30p.ru/FaceBook.aspx> (дата обращения: 13.02.2022).

202.Римаренко С. Регіональні аспекти соціокультурних трансформацій в

Україні. *Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 284–309.

203.Розенко В. Ю. Рік великої війни Росії проти України у 10 цифрах. *BBC*. 25 лютого 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ck5ylk3rj0zo> (дата звернення: 24.06.2023).

204.Розпорядження Кабінету Міністрів України № 386 від 15 травня 2013 р. «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства». *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>

205.Розпутенко І. В. Цивілізаційний вибір України в умовах глобалізації. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Серія: Державне управління. 2017. № 1. С. 112–122.

206.Розумна О. П. Європейський досвід політики мультикультуралізму: наслідки і прогнози. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 1. С. 121–125.

207.Ротар Н. Діалогові форми політичної участі: передумови та перспективи становлення в Україні. *Політичний менеджмент*. Київ. 2007. № 1. С. 75-92.

208.Ротар Н. Діджиталізація політичної участі громадян Європейського Союзу як інструмент подолання дефіциту демократії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. Т. 45. С. 163–175. DOI: 10.31861/mhpi2022.45.163-175.

209.Ротар Н. Процедурні аспекти використання діалогової моделі політичної участі в ЄС: рівень Європейського Парламенту. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2021. Т. 44. С. 78–90. DOI: 10.31861/mhpi2021.44.78-90.

210.Рубанов В. В. Політичний аналіз як базовий інструмент системного дослідження політики. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3 (54). 188 с.

211.Рубанов В. Політична аналітика в Україні: стан та перспективи дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. Вип. 3. С. 11-22.

212.Рубанов В. Системна сутність політичного аналізу. *Політичний менеджмент: наук. журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський*. 2010.

№ 4. С. 42-52.

213.Рудакевич О. М. Матриця національної політичної культури: соціетальний підхід. *Політичний менеджмент*. 2011. № 5. С. 25-35.

214.Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 350 с.

215.Рудакевич О. М. Політичні субкультури українського суспільства. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки у глобалізованому світі*. Зб. наук. праць за заг. ред. професора П. Ю. Сауха. Житомир: Вид-во ФОП Євгенюк О. О. 2014. С. 38-42.

216.Рудакевич О. М. Теоретико-методологічні засади дослідження національної політичної культури : дис. ... доктора політичних наук : 23.00.01; Тернопільський нац. економічний ун-т. Тернопіль, 2011. 420 с.

217.Руденко М. Еволюція теоретичних концепцій громадянського суспільства в світовій та українській політичній думці. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/43.pdf> (дата звернення: 15.12.2022)

218.Сапа Н. В. Теоретико-методологічні засади механізму антикризового державного управління. *Гуманіт. вісн. ЗДІА*. 2009. Вип. 38. С. 106-116.

219.Селіванова О. О. Методологічні проблеми дослідження діалогу. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2013. Вип. 1. С. 144-158.

220.Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. *Риа Новости*. 2022. URL: <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html> (дата звернення: 21.06.2023)

221.Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с. Т. 2. 576 с.

222.Словник–довідник термінів з конфліктології / за ред. М. І. Пірен. К.; Чернівці: Чернів. держ. ун–т ім. Ю.Федьковича, 1995. 318 с.

223.Слюсаревський М. М. Український менталітет: ретроспективи і перспектива. Київ : Гнозис, 1998. 234 с.

224.Смітюх Г., Стрілецький В. Україна сакральна: минуле, сьогодення, майбутнє. Київ: Знання України, 2006. 36 с.

225.Сологуб І. Доброчесність та ставлення до корупції серед українських

учнів. *Вокс-Україна*. 2023. URL: <https://voxukraine.org/dobrochesnist-ta-stavlennya-do-koruptsiyi-sered-ukrayinskyhuchniv> (дата звернення 28.07.2023)

226. Соціально-політичні настрої жителів України та рейтинг підтримки партій і політичних лідерів: травень-червень 2016 року. *Київський міжнародний інститут соціології*. 2016. 09 чер. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=628> (дата звернення: 10.07.2022).

227. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад.: В. Л. Воловин, В. Л. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; за заг. ред. В. І. Воловина. Київ : Укр. Центр духов. культури, 1998. 736 с.

228. Стан та динаміка розвитку організацій громадянського суспільства України: 2002-2013 роки: звіт за даними дослідження / упоряд.: Любов Паливода. Київ : БФ «Творчий центр ТЦК», 2014. 88 с.

229. Стегній О. І., Дзюба І. М., Жуковський А. І., Железняк М. Г. Національна ідентичність. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71062> (дата звернення 23.07.2023)

230. Стельмах А. В. Теоретичні підходи до формування інституту лобізму як основи забезпечення державної безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 9. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.9.23. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1933> (дата звернення: 21.09.2023)

231. Степико М. Консолідація української нації: проблеми та перспективи. *Вісник Національної академії наук України*. 1999. № 6. С. 16–26.

232. Степико М. Т. Сучасні виклики український національний ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019. Вип. 3–4 (99–100). С. 253–265.

233. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. Київ : НІСД, 2011. 336 с.

234. Стратегії формування творчої особистості: методи, прийоми, форми: колективна монографія / авт. кол.: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, Є. Р. Борінштейн, М. С. Гальченко, М. В. Ліпін, Д. В. Погрібна, Н. В. Савчук, О. А. Федорчук. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. 320 с.

235. Суспільно-політичні орієнтації громадян України (травень 2023 р.).
URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/suspilnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r> (дата звернення 10.08.2023)
236. Сухорольська І. Ю. Громадська дипломатія як чинник демократизації політичної системи України: дисертація на здоб. канд. політ. наук. Лівів. 2015.
URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/dis_sukhorolska.pdf (дата звернення: 19.10.2016).
237. Сухорольська І. Заходи громадської дипломатії іноземних держав як засіб впливу на масову аудиторію в Україні. *Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна»*. 2014. Вип. 26. С. 141-148.
238. Сухорольський П. М., Місюк І. Ю. Поняття та сутність громадської дипломатії. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2011. № 1 (75). С. 178-181.
239. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / уклад. О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789с.
240. Тарасенко В. Криза соціального самовизначення в Україні. До питання про соціальну ідентифікацію українського суспільства. *Віче*. 2000. № 11. С. 58-68.
241. Теобальд Р. Патримониалізм. *Прогнозис*. 2007. №2 (10). С. 166-176.
242. Титар О., Костенко Г., Овчаренко Н. Філософія як агора культурного діалогу: зустріч Мартіна Гайдеггера та Пауля Целана. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Теорія культури і філософія науки», (64), 6-13. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2021-64-01>
243. Томаш Л. В. Громадянське суспільство як система забезпечення життєдіяльності політичної, економічної, соціальної та духовної сфер. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С 366-371.
244. Точицький М. С. (2019). Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій. *Політикус: наук. журнал*. 2019. № 6. 49-53.
245. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ: Інститут

соціології НАН України, 2016. 547 с.

246.Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ : Ін-т соціології НАН України. 2018. Вип. 5 (19). 525 с.

247.Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua>. 5 травня 2022 (дата звернення 20.08.2023)

248.Фарукшин М. Х. Политическая культура общества. *Социально-политические науки*. 1991. № 4. С. 12-20.

249.Федірко І. П. Соціально-політичні конфлікти як об'єкт дослідження. *Філософія. Політологія*. 2005. № 73–75. С. 63-65

250.Фесенко М. Формування понятійно-категоріального апарату проблеми консолідації суб'єктів світ-системи і нового міжнародного порядку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2017. 1 (46). 39–44.

251.Фісун О. А. Неформальні інститути та неотриманні демократія в Україні. *Агора*. 2016. Випуск 17. С. 9-13.

252.Фісун О. А. Теоретично-категоріальне осмислення поняття «інформаційна війна» в структурі інформаційно-політичного простору. URL : http://journ.univ.kiev.ua/periodyka/pdf/is/inf_syp_13_2011.pdf (дата звернення: 22.02.2022).

253.Фісун О. А., Авксентьев А.О. Як спрацювала пропорційна система «відкритих списків» на місцевих виборах 2020 р. в Харківській області? *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»*. 2020. Вип. 38. С.139-147. DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-17.

254.Фурманюк М. Політичні цінності у форматі державницької ідеології як стратегії розвитку сучасного українського суспільства. *ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 49. С. 269-278.

255.Хоменко С. Україна має перемогти, Росія – програти. Що обіцяли на Мюнхенській конференції. *ВВС*, Мюнхен. 20 лютого 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64703200> (дата звернення: 19.08.2022)

256.Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода,

Ю. Ж. Шайгородський та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 284 с.

257.Ципко А.С. Бессмертный дух русского экстрима. *Независимая газета*. 5.02.2018. URL: https://www.ng.ru/ideas/2018-02-05/7_7166_extrim.html (дата звернення 15.10.2020)

258.Цінності українців: соціологічна група «рейтинг» опублікувала результати масштабного опитування. *Християни для України*. 2021. URL: <https://c4u.org.ua/czinnosti-ukrayincziv-socziologichna-grupa-rejtyng-opublikovala-rezutaty-masshtabnogo-opytuvannya/> (дата звернення 15.07.2022)

259.Чекменёва Т.Г. Политические кризисы: понятие и типология, 2016. URL: <http://vadim-galkin.ru/politics/policy/politicheskie-krizisy-ponyatie-tipologiya/> (дата обращения: 15.08.2022).

260.Чепіга Н. Перелік тимчасово окупованих територій і бойових дій знову оновили. *Експертус*. 2023. URL: <https://buhplatforma.com.ua/news/60229-uvaga-zyavivsvya-perelik-tot-i-teritoriy-boyovikh-diy> (дата звернення 23.07.2023)

261.Шаповаленко М. В. Перверсії політичних режимів в умовах гальмування глобалізації і дедемократизації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». 2021. № 40, 8-13. doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-01

262.Шаповаленко М. В. У пошуках нового авторитаризму в умовах геополітичної турбулентності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». Вип. 37, 2020. С. 27-31. doi.org/10.26565/2220-8089-2020-37-01

263.Шаповаленко, М. В. Політико-інституційні коливання гібридних режимів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». 2018. Вип. 34, С. 36-40. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/12647/12049>

264.Шашкова Л. О., Злочевська М. В. Діалогічний вимір гуманітарного знання. Монографія. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2011. 176 с.

265.Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : підручник. Київ : Либідь, 2002. 576 с.

266. Які мобільні додатки є найбільш популярними. *Київський міжнародний інститут соціології*. 2021. 19 лист. 201 URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1072&page=1&t=5> (дата звернення: 06.02.2023).

267. Якібчук М. І. Діалогова позиція як суб'єкт освітнього процесу у формуванні толерантності. *Наукові записки*. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. № 96.

268. Яценко Т. І. Якщо влада не почне політичний діалог, можуть бути жертви. *Gazeta.ua*. 19 січня 2014. URL: http://gazeta.ua/articles/politics/_akscho-vlada-ne-pochne-politichnij-dialog-mozhut-butizhertvi/537070 (дата звернення: 10.04.2021).

269. Almond G. *Political development: essays in heuristic theory*. Boston: Little, Brown. 1970. P. 35.

270. Aristoteles graece ex recensione Immanuelis Bekkeri. V. I. Berolini, 1831; «Περὶ σοφιστικῶν ἐλεγχῶν», кн. 34

271. Arsenault A. *Public Diplomacy 2.0. Toward a New Public Diplomacy* / edited by Ph. Seib. New York: Palgrave Macmillan, 2009. P. 135–253.

272. Aumann R.J. *Lectures on Game Theory*. San Francisco: Westview Press, 1989. 120 с. а

273. Barber R. B. *Participatory Democracy*. *Encyclopedia of Democracy*. Vol. 3. N.Y., 1995. P. 23.

274. Council of Europe. Recommendation CM/Rec (2009)1 of the Committee of Ministers to Member States on electronic democracy (e-democracy). Available at: 2009. URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf. (дата звернення 19.02.2021)

275. Diamond L. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1999. 362 p.

276. Diamond L., Planner M., Chu Y. and Tine H. Introduction: in Search of Consolidation. *Consolidating the Third Wave Democracies*. Regional Challenges.

Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1997. 384 p.

277. Dixit A., Nalebuff B. *Thinking Strategically: The Competitive Edge in Business, Politics and Everyday Life*. N.Y. : Norton, 1991. 394 c.

278. Dutton H. W. *Society on the line: Information politics in the digital age*. Oxford : Oxford University Press. 1999. 416 p.

279. Fisun O. *Neopatrimonialism in Post-Soviet Eurasia. Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes / Edited by Balint Magyar*. Budapest: Central European University Press, 2019. P. 75-96.

280. Fisun O., Vinnykova N. De-etatization of state sovereignty and the formation of Global Maidan. *Ideology and Politics Journal*. 2021. № 1(17). doi.org/10.36169/2227-6068.2021.01.00004. P. 72-86

281. Fomina M. N. *Vestn. Zab. Gos. Un-ta. Transbaikal State University Journal*. Chita: ZabGU. 2012. № 12. P. 111-116.

282. Fukuyama F. *The end history and the last man*. N. Y. : Avon Books, 1992. 270 p.

283. Hedrix J. A., Hayes D. C., Kumar P. D. *Public Relations Cases*. Wadsworth Publishing. 2012. 448 p.

284. Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations? Foreign Affairs*. 1993. 72 (3). P. 22-49.

285. Index of perception of corruption – 2022. Трансперенсі Інтернешнл Україна. <<https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-korupsiyi-2022>> 2023. (дата звернення: 8 серпня 2023)

286. Isaacs W. *Dialogue: The art of thinking together*. Crown Business, 2008. 448 c.

287. Kononenko V., Tymchenko L., Tarakhonych T. 2022. Political and Legal Aspects of the Right of Peoples to Self-determination in the Light of Russian Aggression against Ukraine (Modern View). *European Studies*. Vol. 9. 2. Pp. 62-79.

288. La Porte T. The Legitimacy and Effectiveness of Non-State Actors and the Public Diplomacy Concept. *Public Diplomacy Theory and Conceptual Issues*. 2012. URL: publications/perspectives/CPDPerspectives_EUPower.pdf (дата звернення: 10 червня 2023)

289.Lasswell H. D., Kaplan A. Power and Society. A Framework for Political Inquiry. London: Routledge&Kegan Paul, 1950. 295 p. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/02/10/7323519/> (дата звернення: 10.08.2023)

290.Latham E. The group basis of politics: Notes for a theory. *American Political Science Review*. 1952. Т. 46. № 2. Pp. 376-397.

291.Leslie D. Understanding artificial intelligence ethics and safety: A guide for the responsible design and implementation of AI systems in the public sector. *The Alan Turing Institute*. 2019. DOI: 10.5281/zenodo.3240529

292.Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D., Bernatskyi A. Impression Marketing as a Tool for Building Emotional Connections in the Public Administration Sphere. *Studies in Media and Communication*. Vol 10. № 1. 2022. DOI: <https://doi.org/10.11114/smc.v10i1.5463>

293.Linder R., & Aichhozer G. E-Democracy: Conceptual Foundations and Recent Trends. In E. Hennen et al. (Eds.). *European E-Democracy in Practice*. 2019. 07 Nov. Pp. 11- 45. DOI: 10.1007/978-3-030-27184-8_2.

294.Lipset S. M. Consensus and Conflict: Essays in political sociology. New Brunswick. Oxford: Transaction book. URL: https://archive.org/details/consensus_conflic00seym (дата звернення: 03.03.2022).

295.Meijer, A. Algoritmization and the key to building citizen trust. Utrecht University

296.Moaddel M. Political Conflict in the World Economy: A Cross-National Analysis of Modernization and World-System Theories. *American Sociological Review*. 1994. Vol. 59, № 2. Pp. 276-303.

297.Nataliia Likarchuk, Zoriana Velychko, Olha Andrieieva, Raisa Lenda, Hanna Vusyk. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*, 41(76). Pp. 769-779. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4176.45>

298.New Webster's Dictionary of the English Language: College Edition. Surjeet Publications, Delhi, 1989. 1824 p.

299.News. 13 Feb. 2020. Available at:

<https://www.uu.nl/en/news/algorithmization-and-the-key-to-building-citizen-trust>

(дата звернення: 6 лютого 2022)

300.Noveck, B. S. Wiki government: How technology can make government better, democracy stronger, and citizens more powerful. Washington, DC: Brookings Institution Press.

301.Nye J. S. Soft Power: The Means to Succeed in World Politics. New York: Public Affairs, 2009. 191 p.

302.Palano D. The Truth in a Bubble: the End of ‘Audience Democracy’ and the Rise of ‘Bubble Democracy. *Soft Power*. 2019. 6(2). Pp. 36-53.

303.Pariser E. The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think. 2011. New York: Penguin Press.

304.Prepotenska M., Pronoza I., Naumkina S., Khlivniuk T., Marmilova O., Patlaichuk O. Totalitarian and Democratic Rhetoric as an Indicator of the Relations of Power in the Contemporary Information Society. *Postmodern Openings*, 2022. 13 (1 Supl). Pp. 350-376. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/13.1Sup1/431>

305.Pye L. W. Political culture. *International Encyclopedia of the Social Sciences* / Ed. by David L. Sills. London: Collier-Macmillan publishers, 1972. № 12. P. 22-27.

306.Riley Bailey, George Barros, Karolina Hird, Nicholas Carl, and Frederick W. Kagan. Russian Offensive Campaign Assessment, December 3. 2022. *Institute For The Study Of War*. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounders/russian-offensive-campaign-assessmentdecember-3> (дата звернення: 15 травня 2023)

307.Rosenbaum W. Political Culture. N.Y.: Praeger. 1975. P. 153-158.

308.Rosteska S., Naumkina S. Paradigms of European integration processes in the EU, Visegrád Group, and Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 5. 2019. No 3. June. P. 184–192. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-3-184-192>

309.Rotar N. Decommunization of Symbolic Urban Space of Ukraine’s Megalopolises: Effective Local Government Capacity Building. *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. The Cities of Central and Eastern Europe in the Last Century: Urban Projects and Developments After 1918*. 2020. 24(1). Pp. 205-237.

310.Roth G. Personal Rule, Patrimonialism, and Empire Building in the New States. *World Politics*. 1968. Vol. 20. № 2. Pp. 194-206.

311.Scheler M. Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik: Bd III. Zur Idee des Menschen, 1966. 657 p.

312.Schmitter Ph. Interest Systems and the Consolidation of Democracies. *Reexamining Democracy*. Essays in Honor of Seymour Martin Lipset / Ed. by G. Marks, L. Diamond. London: Sage Publications. 1992. Pp. 34-50.

313.Soest V. C. The African State and Its Revenues: How Politics Influences Tax Collection in Zambia and Botswana (Development Theory and Development Policy. *Entwicklungstheorie und Entwicklungspolitik*). Nomos Publishers. 2019. 255p.

314.Tenove C., Buffie J., McKay S., & Moscrop D. Digital Threats to Democratic Elections: How Foreign Actors Use Digital Techniques to Undermine Democracy. *Centre for the Study of Democratic Institutions of the University of British Columbia*. 2018. 80 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3235819>

315.Fisun O. The Future of Ukraine's Neopatrimonial Democracy. *PONARS Eurasia Policy Memo*. Washington DC: Elliott School of International Affairs, № 394 (October 2015). URL: https://www.researchgate.net/publication/283492435_The_Future_of_Ukraine's_Neopatrimonial_Democracy (дата звернення 4 березня 2022)

316.The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations / Brian Hocking, Peter van Ham, Alan K. Henrikson and others; edited by Janelissen. New York: Palgrave Macmillan, 2005. 221 p.

317.Truman David B. The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1981. (originally published in 1951). 544p.

318.Tsagarousianou, R. Electronic democracy in practice: one, two, three... countless variants. *Hermes*, 2000. № 26. Pp. 230-242. DOI: 10.4267/2042/14779.

319.van Dijk, J. Digital democracy: Vision and reality. In I. Snellen, M. Thaens, & W. van de Donk (Eds.), *Public administration in the information age: Revisited*. 2012. Pp. 49–61. Amsterdam: IOS-Press.

320.Vitvitskyi S. S., Andriieva O. M., Stychynska A. B., Karashchuk M. G.,

Polovko O. O. Social Communication of Public Authorities in the System of Potential Manifestations of Corruption. *Revista San Gregorio, Universidad San Gregorio, ECUADOR*. № 42, 2020. Pp. 61-69. DOI: <https://doi.org/10.36097/rsan.v1i42.1547>

321. Warren A. M., Sulaiman A., Jaafar N. I. Social media effects on fostering online civic engagement and building citizen trust and trust in institutions. *Government Information Quarterly*. 2014. 31(2). P. 291-301. DOI: 10.1016/j.giq.2013.11.007

322. Weber, M., & Tribe, K. *Economy and Society: A New Translation* (Translation ed.). Harvard University Press. 2019. DOI:10.1215/00182702-8671916

323. Wilson E. O. *Sociology: The New Synthesis [25th Anniversary Edition]* MA: Belknap The Belknap Press of Harvard University Press, 2000. 697 p.

324. Zaharna R. S. *Battlesto Bridges: U. S. Strategic Communication and Public Diplomacy after 9/11*. New York: Palgrave Macmillan, 2010. 248 p

325. Zheng, Y. P., Schachter, H. L., & Holzer, M. The impact of government form on e-participation: *A study of New Jersey municipalities*. *Government Information Quarterly*. 2014. 31(4). Pp. 653–659. DOI: 10.1016 / j.giq.2014.06.004.

326. Zimmerman S. *The New Public Diplomacy: the Winning Move in Revolutions*. URL: [uploads/2013/02/Shannon-Zimmerman-The-New-Public-Diplomacy.pdf](https://www.researchgate.net/publication/266111111) (дата звернення 4 квітня 2022)

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

**Публікації у наукових фахових виданнях України,
віднесених до категорії «Б»:**

1. Денисюк А. В. Політичний діалог в умовах глобалізаційних змін. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2022. 41. С. 23-29.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-41-03>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/21526/20048>

2. Денисюк А. В. Механізми реалізації політичного діалогу в умовах кризи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2022. 42. С. 13-20.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-42-02>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/22080>

3. Денисюк А. В. Політичний діалог в сучасній умовах: політико-культурний аспект. *Politicus*. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. № 1. 2023. С. 51-57.

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-1.9>

URL: http://politicus.od.ua/1_2023/9.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

15. Денисюк А. В. Особливості владно-громадського діалогу в українському суспільстві. *Science, society, education: topical issues and development prospects: Abstracts of II International Scientific and Practical Conference Kharkiv, Ukraine. 20-21 January 2020*, Харків. С. 547-550.

16. Денисюк А. В. Діалог влада–громадянське суспільство: рівні інституалізації. *Збірник матеріалів молодіжної науково-практичної інтернет-*

конференції студентів аспірантів та молодих науковців «Молодь в науці: дослідження, проблеми, перспективи (МН-2020)». Вінниця: Вінницький національний технічний університет, 2020. С. 1248-1250.

17.Денисюк А. В. Форми політичного діалогу: ефективність в сучасному українському суспільстві. *Збірник матеріалів LIX Науково-технічної конференції Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету*. 2020.

URL: [file:///Users/user/Downloads/9743-34632-1-PB%20\(6\).pdf](file:///Users/user/Downloads/9743-34632-1-PB%20(6).pdf)

18.Денисюк А. В. Математична моделювання політичного діалогу. *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-методичної Інтернет-конференції «Проблеми вищої математичної освіти: виклики сучасності», 1-3 травня 2020 р.* Вінниця. ВНТУ.

URL:https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/30679/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%8E%D0%BA_%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y

19.Stepanova I., Neprytska T., Denysiuk A. Peculiarities of the political-cultural dialogue in conditions of globalization. *Збірник матеріалів XLIX Науково-технічної конференції Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету*. 27-28 April 2020.

URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum2020/paper/view/9955/8320>

Особистий внесок: авторкою був здійснений аналіз політичного діалогу як детермінанти змін певних складових політичної культури в умовах глобалізаційних змін, проаналізовані літературні джерела і підготовлений матеріал українською мовою.

20.Денисюк А. В. Е-демократія в Україні: механізми діалогу чи маніпулювання? *Збірник матеріалів L Науково-технічної конференції Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету*, 18 березня 2021.

URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/31637/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%8E%D1%87%D0%BA%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

21. Денисюк А. В., Корнієнко В. О. Діалогічність як принцип формування культури політичного консенсусу. *Збірник матеріалів молодіжної науково-практичної інтернет-конференції студентів аспірантів та молодих науковців «Молодь в науці: дослідження, проблеми, перспективи 2021»*. Вінниця. ВНТУ. 01.05.2021–14.05.2021.

URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/mn/mn2021/paper/viewFile/11320/9429>

Особистий внесок: авторкою здійснено аналіз ролі і місця консенсусу як атрибуту політичного діалогу, проаналізовано наукова література і зроблені висновки.

Інші праці

Публікації у наукових фахових виданнях України, віднесених до категорії «Б»:

22. Денисюк А. В., Денисюк С. Г., Неприцька Н. І. Хакерство як впливовий коректор сучасних політичних процесів. *S.P.A.C.E. : SOCIETY, POLITICS, ADMINISTRATION IN CENTRAL EUROPE. Електронний науково-практичний журнал*. Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. Вип. 5. С. 12-15. (авторськ. внесок $\frac{1}{2}$ – 0,25 д.а.)

URL: <http://hdl.handle.net/11300/8042>

Особистий внесок: авторкою досліджено вплив хакерів як діяльність і репутацію суб'єктів політики та перебіг важливої інформації, проаналізовано конкретні випадки їх впливу на політичні процеси.

23. Корнієнко В. О., Денисюк А. В. Особливості, значення та умови реалізації діалогу в просторі політичних відносин. *Гілея: науковий вісник*. Київ : Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 100. С. 241-244. (авторськ. внесок $\frac{1}{2}$ – 0,3 д.а.)

URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/8653?show=full>

Особистий внесок: авторкою проаналізовано сутність та значення політичного діалогу на різних рівнях політичної комунікації.

24. Годлевська В. Ю., Денисюк А. В. Громадська дипломатія як механізм реалізації політичного діалогу. *Держава і право: зб-к наук. праць. Серія «Політ. науки»* / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Вид-во «Юридична думка». 2015. № 69. С. 97-106. (авторськ. внесок ½ – 0,3 д.а.)

URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/30688>

Особистий внесок: авторкою розглянуто і охарактеризовано потенціал громадської дипломатії як форми діалогу, проаналізовано стан її реалізації в українському суспільстві.

25. Годлевська В. Ю., Денисюк А. В. Дослідження процесів демократизації останньої чверті ХХ століття. *Гілея: науковий вісник*. Київ : ВІР УАН, 2016. С. 333-337. (авторськ. внесок ½ – 0,3 д.а.)

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_105_90

Особистий внесок: авторкою визначено особливості процесів демократизації у кінці ХХ ст.

15. Денисюк А. В. Громадський лобізм в Україні: проблеми і перспективи розвитку. *Гілея: науковий вісник*. Київ : ВІР УАН, 2015. Вип. 102. С. 403-406.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_107

16. Бобрук А. М., Похило І. Д., Денисюк А. В. Вербальний вимір іміджу політика: «Спочатку було слово»... *Гілея: науковий вісник*. Київ : ВІР УАН, 2017. Вип. 123. С. 283-287. (авторськ. внесок ½ – 0,25 д.а.)

URL: [file:///Users/user/Downloads/gileya_2017_123_71%20\(1\).pdf](file:///Users/user/Downloads/gileya_2017_123_71%20(1).pdf)

URL: [file:///Users/user/Downloads/gileya_2017_123_71%20\(1\).pdf](file:///Users/user/Downloads/gileya_2017_123_71%20(1).pdf)

Особистий внесок: авторкою аналізуються політичні тексти, які є ілюстрацією психологічного портрету політиків як суб'єктів політичного діалогу.

17. Карнаух А. А., Денисюк А. В. Менталітет як детермінанта прийняття політичних рішень громадянами. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. Том 3. № 3. 2014. С. 5-14.

Особистий внесок: авторкою детально проаналізовано головні риси національного характеру, які впливають на участь громадян у політичних процесах, міру їх активності та раціонального прийняття рішень.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

18. Карнаух А. А., Денисюк А. В. Роль соціальних мереж у побудові політичного діалогу між владою і громадянами. *Збірник наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук»*. 16-17 жовтня 2015 р., Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства». С. 115-118.

Особистий внесок: авторкою проаналізовано соціальні мережі як платформа для побудови політичного діалогу, відібрані конкретні приклади.

19. Денисюк А. В. Критерії політичного успіху в сучасному українському суспільстві. *Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Чинники розвитку суспільних наук у XXI столітті»*, 23-24 жовтня 2015 р. Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук». С. 105-109.

20. Андрущенко Т. В., Денисюк А. В. Співпраця влади і громадянського суспільства як основа модернізації сучасної України. *Збірник матеріалів XLV Науково-технічної конференції Вінницького національного технічного університету*, 2-4 березня 2016 р. Вінниця. URL: <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016/paper/view/138>

Особистий внесок: авторкою розглядається в роль громадянського суспільства у розвитку політичної системи України, проаналізовано літератури із заявленої тематики.

21. Окуньовська Ю. В., Денисюк А. В. Електронне голосування як механізм ефективної взаємодії громадянського суспільства і влади. *Збірник тез Міжнародної науково-практична конференція «Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні»*, 15 листопада 2016 року, м. Вінниця. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2016/paper/view/1695>

Особистий внесок: авторкою проаналізовано переваги і певні ризики використання електронного голосування у політичній площині.

22. Окуньовська Ю. В., Денисюк А. В. Особливості формування іміджу жінки-політика в сучасних умовах. *Збірник тез XLVI Науково-технічна конференція Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету*. 15-17 березня 2017 року, м. Вінниця. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/view/2173>.

Особистий внесок: авторка визначила особливості та характерні риси іміджу жінок-політиків, їх сприйняття під час виборчих кампаній в Україні.

23. Денисюк А. В. Політичний спічрайтинг як PR-технологія. *Збірник виступів і тез Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові проблеми державотворення України»*, 7-8 листопада 2017 року, м. Вінниця. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2017/schedConf/presentations>

24. Денисюк А. В. Українки у політиці: реальність і стереотипи. *Збірник тез XLVII Науково-технічної конференції Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету*. 14-16 березня 2018. м. Вінниця. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/view/4882/3976>

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ

створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 11:41:53 16.10.2023

Назва файлу з підписом: Denysiuk_diss.pdf.asics

Розмір файлу з підписом: 2.6 МБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Denysiuk_diss.pdf

Розмір файлу без підпису: 2.6 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Денисюк Анастасія Валентинівна

П.І.Б.: Денисюк Анастасія Валентинівна

Країна: Україна

РНОКПП: 3482400840

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 11:41:38 16.10.2023

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер: 382367105294AF9704000000E2C23F003B4B8901

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Алгоритм підпису: ДСТУ-4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в CMS-файлі (CAAdES)

Формат підпису: З повними даними ЦСК для перевірки (CAAdES-X Long)

Сертифікат: Кваліфікований